

**T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

**OSMANLI DEVLETİ'NDE ÜRETİLEN ATLASLARIN
COĞRAFİ AÇIDAN İNCELENMESİ**

Sefanur YILMAZ

DOKTORA TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. Nazan KARAKAŞ ÖZÜR**

Çankırı – 2025

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÜRETİLEN ATLASLARIN
COĞRAFİ AÇIDAN İNCELENMESİ

Sefanur YILMAZ
ORCID:0000-0002-6105-6935

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Nazan KARAKAŞ ÖZÜR

ankırı – 2025

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
TEZ KABUL VE ONAY	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR	vii
TABLO LİSTESİ.....	viii
ŞEKİL LİSTESİ.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Amacı	3
1.2. Araştırmanın Yöntemi	5
1.3. Konuyla İlgili Temel Kavramlar	10
1.3.1. Coğrafya	11
1.3.2. Coğrafya Tarihi	12
1.3.3. Kartografya.....	13
1.3.4. Kartografya Teorisi	14
1.3.5. Harita	15
1.3.6. Portolan	16
1.3.7. Projeksiyon.....	18
1.3.8. Atlas.....	18
2. BULGULAR	20
2.1. Atlas Kavramı: Ortaya Çıkışı ve Özellikleri	20
2.2. Osmanlı Haritacılığında Atlaslar.....	29
2.3. Avrupa’da Atlas Üretimi ve Osmanlıdaki Atlasların Durumu.....	32
2.3.1. Portolan Atlaslar.....	35
2.3.2. Minyatürlü Atlaslar	47
2.3.3. Modern Projeksiyonlu Atlaslar	50
2.4. Osmanlı Atlasları Genel İncelemesi.....	81
2.5. Osmanlı Atlaslarındaki Haritalar.....	96
2.5.1. Atlaslardaki Haritaların İçerik Özellikleri.....	103
2.5.2. Matrakçı Nasuh Menazil Atlası Özellikleri.....	113
2.5.3. Ali Macar Reis’in Atlası Özellikleri	123
2.5.4. Muhit Atlası (Atlante Ottomano) özellikleri	134
2.5.5. Cedid Atlas (Atlas-ı Kebir) Özellikleri	151
3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	168
KAYNAKÇA	177

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım *Osmanlı Devleti'nde Üretilen Atlasların Coğrafi Açısından İncelenmesi* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

19 / 06 / 2025

İmza

Sefanur YILMAZ

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sefanur YILMAZ tarafından hazırlanan *Osmanlı Devleti'nde Üretilen Atlasların Coğrafi Açısından İncelenmesi* başlıklı bu çalışma, 19/06/2025 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliği* başarılı bulunarak jürimiz *tarafından Coğrafya Anabilim Dalı'nda* Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Prof. Dr. Nazan KARAKAŞ ÖZÜR	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Salih ŞAHİN	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Yavuz UNAT	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Barış TAŞ	İmza:.....
Üye	: Doç. Dr. Murat ATAOL	İmza:.....

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 16/06/2025 tarih ve E-30853707-302.14-256983 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ersoy YILMAZ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Coğrafya tarihi içerisinde atlaslar önemli bir yere sahiptir. Haritaların bir araya getirilip içerisinde ilgili metinlerin de eklenerek ciltlenmesi ile oluştuğu bilinen atlaslar Mercator'dan itibaren bu adı alarak bugüne gelmiştir. Atlas üretiminde her devletin kendine özgü yapım şekilleri de bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde üretilen atlaslar içinde bu durum benzerdir.

“Osmanlı Devleti'nde Üretilen Atlasların Coğrafi Açından İncelenmesi” başlıklı çalışma ile Osmanlı'da üretilmiş atlaslar ele alınmıştır. Esasında haritaların birleştirilmesi ile oluşan atlaslar ve içlerindeki haritalar Osmanlı'da diğer atlaslardan farklı olarak nasıl bir gelişim gösterdiği konusu önemlidir. Çalışmada bu konu üzerine durulmuş ve Osmanlı Atlaslarının nasıl olduğu sorusu cevaplanmıştır.

Uzun bir sürecin sonunda şekillenerek şimdiki halini alan bu tez beraberinde zengin bir bilgi yığını ve tecrübeyi de getirmiştir. 6 yılı aşan doktora sürecine birçok kişi ve kurumun katkısı bulunmaktadır. En başta her daim sevgi ve saygıyla anacağım danışman hocam Prof. Dr. Nazan KARAKAŞ ÖZÜR'e tezin her aşamasında verdiği desteklerden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Doktora tez savunma jürisinde yer alan Prof. Dr. Salih ŞAHİN, Prof. Dr. Yavuz UNAT, Prof. Dr. Barış TAŞ, Doç. Dr. Murat ATAOL'a katkılarından dolayı teşekkür ederim. Özellikle uzun veri toplama sürecinde birçok kez iletişime geçtiğim Topkapı sarayı Müzesi Kütüphanesi, Süleymaniye Yazma Eserler Müzesi Kütüphanesi, Biblioteca Nazionale di Napoli Kütüphane görevlilerinin ve sayamadığım diğer kurumların içtenlikle yardımlarına, Eser Sahaf ve Rumeli Antik Sahaf sahiplerinin ilgi ve alakalarına, teşekkür ederim. Bu süreçte yardımlarını esirgemeyen doktora arkadaşlarım Güney ORTAÇ'a ve Merve ERTAN'a da ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak desteklerini esirgemeyen annem, babam, kardeşlerim ve tezin tamamlanma aşamasında en büyük motivasyonu sağlayan değerli eşim Faruk YARDIMCI'ya minnetlerimi sunarım.

19/06/ 2025

Sefanur YILMAZ

ÖZET

Tezin Başlığı : Osmanlı Devleti'nde Üretilen Atlasların Coğrafi Açından İncelenmesi
Tezin Yazarı : Sefanur YILMAZ
Danışman : Prof. Dr. Nazan KARAKAŞ ÖZÜR
Anabilim Dalı : Coğrafya
Tezin Türü : Doktora
Kabul Tarihi : 19.06.2025

Coğrafya tarihi içerisinde kartografya geçmişten itibaren farklı süreçlerden geçerek bugünkü durumunu almıştır. Atlaslar da bu sürecin bir parçasını oluşturmaktadır. Mercator'un *Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mvndi et Fabricati* (1595) adlı eseri ile atlas kavramı harita kitapları için kullanılmaya başlanmış, Mercator'la birlikte kartografik bir anlam yüklenmiştir. Atlaslar Avrupa devletlerinde matbaanın da etkisiyle ciddi miktarda basılıp satılmış, değişikliklere uğramış, coğrafi bilginin geliştirilmesiyle önemli bir ticari ürün olarak kullanılmıştır. Atlaslar Osmanlı Devleti tarafından da üretilmiştir.

Bu doktora tezinin amacı, Osmanlı haritacılık faaliyetleri içinde yer alan atlasların özelliklerinin incelenmesi ve ortaya konulmasıdır. Osmanlı Atlaslarını hem içerik hem teknik yönüyle ele alarak, Osmanlı coğrafyacılığının evrimi ve Avrupa ile arasındaki farkları ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu amaçla öncelikle Osmanlı'da üretildiği bilinen 56 atlas listelenmiştir. Bunlar içerisinde 56 atlası temsil edecek 4 tanesi, daha ayrıntılı şekilde içinde yer alan her harita incelenmiştir. Tezde öncelikle atlas kavramı fenomenolojik bakışla ele alınmıştır. Atlaslar içerisindeki haritaların analizinde, Özür 'ün oluşturduğu (2019; 2021) harita analiz tekniği kullanılmıştır. Bu teknik kullanılarak, minyatür, portolan, erken modern projeksiyon ve modern projeksiyonlara sahip türde 4 atlas içerisindeki 176 harita genel ve içerik açısından değerlendirilmiştir. Osmanlıdaki atlasların durumu hakkında genel bir çerçeve çizilmiştir. Osmanlı Atlasları bulguları ile Avrupa Atlasları karşılaştırılmıştır.

İnceleme sonucunda, Osmanlı atlaslarının üretim amacı ve sunum biçimi bakımından Avrupa atlaslarından ayrıldığı görülmüştür. Avrupa'da atlaslar büyük ölçüde ticari amaçlarla ve estetik kaygılarla üretilirken, Osmanlı'da atlaslar devlet ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanmış, bu nedenle süsleme yerine işlevselliğe, coğrafi bilginin doğru sunumuna önem verilmiştir. İlk örnekler arasında yer alan minyatür ve portolan haritalar, zamanla modern projeksiyonlara evrilmiş; *Muhit* gibi eserlerde geçiş dönemine ait haritalar yer almıştır. Bu geçiş, Osmanlı'da atlas üretiminin değişen ihtiyaçlara göre dönüşüm geçirdiğini de ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti kendine özgü bir haritacılık geleneği geliştirmiş; atlas üretimi batıdakinin aksine, devlet eliyle gerçekleştirilmiş ve devlet işlerinde kullanılmıştır. Halkın veya özel girişimcilerin bu süreçte yeri olmamıştır. Oluşan bu gelenek, haritacılığın bir kaynaktan üretilmesine neden olmuş, atlas ticari bir ürüne dönüşmemiş üretimin sayıca az olmasına neden olmuştur. Bu durum haritaların edinim ve kullanımının halk arasında yayılmasını da olumsuz etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya tarihi, kartografya, harita, atlas, Osmanlı'da atlaslar.

ABSTRACT

Thesis Title : Geographical Analysis of Atlases Produced in the Ottoman Empire
Author : Sefanur YILMAZ
Supervisor : Prof. Dr. Nazan KARAKAŞ ÖZÜR
Department : Geography
Thesis Type : Ph.D
Date : 19.06.2025

Cartography constitutes one of the key research topics within the history of geography. Evolving through various historical phases, cartography has reached its current state with atlases playing a crucial role in this development. Since the time of The concept of the “atlas” was first introduced by Gerardus Mercator with his work *Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati* (1595), attributing a cartographic meaning to such map collections. With the advent of the printing press, atlases were widely produced and distributed across Europe, undergoing continuous changes and becoming significant commercial products through the advancement of geographic knowledge. Similarly, atlases were also produced in the Ottoman Empire.

This doctoral dissertation aims to examine the characteristics of atlases within the scope of Ottoman cartographic practices. By analyzing both the content and technical features of Ottoman atlases, the study seeks to reveal the evolution of Ottoman geography and its distinctions from European traditions. To this end, 56 known Ottoman atlases were catalogued, and four representative examples were selected for detailed analysis of all individual maps they contain. The concept of the atlas is approached from a phenomenological perspective, and the maps within these atlases are analyzed using the technique developed by Özür (2019; 2021). Through this method, 176 maps encompassing miniature, portolan, early modern, and modern projection types were evaluated in terms of both form and content.

The findings outline a general framework regarding the status of atlases in the Ottoman context and offer a comparative analysis with European atlases. The study concludes that Ottoman atlases differ from their European counterparts in terms of purpose and presentation. While European atlases were primarily produced for commercial and aesthetic purposes, Ottoman atlases were prepared to meet state needs, prioritizing functionality and accurate representation of geographic knowledge over decoration. Early examples such as miniature and portolan maps gradually evolved into modern projections, as evidenced by transitional works like *Muhit*. This transition reflects the adaptive nature of atlas production in the Ottoman Empire in response to shifting demands. Ultimately, the Ottoman Empire developed a unique cartographic tradition in which atlas production was state-driven and state-utilized, with minimal involvement from the public or private sector. As a result, atlas production remained limited in quantity, hindering the dissemination and accessibility of cartographic knowledge among the general population.

Keywords: History of geography, cartography, maps, atlas, Ottoman atlases

KISALTMALAR

BOA	T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviri
H.	Hicri
ICA	International Cartographic Association
IUNEK	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
MÇOB	Modernleşme Çağında Osmanlı Bilimi
Nr.	Numara
Ö.	Ölüm
TDK	Türk Dil Kurumu
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
t.y.	Tarih Yok
Y.E.K.	Yazma Eserler Kurumu
Yay.	Yayınevi

TABLO LİSTESİ

<u>Tablo No:</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 1.1: Osmanlı Atlasları	7
Tablo 1.2: Harita inceleme kriterleri	10
Tablo 2.1: Atlaslarda harita-metin bilgisi	81
Tablo 2.2: İncelenen atlaslar.....	97
Tablo 2.3: İncelenen atlaslardaki haritalar	97
Tablo 2.4: Menazil’de İstanbul haritası genel inceleme	116
Tablo 2.5: Menazil’de İstanbul haritası içerik inceleme	118
Tablo 2.6: Ali Macar Reis Karadeniz haritası genel inceleme.....	125
Tablo 2.7: Ali Macar Reis Karadeniz haritası içerik inceleme	127
Tablo 2.8: Muhit Atlası genel inceleme	136
Tablo 2.9: Muhit Atlası içerik inceleme	137
Tablo 2.10: Muhit Atlas’ında Orta Amerika içerik incelemesi.....	140
Tablo 2.11: Cedid Atlas’ta Dünya haritası genel inceleme.....	155
Tablo 2.12: Cedid Atlas Dünya haritası içerik incelemesi.....	158

ŞEKİL LİSTESİ

<u>Şekil No:</u>	<u>Sayfa</u>
Şekil 2.1: Mitolojide Tanrı Atlas	21
Şekil 2.2: Batlamyus'un Geographike Hyghegesis kitabının giriş kısmı	23
Şekil 2.3: Theatrum Orbis Terrarum giriş kısmı ve Ortelius'un portresi	25
Şekil 2.4: Mercator'un geliştirdiği projeksiyon.....	26
Şekil 2.5: Mercator'un Atlas figürü.....	27
Şekil 2.6: Guang yu tu Atlası.....	34
Şekil 2.7: Atlasların sınıflandırılması	35
Şekil 2.8: Catalan Atlası'nda Akdeniz.....	36
Şekil 2.9: Vesconte Atlası'nda Karadeniz	37
Şekil 2.10: Sonetti'nin <i>Isolario</i> kitabı (1485).....	39
Şekil 2.11: Benedetto'nun kitabı (1528).....	40
Şekil 2.12: Piri Reis Kitab-ı Bahriye	41
Şekil 2.13: Portolan türleri.....	42
Şekil 2.14: Agnese Akdeniz havzası	43
Şekil 2.15: Diogo Homem Atlası	44
Şekil 2.16: Walter Deniz Atlası'nda Batı Avrupa	45
Şekil 2.17: Atlas-ı Hümayun'da Batı Avrupa.....	45
Şekil 2.18: Safakusi Atlası'nda Dünya haritası	47
Şekil 2.19: Matrakçı Nasuh'un Menazil'inde Erzurum ve çevresi.....	48
Şekil 2.20: Sebastian Münster ve Cosmographiae	49
Şekil 2.21: Pietro del Massaio Minyatür Atlası.....	50
Şekil 2.22: Sebastian Münster'in Dünya haritası	51
Şekil 2.23: Waldsemüller'in terrestrial globe gores gösterimi	52
Şekil 2.24: Çift kordiform projeksiyon.....	53
Şekil 2.25: Muhit Atlas'ta kutupların gösterimi	54
Şekil 2.26: Orbis Terrarum'da Almanya	56
Şekil 2.27: Mercator Atlas'ında Yunanistan	56
Şekil 2.28: Atlas Minör	60
Şekil 2.29: Cihannüma (Müteferrika baskısı).....	62

Şekil 2.30: Cihannüma’da rüzgargülü	62
Şekil 2.31: Atlas Mayor’da astronomik çizimler.....	63
Şekil 2.32: Atlas Mayor’dan bir harita	64
Şekil 2.33: Harita-i Ekalim’den bir harita	65
Şekil 2.34: Johann Baptist Homann Atlası.....	69
Şekil 2.35: İngas Kralları Sarayı.....	69
Şekil 2.36: Cedid Atlas’ın Amerika haritasındaki notlar.....	71
Şekil 2.37: General Atlas’ın Amerika haritasındaki notlar	72
Şekil 2.38: Atlas Muhtasar coğrafyada Asya Kıtası.....	73
Şekil 2.39: Ali Şeref Paşa Dünya Atlas’ında Türkiye	74
Şekil 2.40: Yeni Coğrafya Atlası.....	75
Şekil 2.41: Harita Tersimi Atlas’ının kapağı ve profil çıkarma bölümü	76
Şekil 2.42: Harita Tersimi Atlas’ında köprü, deniz kenarı ve kumluk.....	76
Şekil 2.43: Demiryolları Atlas’ında rayların yapımı	77
Şekil 2.44: XX. Yüzyılda Avrupa’dan bazı atlas başlıkları.....	78
Şekil 2.45: Mektep Atlas’ında plan çizimi	79
Şekil 2.46: Muhtasar Tarih-i Umûmî ve Osmanî Atlas.....	80
Şekil 2.47: Sağır Coğrafya Atlası	80
Şekil 2.48: Yıllara göre Osmanlı Atlasları’nın dağılımı.....	82
Şekil 2.49: Gösterim özelliklerine göre Osmanlı Atlasları’nın dağılımı.....	82
Şekil 2.50: Cedit Atlas (Solda) ve Ali Macar Reis Atlas’ında yön gösterimi	104
Şekil 2.51: Menâzil (Solda) ve Ali Macar Reis Atlas’ında çerçeve gösterimi.....	105
Şekil 2.52: Muhit (solda) ve Cedit Atlas’ta çerçeve gösterimi.....	105
Şekil 2.53: Cedid Atlas’ta başlık	106
Şekil 2.54: Menazil’de başlık	107
Şekil 2.55: Cedit Atlas (Solda) ve Ali Macar Reis Atlas’ında ölçek gösterimi	107
Şekil 2.56: Muhit (Solda)ve Ali Macar Reis Atlas’ında kıyı gösterimi	108
Şekil 2.57: Cedid Atlas’ta kıyı gösterimi	109
Şekil 2.58: Menazil (Solda) ve Ali Macar Reis Atlas’ında (Sağda) göl gösterimi..	109
Şekil 2.59: Muhit (Solda) ve Cedit Atlas’ta (Sağda) göl gösterimi.....	110
Şekil 2.60: Menazil (Solda) ve Ali Macar Reis Atlas’ında bazı semboller.....	110
Şekil 2.61: Muhit (Solda) ve Cedit Atlas’ta sembol ve lejand	111

Şekil 2.62: Menazil (Solda) ve Cedit Atlas'tan küresel ve bölgesel haritalar	111
Şekil 2.63: Menazil'de İstanbul Boğazı ve çevresi	117
Şekil 2.64: İstanbul Boğazı ve çevresi uydu görüntüsü.....	118
Şekil 2.65: Menazil'de yerleşim yerleri.....	119
Şekil 2.66: Menazil'de fiziki unsurlar	120
Şekil 2.67: Parsiler'in zaviyesi (solda) ve Tercan	120
Şekil 2.68: Menazil'de İznik.....	121
Şekil 2.69: Menazil'de Tebriz	121
Şekil 2.70: Tebriz'in uydu görüntüsü	122
Şekil 2.71: Ali Macar Reis Atlas'ında bir not	124
Şekil 2.72: Ali Macar Reis Atlas'ından Karadeniz haritası.....	126
Şekil 2.73: Karadeniz ve çevresi uydu görüntüsü	126
Şekil 2.74: Portolanlarda rüzgargülü örnekleri.....	128
Şekil 2.75: Walter Deniz Atlası ve Atlas-ı Hümayun'da Akdeniz havzası.....	130
Şekil 2.76: Ali Macar Reis Atlası ve Cihannüma' da Akdeniz havzası	130
Şekil 2.77: Batlamyus'un Dünya haritası	131
Şekil 2.78: Ali Macar Reis'in Dünya haritası.....	132
Şekil 2.79: Ali Macar Reis'in Dünya haritasında ekliptik çizgisi	133
Şekil 2.80: Tordessillas Antlaşması ile çizilen sınır.....	137
Şekil 2.81: Muhit Atlas'ında Yeşilbaş Adaları haritası	137
Şekil 2.82: Muhit Atlas'ında Orta Amerika	139
Şekil 2.83: Orta Amerika uydu görüntüsü.....	139
Şekil 2.84: Muhit Atlas'ında Kuzey Amerika	142
Şekil 2.85: Muhit Atlası 84 (Solda) ve 46. haritalar.....	142
Şekil 2.86: Muhit Atlas'ında akarsu (Solda) ve adaların gösterimi.....	143
Şekil 2.87: Muhit Atlas'ında Anadolu yarımadası gösterimi	144
Şekil 2.88: Muhit Atlas'ında Macellan boğazı (Solda) ve Hindistan Yarımadası ..	144
Şekil 2.89: Muhit Atlas'ta yarım bırakılan haritalar.....	145
Şekil 2.90: Muhit Atlas'ta bilinmeyen yerler hakkında.....	145
Şekil 2.91: Muhit Atlas'ın yazılış amacı	146
Şekil 2.92: Muhit Atlas'ında bazı yabancı kelimeler	147
Şekil 2.93: Muhit Atlası'nda Cebelitarık boğazı ve çevresi	148

Şekil 2.94: Gastaldi'nin haritasında kuzey ve güney kutup paftaları	149
Şekil 2.95: Kladius Ptolemaios Dünya haritası	150
Şekil 2.96: Cedit Atlas'ta serlevha	154
Şekil 2.97: Cedit Atlas Dünya haritası	156
Şekil 2.98: Günümüzde Dünya'nın uydu görüntüsü	157
Şekil 2.99: Cedit Atlas Nısf-ı Küre-i Garb-i haritası Bering Boğazı ve Grönland..	159
Şekil 2.100: Cedit Atlas'ta Devleti Aliye ve Devleti Rusya hudutları	160
Şekil 2.101: Cedit Atlas'ın 8. haritasında başlık	161
Şekil 2.102: Cedit Atlas'ta çeşitli projeksiyonlarla çizilmiş haritalar	162
Şekil 2.103: General Atlas'ta Avrupa kıtası	163
Şekil 2.104: Cedit Atlas'ta Avrupa kıtası	164
Şekil 2.105: General Atlas serlevha içindeki notlar	164
Şekil 2.106: Cedit Atlas serlevha içindeki notlar	165
Şekil 2.107: Cedit Atlas haritalarında insan figürleri	165
Şekil 2.108: Cihannüma (Solda) ve Cedit Atlas'ta burç haritaları	166
Şekil 2.109: Cihannüma'da astronomik figürler	167

1. GİRİŞ

Bugünkü coğrafya, geçmişten getirilen birikimlerin bir sonucudur. Yeryüzü üzerinde yaşayan toplumlar değişikçe coğrafya biliminin de içeriği değişmektedir. Bu nedenle coğrafyanın bugünkü durumunun anlaşılabilmesi, geçmişi hakkında bilgi sahibi olmakla mümkündür. Bu yolla coğrafya da dahil bilim dallarının gelecekteki durumlarının belirlenmesine ışık tutulabilir (Tümertekin ve Özgüç, 2014, s. 23). Herhangi bir şeyin tarihini yazmak için farklı yardımcı bilim dallarına başvurmak gereklidir (Demir, 2017, s. 48). Coğrafyanın geçmişine inmek için de temelde tarih biliminden yardım alınmaktadır.

İnsanoğlu hayatı boyunca merak duygusu ile yaşamıştır. Bu şekilde elde ettiği tecrübelerin birikimi bilgi öbeklerinin oluşmasını sağlamıştır. Bilimin ve bilim tarihinin gelişmesi de bu süreçten beslenmiş, geçmişten günümüze içine tüm bilim dallarını alarak ilerlemiştir. Bilimin devamlılığında, geçmişte elde edilen bilgilerin geliştirilerek geleceğe aktarılması önemlidir (Demir, 2018, s. 304). Sürekliliği sayesinde bu durum bilimin günümüzde ciddi bir birikim oluşturmalarını sağlamıştır. Bilim farklı yöntemlerle elde edilen bilgi türüdür (Ural, 2011, s. 3). Bu birikim kendi içerisinde birçok alanlara, kategorilere ayrılmış şekilde gelişmeye devam etmektedir. Bilimin bu olgunlaşan yapısında geçmişe dönük tarihsel incelemeler de önemlidir.

Bilim tarihi, bilginin hangi süreçlerden nasıl ve ne zaman geçerek bugün bilim denilen bilgi türünün meydana gelişini konu edinen bir daldır (Sarton, 2020, s. 7). Aynı zamanda bilim tarihi doğal ve sosyal bilimlerin gelişmesini araştıran akademik bir disiplindir (Topdemir, 2021, s. 147). Bu disiplin altında birçok ana bilim dalı bulunmaktadır. Yeryüzü ve insanı konu alan coğrafya da bu ana bilim dallarından biridir. Bu çalışmada da coğrafya bilimi içerisinde Osmanlı Devleti'nde üretilmiş atlaslar ele alınmıştır.

Bilimlerin İslam dünyasına girmesi durumu VIII. yüzyıldan itibaren. Bu tarihten sonra önemli bir gelişme ve yaratıcılık safhasına girilmiş bu durum XVI. yüzyılın

sonuna kadar azalarak devam etmiştir (Sezgin, 2009, s. 7). XIV. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde gelişen bilimsel faaliyetler İslam bilim dünyasına da katkılarda bulunmuştur. Osmanlı Devleti kurulduğu dönemden itibaren hem doğusundaki İslam ülkeleri ile hem de batısındaki Avrupa ülkeleri ile sadece askeri değil, bilimsel, kültürel, ekonomik ve daha birçok açıdan etkileşim içerisinde olmuştur. Çalışmanın konusunu teşkil eden kartografya özelinde de bu etkileşim önemli boyutlardadır. Bu boyutların anlaşılması için tarihsel süreçteki gelişmelere bakılması gereklidir.

Eski dönemlerden itibaren harita ve atlaslar sürekli bilgiler ile donatılmıştır. Kartografik süreç, yazıdan önce başlamış günümüze kadar devam edegelmiştir. Haritaların bu tarihi sürecinde gelişimlerini etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Kişiler, toplumlar ve devletler bağlamında geriye dönük olarak her bir boyut üzerinde çalışılma potansiyeline sahiptir.

Bu çalışmada da coğrafya bilimine katkı sağlayan ve önemli bir yere sahip olan atlaslar incelenecek, bunu yaparken de bir sınırlandırmaya gidilerek Osmanlı Devleti'nde üretilmiş atlaslar ele alınacaktır. Kartografya söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti de diğer devletler gibi konuya önem vermiştir. Hazırlanan haritalar bu haritaların oluşma sürecinde elde edilen matematiksel ve coğrafi bilgi birikimi devlet bünyesinde kartografyanın sahip olduğu değeri göstermektedir. Osmanlı'da da üretilen atlaslar esasen söz konusu kartografik önemin en somut kanıtlarıdır. Yapıldıkları dönemde sahip olunan bilgi ve teknolojiyi göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Atlas kavramı kartografyadaki haliyle, Osmanlı'ya Avrupa'dan gelmiştir. Avrupa'da önemli bir ticaret aracı olan atlaslar Gerardus Mercator (1512-1594) ve Abraham Ortelius (1527-1598) ile gelişmiş ve matbaa sayesinde çok sayıda basılmıştır. Batlamyus'tan [Ölüm (ö.)170] itibaren birçok örneği bulunan harita ve metinlerden oluşan kitabın yeni bir tür olarak adlandırılması, Mercator'un, yeryüzünü ve astronomik bilgileri topladığı eserine atlas ismini vermesiyle olmuştur. Harita kitabı

olarak da anılan atlaslar XVI. yüzyıldan itibaren özellikle Avrupa’da ticaret için önemli bir unsurdur. Bunun yanında içerisindeki bilgiler ve çizilen haritalar keşifler, gözlemler ile sürekli yenilenen bilgi akışı içerisinde daimî bir gelişme göstermiştir.

Avrupa’da üretilen ilk atlaslar kozmografik bilgiler, yeryüzünün belirli bölgelerinin farklı ölçeklerdeki haritaları ve bu gösterilen yerler hakkındaki coğrafi metinleri içermektedir. Bu görünümdeki haritalar zamanla kozmografik öğelerden ve belirli metinlerden arındırılarak daha sade bir hal almıştır. Avrupa’da atlasların yoğun şekilde üretilmeye başlandığı dönemde Osmanlı Devleti’nde önemli denizciler ve haritacılar tarafından da atlas görünümünde eserler üretilmeye başlanmış, bu süreç devletin yıkılışına kadar sürmüştür.

Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü süre boyunca kartografik açıdan birçok eser üretmiş ve bunlardan bir bölümü bugüne ulaşmıştır. Bugün söz konusu atlasların saklandığı Osmanlı Devleti’nden miras kalan önemli arşivlerden biri de Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi’dir. Saray arşivlerinde üzerinde çalışılmış ya da çalışılmamış birçok eser bulunmaktadır. Sadece atlaslar değil müstakil haritalar, coğrafya kitapları da buna eklenebilir (Aygün, 1936; Goodrich, 1993; Uçar ve Uluğtekin, 1986; Waal, 1969). Sayılı’ya göre kendi döneminde üretilen harita ve atlaslardan çok azı günümüze ulaşmıştır (Sayılı, 1961, s. 399). İhsanoğlu ve Şeşen, (2000) yaptığı *Osmanlı Coğrafya Literatür Tarihi* çalışmasına göre harita, kroki, atlas türünde toplamda 941 eser bulunmaktadır. Toplanan veriler kapsamında bu eserlerin 56’sını atlaslar oluşturmaktadır. Bu çalışmanın kapsamını da aşağıda listelenen ilgili atlaslar oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında bu atlaslar coğrafi açıdan ele alınarak Osmanlı Atlasları’nın durumu hakkında geniş çaplı bir inceleme yapılmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nde üretilmiş atlasların coğrafi açıdan incelenmesi ve anlaşılmasını sağlamaktır. Osmanlı haritacılığı üzerine ulusal ve uluslararası alanda makale, tez, kitap türünde hazırlanmış bazı çalışmalar bulunduğu görülmüştür (Ak, 2004; Özür, 2014; Sarıcaoğlu, 2015). Bunlar incelendiğinde genellikle Osmanlı harita ve atlaslarının tarihi ve edebi tarzda betimlendiği dikkat çekmiştir. Bu çalışma ile Osmanlı Atlaslarında yeni bir harita inceleme tekniği kullanılmış, şimdiye kadar yapılmış çalışmalardan farklı olarak coğrafi açıdan incelenmiştir.

Toplumlar, dönemler değiştikçe bilimin ve bilim dallarının rolü de değişime uğramaktadır. Diğer bilim dallarında olduğu gibi coğrafyanın ne anlama geldiği ve tanımlarının da değiştiği gözlenmektedir. Bu nedenle coğrafyanın bugünkü durumunu bilmek, anlamak için geçmişinden haberdar olmak önemlidir (Tümertekin, Özgüç, 2014; s. 23). Coğrafya biliminin geçmişine dönük yapılan araştırmalarda kartografyanın da ele alınması ve incelenmesi gereklidir. Zira coğrafya yakın zamana kadar birçok disiplini içinde barındıran ana bir bilim dalı görevi görmüştür.

Kartografya insanlık tarihi boyunca gelişerek bugüne gelmiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan XIV-XX. yüzyıl arasında var olan Osmanlı Devleti'nde de kartografik faaliyetlerin varlığı bilinmektedir (Ak, 2004; Akyol, 1951; Kaçar, 2012). Denizci, korsan, kâtip, devlet memuru gibi farklı mesleklerden insanlar bu dönemde devletin harita ihtiyacının giderilmesi için çeşitli türlerde haritalar yapmışlardır. Genellikle sistematikten uzak, bireysel olarak üretilen ve devlet yetkililerine sunulmak üzere hazırlanan bu harita çeşitleri içerisinde atlaslar da bulunmaktadır.

İnsanların yaşadıkları yerleri tanımak için hazırladıkları bazı araçlar, coğrafi ve teknik bilginin gelişmesine paralel olarak çeşitlenmiştir. Bu çeşitlilik içerisinde atlaslar da bulunmaktadır. Harita ve bu haritaların açıklama metinlerinin birlikte ciltlenmesi ile oluşan atlaslar, Avrupa'da Mercator'un eserine bu başlığı vermesi sonucu XVI. yüzyılda tanınır hale gelmiştir. Aynı yüzyılda, Osmanlı'da bu kavram

henüz bilinmese de şekilsel olarak harita takımlarından oluşan eserler üretilip kullanılmıştır. Osmanlı'da kartografya biliminin gelişimi ve coğrafi mekânın tasvir edilmesini anlamak açısından hazırlanan bu atlas formundaki eserler önemlidir. Bu eserler üzerinden Osmanlı'nın kendine özgü haritacılık faaliyetlerinin ne durumda olduğu anlaşılabilir. Bu amaçla Osmanlı Atlasları incelenerek coğrafya alanında Osmanlı haritacılığı ve harita kitabı olarak nitelenecek atlaslar üzerine literatürün gelişmesine katkı sağlamak umulmaktadır. Bu bağlamda çalışma sürecinde sorulacak temel ve alt sorulardan yola çıkarak Osmanlı'daki atlaslar şu açılardan incelenmiştir;

I. Osmanlı Devleti'nde üretilen atlaslar nasıldır?

I.1. Atlas nedir ve özellikleri nelerdir?

I.2. Osmanlı Atlaslarının kendine has özellikleri var mıdır?

I.3. Osmanlı Atlaslarının dünyada eş zamanlı üretilen diğer atlaslarla benzer ve farklı yönleri var mıdır?

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Bilim, çeşitli bilgi türleri arasında kendine özgü özellikleri olan bilgi çeşididir. Bu bilgi çeşidi farklı yöntemlerle oluşturulur (Ural, 2011, s. 3). Yöntem ise bir konuyu açıklaması, tahmin ve yorumlanmasında kullanılan yaklaşımdır (Deliveli, 2020, s. 27). Descartes'in *Yöntem Üzerine Konuşma* kitabında ise yöntem için "Bilginin nasıl oluşmuş olduğunun bilincine varmaktır" açıklaması yapılmıştır (Descartes, 2021, s. 7). Yöntem sorunu, konusuna uygun biçimde bilgiyi elde etmekten oluşur (Coşkun, 2018, s. 59). Coğrafya tarihindeki veriler, nasıl ne şekilde incelemelidir? Bu konuda farklı fikir ve yöntemlerin üretilmesi önemlidir.

Bu doktora tezi genel olarak derin ve ayrıntılı konularda çalışmaya imkân veren nitel araştırma yöntemlerine dayanılarak hazırlanmıştır (Patton, 2014, s. 14). Çalışma iki aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalarda kullanılan temel yöntemlerden ilki tezin ana

konusunu oluşturan ve kartografya ile ilgili bir kavram olan “atlas” kavramının tüm boyutları ile ortaya konulmasında doküman incelemesi kullanılmıştır. İkinci aşamada seçilen atlasların içindeki haritaların incelenmesi için Özür’ün oluşturduğu harita analiz tekniği kullanılmıştır (Özür, 2019; 2021). Bulguların analizi için literatüre dayalı nitel değerlendirme şeklindedir.

Araştırmanın ikinci aşamasında atlas ve içindeki haritaların incelemesi yapılmıştır. Genel olarak doküman analizi şeklinde gerçekleşmiş olan bu aşama doğrudan atlasları içermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 217). Bu bağlamda öncelikle incelenecek temel veri olanları listelenmiştir. Bu süreçte T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Süleymaniye Yazma Eserler Kurumu (Y.E.K.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Kitaplığı, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Kütahya Vahidpaşa Yazma Eserler Kütüphanesine gidilerek ya da e-posta yolu ile veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bazı atlas nüshalarına ulaşmak için T.C. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, John Carter Brown Library, National Library of Australia, Bibliothèque Nationale De France, The Walters Art Museum, MEDEA-CHART, Biblioteca Nazionale di Napoli, Library of Congress, GALLICA, Bodleian Library gibi kurumların arşivleri taranmıştır. Elllerinde atlas tıpkıbasımı olan bazı sahaflarla şifahen görüşülerek Osmanlı Atlasları ve o dönem matbaasında kullanılan malzemeler hakkında bilgilere ulaşılmıştır.

Belirtilen kurumlar ile iletişime geçilerek ilgili atlaslar dijital ortamda alınmıştır. Atlasların farklı nüshaların bulunması ve bazı eksik konularla ilgili olarak Osmanlı coğrafyacılığı ve haritacılığı üzerine yapılmış literatür çalışmalarından da yararlanılmıştır. Bu çalışmalara örnek olarak; İhsanoğlu ve Şeşen, *Osmanlı coğrafya literatür tarihi*. (I-II. Cilt). (2000); Ak, *Osmanlı coğrafya çalışmaları*, (2004); Gümüüşü, *Türkiye tarih atlası çalışmaları*, (2012); Sarıcaoğlu, *Piri Reis'ten Örfi*

Paşa'ya Osmanlı tarihi haritaları ve tarihi coğrafya eserleri, (2015); Üstüner, Klasik Çağ sonrası Osmanlı coğrafya çalışmaları, (2019) verilebilir. Taramalar sonucunda Osmanlı Devleti'nde üretilmiş atlas ve atlas niteliği taşıyan 56 eser listelenmiştir. Bu atlaslar şöyledir (Tablo 1.1).

Tablo 1.1: Osmanlı Atlasları

No.	Müellif Adı	Tarih	Atlas Adı	Projeksiyonu
1.	Piri Reis	1521	Kitab-ı Bahriye	Portolan
2.	Matrakçı Nasûh	1537	Beyân-ı Menazil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Sleyman Han	Minyatür
3.	Ali B. Ahmed B. Muhammed Al-Sarkî Al-Safakûsi	1551	Atlas	Portolan
4.	Ali Macar Reis	1567	Ali Macar Reis Atlası	Portolan
5.	?	1575	Atlas-ı Hümayun (Doğu Akdeniz Haritası)	Portolan
6.	?	1575	Walter Deniz Atlası	Portolan
7.	Seydi Ali Reis	1570	Muhit Atlas	15x15 Grid ağı
8.	G. Mercator [Çeviri (çev.) Mustafa b. Abdullah Hacı Halife Kâtip Çelebi]	1655	Lavami' al-Nur fi Zulmati Atlas Minor	Modern projeksiyon
9.	William Jason Blaeu (çev. Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dımaşkî)	1685	Coğrafyayı Kebir (Tercüme-i Atlas) / Nusrat al-İslam va'l-Surûr fi Tahriri Atlas Major	Modern projeksiyon
10.	?	17.yüz yıl	Harita-i Akalim	Modern projeksiyon
11.	Kâtip Çelebi (Müteferrika Baskısı)	1732	Cihannüma	Modern projeksiyon
12.	Bartınlı İbrahim Hamdi	1729/49	Bartınlı İbrahim Hamdi Atlası	Modern projeksiyon
13.	Abdurrahman Efendi (Basımı)	1803	Cedid Atlas	Modern projeksiyon
14.	Ömer Nailli	1861	Fenni İstikamet-i Hafife Maa Atlas	Modern projeksiyon
15.	Mustafa Hami Paşa	1867	Sağir Coğrafya Atlası	Modern projeksiyon
16.	Louis Bonnefont; Ek Yazarlar-Ali Eşref, Mülazım-ı evvel Hafız	1868	Yeni Atlas	Modern projeksiyon
13.	Süleyman Şevket	1882	Atlas muhtasar coğrafya	Modern projeksiyon
14.	Hasan Ferid	1892	Yeni Coğrafya ve Atlası	Modern projeksiyon
15.	Binbaşı Muhiddin Efendi	1894	Dünya Atlası	Modern projeksiyon
16.	Hasan Ferid	1898	Yeni Coğrafya ve Atlası	Modern projeksiyon

17.	Seyyid Mehmet Asım	1878	Çatalca hattı müdafaasının tahkimi için bu kerre müceddeden inşa olunan istihkâmatın musattıl ve maktaları ile inşaatı askeriye den baraka ve hasta hane seferi ve hazari cephanelerin resimlerini havi atlasıdır.	Modern projeksiyon
18.	Hüseyin Hüsnü	1880	Usul-i Topografya Atlası	Modern projeksiyon
19.	Süleyman Şevket	1882	Atlas Muhtasar Coğrafya	Modern projeksiyon
20.	Ali Şeref Paşa, Mirliva	1882	Coğrafya-yı Umumi Atlas	Modern projeksiyon
21.	Binbaşı Muhiddin Efendi	1884	Dünya Atlası	Modern projeksiyon
22.	Mehmet Kemal	1890	Atlas	Modern projeksiyon
23.	?	1890 (1308)	Vilayat-ı Şahane haritalarını mübeyyin atlasıdır	Modern projeksiyon
24.	Ali Şeref Paşa	1891-92	Coğrafya Atlası	Modern projeksiyon
25.	Muhammed b. Nasır Nasrullah	1892	Atlaslı Coğrafyayı Osmani kitabının Rumeli-i Şahane kısmı	Modern projeksiyon
26.	Hasan Ferid	1892	Yeni Coğrafya ve Atlası	Modern projeksiyon
27.	El-Hac Mehmed Nasrullah	1892	Atlaslı coğrafya-yı Osmani (kitabının rumeli kısmı)	Modern projeksiyon
28.	Mehmed Rüşdü	1893	Mükemmel Umûmi Coğrafya Cep Atlas	Modern projeksiyon
29.	Gaspirinski İsmail	1893	Atlaslı cihan-name	Modern projeksiyon
30.	Ali Şeref Paşa ve Binbaşı Muhyiddin	1894	Yeni Coğrafya Atlası	Modern projeksiyon
31.	?	1897-98	Beş Kıt'anın Haritalarını Havi Atlas	Modern projeksiyon
32.	Hasan Ferid	1898	Yeni Coğrafya ve Atlası	Modern projeksiyon
33.	Ali Haydar	1894/99	Harita Tersim Atlası	Modern projeksiyon
34.	Mehmed Remzi	1901	Coğrafya-yı Umumi Atlas	Modern projeksiyon
35.	Mehmed Remzi	1901	Atlaslı Memalik-i Osmaniyye Coğrafya	Modern projeksiyon
36.	Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığırçan	1905	Memalik-i Osmaniyye Cep Atlası	Modern projeksiyon
37.	Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığırçan	1906/7	Umûmi cep atlası	Modern projeksiyon
38.	Binbaşı Mehmet Eşref	1907	Umumi Küçük Atlas (Umûm vilayât-ı şâhâneyi hâvi küçük atlas)	Modern projeksiyon
39.	?	1907	Mektep Atlası	Modern projeksiyon
40.	Binbaşı (Kolağası) Mehmed Nasrullah	1908	Memâlik-i mahrûse-i şâhâneye Memâlik-i mahrûse-i	Modern projeksiyon

			şâhâneye mahsûs mükemmel ve mufassal atlas	
41.	Mehmet Celal	1908	Coğrafya-yı Umumi Cep Atlası	Modern projeksiyon
42.	Mehmed Rüşdü - Mehmed Nasrullah - Mehmed Eşref	1909	Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufassal Atlas	Modern projeksiyon
43.	Binbaşı Mehmet Eşref	1910	Muhtasar Tarih-i Umûmî ve Osmanî Atlası	Modern projeksiyon
44.	Binbaş Mehmed Eşref	1911	Tarihi Umumi Muhtasar-ı Atlas	Modern projeksiyon
45.	Binbaşı Mehmet Eşref	1911	Coğrafyayı Umumi Atlas	Modern projeksiyon
46.	?	1912	Mekteblere Mahsûs Cep Atlası. Rüşdiye Kısmı	Modern projeksiyon
47.	Binbaşı Mehmet Eşref	1912	Coğrâfyâ-yı umûmî atlası	Modern projeksiyon
48.	Binbaşı Mehmet Eşref	1913	Tarih-i Umûmî ve Osmanî Atlası	Modern projeksiyon
49.	Faik Sabri Duran	1913	Yeni Cep Atlası	Modern projeksiyon
50.	?	1915	İbtidaiyye-i Atlası	Modern projeksiyon
51.	Abdülkerim Nadir Paşa	1915	Mükemmel ve Mufassal Tarih-i Osmanî Atlası	Modern projeksiyon
52.	Faik Sabri Duran	1918	Harbi Umumiden Sonra İlk Yeni Dünya Atlası	Modern projeksiyon
53.	Mehmed Hulusi	?	İlâveli Atlas-ı Cedid	Modern projeksiyon
54.	Perigot Charles	?	Sagir Coğrafya Atlası	Modern projeksiyon
55.	Baş Hoca Seyyid Ali Paşa	?	Hülâsa-i Atlas	Modern projeksiyon
56.	?	?	Haritaü'l-Irakü'l-atlasiye	Modern projeksiyon

Bu atlas listesi önce genel olarak değerlendirilmiş, daha sonra listeden 4 atlas seçilerek daha ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bu seçim sırasında temel kriter projeksiyon sistemleri olmuştur. Söz konusu haritalar için doküman analizi deseni kapsamında alana özgü olarak Özü'ün (2019; 2021) çalışmalarında uyguladığı "harita inceleme tekniği" kullanılmıştır. Bu teknikte atlaslara *Genel İnceleme* ve *İçerik İncelemesi* altında iki farklı harita inceleme kriteri uygulanmaktadır. Özellikle içerik inceleme kriteri ile atlas içinde yer alan her harita ayrı ayrı incelenmiştir (Tablo 1.2).

Tablo 1.2: Harita inceleme kriterleri

Genel İnceleme Kriterleri	İçerik İnceleme Kriterleri
Tarih-dönemi	Projeksiyon
Hazırlanma Şekli	Çizim Yöntemi
Hazırlanma Amacı	Gösterim
Hazırlayan (Kişi/Kurum/Yer)	Semboller
Boyutları	Ölçek
Malzeme Özellikleri	Başlık
Diğer (Arşiv ve nüsha bilgisi)	Çerçeve

Kaynak: (Özür, 2021, s. 24)

Ayrıntılı inceleme için seçilen atlaslar şunlardır:

1. *Matrakçı Nasuh / Menazil (1537) 51 minyatür;*
2. *Ali Macar Reis Atlası (1567) 7 portolan;*
3. *Seydi Ali Reis / Muhit Atlası (Ottomano Atlas) (1570) 92 pafta;*
4. *Abdurrahman Efendi / Cedid Atlas (1803) 26 harita içermektedir.*

Böylelikle belirlenen 4 atlas içerisindeki toplam 176 harita genel ve içerik özellikleri açısından incelenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde atlasların nasıl olduğu sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bulgularına geçmeden önce konuyla ilgili temel kavramlar tanımlanmıştır.

1.3. Konuyla İlgili Temel Kavramlar

Osmanlı Atlasları üzerine hazırlanan bu tez, Osmanlı coğrafyacılığı ile kartografik durumunun nasıl geliştiği, özgün üretimlerin olup olmadığı, dışardan gelen bilgiler ya da ürünlerin nasıl kullanıldığı üzerine odaklanmıştır. Bu nedenle Osmanlı'daki dönemsel tarihi olaylarından çok, atlasların oluşum ve gelişimlerini açıklayacak coğrafya biliminin gelişimi ve haritacılık konuları üzerinde durulmuştur. Bu bölümde çalışmanın ana hatlarını çizecek bazı kavramların verilmesi tezin ana çerçevesini belirlemek açısından da gerekli görülmüştür.

1.3.1. Coğrafya

Antik Yunandan gelen bu kavram kökeninde geo (yer) ve graphein (tasvir etmek, çizmek) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. En erken, İlk Çağ'da Eratosthenes (M.Ö. 275-195) bu adı vermiştir. *Coğrafya* genel anlamıyla insan ve yeryüzünün karşılıklı etkileşiminden doğan bilim dalıdır. Bu etkileşim insanlık tarihiyle başlamış ve günümüze kadar gelerek devam etmektedir.

Coğrafya, tarihsel gelişim sürecini, farklı zamanlarda farklı kültürlerde ve mekânlarda yaşayarak, bugünkü halini almış köklü bir bilimdir (Özür, 2017, s. 1). Buna göre bir bilim olarak coğrafya üzerine düşünenler tarafından bazı tanımlar yapılmıştır. Antik dönem coğrafyacılarından Batlamyus'a göre coğrafya, küre gibi olan dünyayı düz hale getirerek üzerindeki unsurları haritalara aktarmaktır (Ptolemaei, 1475, s. 3). Osmanlı coğrafyacılarından Kâtip Çelebi ise coğrafyanın tanımını "Coğrafya yerkürenin üzerinde bulunan nakışlar, resimler sınırlar ve mesafeler şeklindeki ârizî hallerinden bahseden bir bilimdir" (Kâtip Çelebi, 1732, s. 16) şeklinde yapmıştır. Günümüz coğrafyacılarından Reşat İzbirak *Coğrafya Terimler Sözlüğü*nde "Bütün çeşitlilikleriyle yeryüzüne bağlı olayları tanıtan, bunları açıklayan bilimdir" şeklinde tanımlamıştır (İzbirak, 1992, s. 61). Hayati Doğanay ise coğrafya için "Dünya'yı tanıtan bir ilimdir" (Doğanay, 1999, s. 32) şeklinde tanımlama yapmıştır. Eski çağlardan itibaren gelişen bu bilim üzerine yeni tanımlamalar da gelişmektedir. *Oxford English Dictionary* coğrafyayı "Dünyanın ve atmosferinin fiziksel özellikleri ve insan faaliyetlerinin doğayı nasıl etkilediği ve

etkilendiği ile çalışma alanı” (Oxford English Dictionary, 2023) olarak tanımlar. Özçağlar’da bu tanım,

“Coğrafya insanla doğal ortam arasındaki karşılıklı etkileşimleri, bu etkileşimler sonucunda gelişen faaliyetlerle durumları, dağılışı, ilişki kurma, karşılaştırma, nedensellik ilkelerine bağlı kalarak ve çeşitli araştırma yöntemleri uygulayarak araştırıp inceleyen, elde ettiği sonuçları bir sentez halinde ortaya koyan kendi içerisinde çok sayıda bilim dalından oluşan bir bilimler topluluğudur.”

şeklinde verilmiştir (Özçağlar, 2011, s. 2). Bütün tanımlamalarda geçen yer ve insan coğrafyanın temelini oluşturan iki unsurdur.

1.3.2. Coğrafya Tarihi

Her bilim dalı gibi coğrafya biliminin de bir geçmişi bulunmaktadır. Coğrafya tarihinin tanımı ve alanı üzerine birçok çalışma yapan Wright coğrafya tarihini, coğrafi fikirlerin tarihçesi (Wright, 1926, s. 477) şeklinde tanımlamıştır. Coğrafya, başlangıçtan itibaren yeryüzünü ele alarak incelemiştir (Akyol, 1951, s. 6). Başlangıçtan günümüze geçen sürede yaşanan olaylar, olgu ve durumlar ile katkı sağlayan kişiler coğrafya tarihinin gelişim sürecini etkilemiştir. Bu açıdan geniş bir kapsama alanının olduğu söylenebilir. Wright’a göre coğrafya tarihinin kapsamı sadece bilimsel değil aynı zamanda diğer coğrafi ilgi ve faaliyetlerin tarihini de içine almaktadır (Wright, 1926, s. 483). Yeryüzündeki hemen her konu coğrafya biliminin ilgi alanına girmiş, üzerine düşünölmeye değer görölmüştür.

Coğrafyanın tarihi, yüzyıllar boyunca insanların zihinlerinde yansıyan coğrafi çevrenin görüntülerinin tarihçesidir (Wright, 1925, s. 201). Bu görüntüler uzun bir zamanda farklı süreçlerden geçerek bugünkü modern şeklini almıştır. Modern bilimlerin gelişimi ve çeşitlenmesi ile coğrafyanın içerisinde farklı alt bilim alanları oluşmuştur. Kartografya bilimi de bunlardan bir tanesidir. Kartografya bilimi bu çalışma için önemlidir. Coğrafya tarihi içerisinde Osmanlı Devleti’nin kartografik faaliyetlerine yönelik olan bu çalışma da kartografyanın tanımı ve teorisi de ele alınacaktır.

1.3.3. Kartografya

Kartografya kavramının kullanıldığı en erken tarih Fransız arşivlerinde 1790 yıllarını göstermektedir. Bu tarihten sonra sırayla Alman (1817), İngiliz (1830), İtalyan (1833), İspanyol (1836) kaynaklarında geçtiği görülmüştür (Krogt, 2015, s. 129). Kavram yakın bir tarihten itibaren kullanılmaya başlanmış olsa da haritacılık çok eskiye dayanan bir faaliyettir.

Kartografya Latince sert kâğıt anlamına gelen *charta* kelimesi ile yazmak, çizerek tasvir etmek anlamındaki *graphein* kelimesinin birleşiminden meydana gelmiş, *harita yapma* anlamında kullanılmıştır (Bilgin, 2019, s. xxv; Thrower, 2008, s. 3). *Oxford English Dictionary* kartografyayı “grafik veya harita çizimi” (Oxford English Dictionary, 2024) şeklinde tanımlamıştır.

Gürsoy ders kitabında kartografyayı “yeryüzünü gösterme metotlarından bahseden bir ilim ve sanat mevzudur” (Gürsoy, 1961, s. 3) şeklinde tanımlamıştır. *TÜBA Bilim Terimleri* sözlüğünde kartografya, harita gösteriminde verilecek bilgileri toplama ve gösterime hazır hale getirme, grafik işaretlerini haritada gösterme ve harita basımıyla ilgili sanat olarak belirtilmiştir (TÜBA, 2020, s. 1005). Doğanay’ın *Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü*’nde ise, yeryüzü şekilleri ile yeryüzündeki insanların ürettiklerinin kuşbakışı görünümünün belli bir ölçeğe göre küçültülüp düzlem üzerine aktarılmasıdır (Doğanay, 2017, s. 275). Çok eski zamanlardan itibaren harita görünümünde ilkel çizimler yapılagelmiştir. Bugün bilinen halini almadan önce uzun bir süreç geçiren kartografya tarihinde çok çeşitli haritaların üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte coğrafya bilimi içerisinde ele alınan ve yakın zamanda ayrılan kartografya insanların yeryüzünü anlamlandırması, üzerinde bulunduğu alanı anlatmak için kurduğu bu iletişim yolu ile aslında coğrafyanın ayrılmaz bir parçası olarak gelişimini devam ettirmektedir.

1.3.4. Kartografya Teorisi

Teori, Türk Dil Kurumu (TDK)'nın verdiği tanıma göre “Bir olay, bir yapı ya da düzenin nedenlerini açıklamak isteyen genel düşünce, görüş, kuram” (TDK, 1969) şeklindedir. Harita yapma bilimi olarak bilinen kartografyanın da diğer birçok konu, durum gibi teorisi üzerine konuşulmuş ve tartışılmıştır. Bu konuda yapılan tartışmalar, konu hakkında çalışan bilim insanları kartografyanın teorisi üzerine bazı görüşler ortaya atmışlardır. Yapılan çalışmalara bakıldığında çok eskiden itibaren hazırlanan bu haritalar ne anlatmak için yapılmıştır, sorusuna tam olarak bir cevap bulunamadığı yahut birçok cevabının olduğu görülmektedir.

Kartografyanın teorisi üzerine çalışmalar yapan Smith, kartografya tarihinde teorinin belki de en önemli gerekçesinin diğer konularla iletişim kurma ihtiyacı olduğunu ileri sürmüştür (Smith, 1996, s. 201). Estetiği ön plana çıkarmaya çalışan Jamer Kent, kartografya teorisinde bilgi ve güç ilişkileri kartografya teorisinin gelişiminde merkezi bir yerde olsa da harita ve estetik arasındaki ilişkinin daha keşfedilmediğini öne sürmüştür (Kent, 2005, s. 182). Kartografya tarihi üzerine teorik anlamda önemli çalışmaları bulunan Edney ise kartografya tarihinde hangi teorinin benimsenmesi gerektiği sorusunu sormuş, cevap olarak da en çok açıklanan teorinin en iyi teori olacağını savunmuştur (Edney, 1996, s. 189). Çalışmalara genel olarak bakıldığında bilgi ve güç kavramlarının teori üretme üzerinde önemli etkisinin olduğuna da dikkat çekilmiştir. Kartografya teorisi hakkında yapılmış bazı çalışmalar şöyledir; Edney, *Theory and History of Cartography*, (1996); Smith, *Why Theory in the History of Cartography?*, (1996); Alexander, *Aesthetics: A Lost Cause in Cartographic Theory?*, (2005). Ayrıca 1955 Eylül’ünde Viyana’da gerçekleştirilen 16. Uluslararası Haritacılık Tarihi Konferansı bir oturumu kartografyanın teorileri üzerinedir.

Kartografya teorisi hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında genel geçer bir teorisinin olmadığı görülmektedir. Bu konu üzerine *16th International Conference On*

The History Of Cartography (1955)'de görüş bildiren Campbell, Edney, Kadmon, Kain, Reinhartz, Smith, Fletcher ve Kent geçmişten bu yana teori üzerine yapılan çalışmaların eksik olduğunu, bu alan üzerine daha fazla yoğunlaşılması gerektiğinde hemfikirdirler.

Çok eski zamanlardan itibaren kullanılan, sürekli değişen ve gelişen bir özelliğe sahip olan haritalar ile kartografik bilgi dünya üzerinde hemen her toplum için önemli bir unsur olmuştur. Bu önemli unsurun ortaya çıkışı üzerine kesin bir görüş olmamakla birlikte ise birçok teori üretilmiştir.

1.3.5. Harita

Harita yazıdan çok öncesine dayanan iletişim yöntemlerinden biridir. İnsanlar mekan üzerinde edindikleri bilgileri ve tecrübeleri diğer insanlara aktarmak için ilk zamanlar ilkel çizimler yapılmıştır. Zamanla bu çizimler geliştirilerek modern haritalar oluşmuştur. Dünya üzerinde az sayıda haritasız toplum vardır (Harley, 1992, s. 1). Bilim tarihinde ele alınan ilk coğrafi bilgiler zaman ve mekân bağlamında Antik Yunan'ı gösterir. Orta Çağ olarak adlandırılan sonraki dönemde ise İslam Dünya'sında coğrafya üzerine eserler ve haritalar hazırlanmıştır (Danış, 2019, s. 9). Harita kavramı tezin ana konusunu oluşturan atlaslar kadar önemlidir. Zira bir atlas temelde haritalardan meydana gelmiştir.

Harita Portekizce, İngilizce ve İspanyolca gibi Avrupa dillerinde keten peçeteyi ifade eden Yunanca “mappa” kelimesinden türemiştir (Mappa, 2025). Diğer Avrupa dillerinin çoğunda ise, herhangi bir resmî belge anlamına gelen Latince carta kelimesinden gelen harita için Fransızca carte, İtalyanca carta, Rusça karta kelimeleri kullanılmıştır (Harley ve Woodward, 1987, s. xvi). Mappa mundi kelimesi Orta Çağ'da dünya haritası anlamında kullanılmıştır. Mappa Latince kanvas ya da bez anlamında kullanılırken, harita kelimesi (map) İngilizcede mapemounde'nin kısaltması olarak 1527'de kullanılmaya başlanmıştır (Krogt, 2015, s. 125). Harita

kavramı farklı ülkelerde farklı anlamlarda kullanılmışsa da en kabul görür haliyle “Dünya’nın bütünü ya da bir kısmının belirli bir ölçeğe göre küçültülerek çizilen resmi ya da şeklidir” (Doğanay, 2017, s. 225) diye tanımlanmıştır. *Coğrafya Terimler Sözlüğünde* ise “Yeryüzünün ya da bir bölümünün ya da bir gök cisminin veya gökküresinin belli bir ölçeğe göre küçültülmüş ve az çok yalınlaştırılmış olarak aktarılmış halidir” (Sanır, 2000, s. 137) ifadeleri yer almaktadır. Harley’in “insan dünyasındaki şeylerin, kavramların, koşulların, süreçlerin ve olayların mekânsal olarak anlaşılmasını kolaylaştıran grafik temsillerdir” (Harley, 1992, s. xix) tanımı bulunmaktadır. Bu tanımlar genel geçerdir, herkes tarafından kullanılabilir.

Günümüzden geriye doğru gidildiğinde Fransız matematikçi J. L. Lagrange’nin yaptığı “Coğrafi harita, Dünya’nın yüzeyini veya parçalarından birini temsil eden düzlemsel bir figürden başka bir şey değildir” (Lagrange, 1779, s. 637) şeklindeki tanımının, daha sistematik hali olarak kabul edilebilir. Bunun yanında kavram üzerine harita yapımcısı Ebstorf, “harita bir şekildir. Mappamundi ise dünyanın şeklidir” (Woodword, 1987, s. 287) ifadeleri esasen geçmiş zamanlarda da harita tanımlama çabalarının olduğunu göstermektedir. Harita kelimesi Osmanlıcada *harta* şeklinde kullanılmış daha sonra da harita şeklini almıştır (Gürsoy, 1961, s. 4). Okunuşunda ve yazılışında bazı farklılıklar göstermesinin yanında haritalar genel anlamıyla belirli bir bölgenin ya da yeryüzünün tamamının bir ölçeğe uygun olarak düzleme aktarılması şeklinde ifade etmek mümkündür.

Çalışmanın odağını oluşturan Osmanlılarda ise haritacılık kavramı ile ilgili; İslam Dünyası’ndan gelen tasvir, tersim, suret, resm, resm-i harita gibi terimler ile Batı Kültürü’nden alınan hartı, harta, karta, karti, papamonta ifadeleri kullanılmıştır (Sarıcaoğlu, 1997, s. 210). Bu durumda Osmanlı’da bu kavramın iki farklı kültürden beslenerek ortaya çıkıp şekillendiği ifade edilebilir.

1.3.6. Portolan

Haritacılık tarihinin dönüm noktalarından biri olan portolanların ortaya çıkışı uygarlık tarihi için de önemli bir adımdır (Campbell, 1986, s. 371). Latince kapı, liman anlamına gelen portus kelimesinden türetilen portolan XIII. yüzyıldan itibaren kullanılan bir harita türüdür (Riffenburg, 2012, s. 18; Şerbetçi, 1995, s. 78). İtalyanca portolano, yazılı yelken haritaları koleksiyonu ve pilot kitabı (Gemi Klavuzu) ya da seyir kitabı anlamlarına da karşılık gelmektedir (Bilgin, 2019, s. 41; Freiesleben, 1983, s. 124).

Portolanlar genellikle tek bir hayvan derisi üzerine yapılması, Osmanlı da ki *Kitab-ı Bahriye* ve *Ali Macar Reis'in Atlası*'nda da olduğu gibi deri üzerine çizilen haritanın küçük parçalara ayrılıp atlas şekline getirilmesi, bu atlasların en fazla on iki sayfa olması, Akdeniz, Karadeniz, Atlantik kıyılarını göstermesi ve pusula veya rüzgâr gülüne uygun çizilmesi özelliklerinden bazılarıdır. Portolan çizimlerinde kullanılan bazı sembolik işaretler bulunmaktadır ki bunlardan, kıyılar yeşil ve mavi renkte, adalar farklı renklerde gösterilir. Kayalıklar ve görünmeyen tehlikeler siyah artı işaretiyle, sık yerler ise kırmızı renkli noktalar ile işaretlenir. Genellikle portolanların üst kısmı kuzeyi, solda boyun kısmı ise batıyı gösterir şekildedir (Piri Reis, 1973, s. 21-52; Renda, 1988, s. 360; Şerbetçi, 1995, s. 78). Portolan haritalarda paralel ve meridyenler yoktur, (gizli) bir çember üzerinde on altı düzenli olarak dağıtılmış noktayı birbirine bağlayarak çizilen düz çizgilerden oluşan çapraz bir desenden oluşur (Nicolai, 2015, s. 519). Bu noktaların kesiştiği yere çizilen daire de on yedinci rüzgâr gülünü oluşturmaktadır. 3 renkte 32 çizgi bulunmaktadır. Bu çizgilerden 8 siyah çizgi ana rüzgarları, 16 kırmızı ve 8 yeşil çizgi ise ara rüzgâr yönlerini işaret eder. Kıyılarda kırmızı noktalar sığlık yerleri, siyah nokta ve artı (+) işareti kayalıkları temsil etmektedir.

Bu haritaların hazırlanmasındaki temel nedenlerden biri de X. yüzyılda haçlı seferlerinin başlamasıyla birlikte İtalyan denizciliğinin giderek gelişmesi ve gezilen kıyıların kâğıda aktararak bilginin kalıcı hale getirilmesidir (Freiesleben, 1983, s. 86). Daha sonra ticarete önemli bir unsur olan portolanlar deniz ticaretinin günlük işleyişiyle ilgili olan kişiler için üretilmiş ve kullanılmıştır (Casele, 2010, s. 189).

Portolanlar, özellikle Akdeniz havzasındaki ülkeler tarafından çizilmiş ve geliştirilmiştir. Bu ülkeler arasında Osmanlı Devleti de bulunmaktadır. Bulgular kısmında ayrıntılı olarak incelenecek olan atlaslar içerisinde Osmanlı'da hazırlanmış portolan atlaslar da bulunmaktadır.

1.3.7. Projeksiyon

Dünya yüzeyindeki herhangi bir noktanın konumu, bir enlem paraleline ve bir boylam meridyenine atıfta bulunularak doğru ve tam olarak tanımlanabilir. Bu nedenle, dünya yüzeyini düz bir harita üzerinde temsil etme sorunu, seçilen paralelleri ve meridyenleri çizmek için en uygun yöntemle çözülebilir (D'avezac, 1862, s. 3; Kellaway, 1953, s. 1). Esasında bu yöntemlere projeksiyon denir. International Cartographic Association'a (ICA) göre Harita projeksiyonları, dünyanın veya diğer gök cisimlerinin eğimli yüzeyinin bir düzleme haritalanmasını sağlayan matematiksel prosedürlerdir (International Cartographic Association, 2019).

Projeksiyonların asıl amacı koordinat sistemlerine göre tanımlı noktaları düzlem üzerine belirli matematiksel hesaplara göre aktarmaktır (Tanrıkulu, 2017; Uçar, İpbüker ve Bildirici, 2011, s.1). İlk örneklerini antik dönem coğrafyacılarından Eratosthanes, Hipparchus, Batlamyus'un yaptığı bu hesaplamalar projeksiyon sistemleri oluşturulmuştur. Bu dönemden sonra geoid şeklindeki yerin düzleme aktarılması sırasında silindirik, konik, düzlem tarzında birçok modern projeksiyon sistemleri ortaya çıkmıştır.

1.3.8. Atlas

Atlas bir harita kitabıdır. Keşiflerden sonra ciddi biçimde artan coğrafi bilginin haritalara aktarılması, bilinen her bir bölgenin daha ayrıntılı haritalarının yapılması bir yayıncının aynı anda birden fazla harita yapmasına neden olmuştur. Birbiriyle

bağlantılı bu haritalar bir kitapta toplanıp ciltlenerek birbirinden ayrılması, kaybolması, dağılması gibi durumların önlenmesi istenmiştir. Bu nedenle ortaya ticari anlamda önemli bir ürün olan ciltli harita kitapları çıkmaya başlanmıştır. Hazırladığı bu harita kitaplarına ilk kez Mercator, Atlas ismini vermiştir. Atlaslar bu çalışmanın konusunu oluşturduğundan burada fazla değinilmeyip bulgular kısmında daha detaylı incelenecektir.

2. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde amaç kısmında belirtilen sorular elde edilen veriler ışığında sırası ile cevaplanmıştır. Öncelikle atlas kavramı ve özellikleri belirlenmiş, daha sonra Osmanlı atlasları harita inceleme tekniği ile incelenmiştir.

İlkin, Osmanlı dönemi için listelenen 56 atlas içerikleri genel olarak ele alınmış kısa bilgi verilmiştir. Atlaslar içerisindeki haritaların gösterildiği matematiksel alt yapısına bakıldığında minyatür, portolan, erken modern projeksiyon ve modern projeksiyonlara sahip türde bir yapıya sahiptirler. Atlaslar ve içerisindeki haritaların dönemler boyunca geçirdikleri değişim süreci hakkında matematiksel alt yapıları incelenerek bilgi sahibi olunabilir. Bu kapsamda atlasların projeksiyon sistemleri ve teknik özelliklerine dikkat edilmiştir. İncelenen atlaslarda projeksiyon sistemleri temel kriter olmuştur. Ayrıca atlasların çoğaltılma şekli (el-baskı), çizim yöntemleri (el-renklendirme) inceleme sırasındaki diğer kriterlerdir. Bu kriterler dikkate alındığında 56 atlas içerisinde minyatür, portolan, grid ağı ve modern projeksiyon ile çizilmiş biri kanevasız olmak üzere 3 farklı türde harita yapım tarzı tespit edilmiştir. Bu yapım usullerine uygun ya türünün ilk örneği ya da tek tür olan 4 tane atlas seçilerek incelenmiştir. Öncelikle atlasın kavram olarak ne anlama geldiği ortaya çıkışı ve genel özellikleri konusuna tekrar dönülmüş ve bir kavram olarak atlas tartışılmıştır.

2.1. Atlas Kavramı: Ortaya Çıkışı ve Özellikleri

Atlas kavramı mitolojik anlamıyla çok eskilere dayanmaktadır. Yunan mitolojisinde Atlas, Iapetus ve Oceanid Clymene'nin oğlu, insanlığın yaratıcısı Prometheus'un kardeşidir. Tanrıların savaşına girdiği için, Zeus tarafından gök kubbeyi omuzlarında taşıması ile cezalandırılmış, daha sonra adı Afrika'da bir sıradağa verilmiştir (Britannica, 2024; Grimal, 1997, s. 110). Homeros'a göre Atlas, sadece gökyüzünü değil yer ve gök yüzünü birbirinden ayıran sütunları da sırtında taşımaktadır (Erhat,

2017, s. 68; Korkmaz, 2011, s. 80). Atlasın tanrı değil bilgin bir kral olduğuna dair bilgiler de mevcuttur. Chicago Üniversitesi Yunanca ve Latince sözlüğünde, atlasın tanımı için “Yıldızlar hakkında bilgisiyle ünlü, bu nedenle başı ve omuzları üzerinde gökleri taşıdığı söylenen, mitolojiye göre Perseus tarafından Gorgon başıyla kendi adını taşıyan dağa dönüştürülen Moritanya kralı Atlas” ifadesi geçmektedir (Tanrı Atlas, 2025). Bahsedilen dağın, bugün Afrika kıtasının kuzey batısında yer alan Atlas Dağları olma ihtimali yüksektir. Atlas Dağları; Afrika Kıtasının kuzey batısında kıyıya paralel uzanan, Fas, Cezayir ve Tunus ülkelerini kat eden sıradağlardır. Kavram bir kişi-tanrı anlamında kullanılsa da içerisinde gökyüzüyle yeryüzünü taşıması ve bu kavramlarla ilişkilendirilmesi, atlasın kozmografik bir boyutunun olduğunu göstermektedir (Şekil 2.1).

Şekil 2.1: Mitolojide Tanrı Atlas

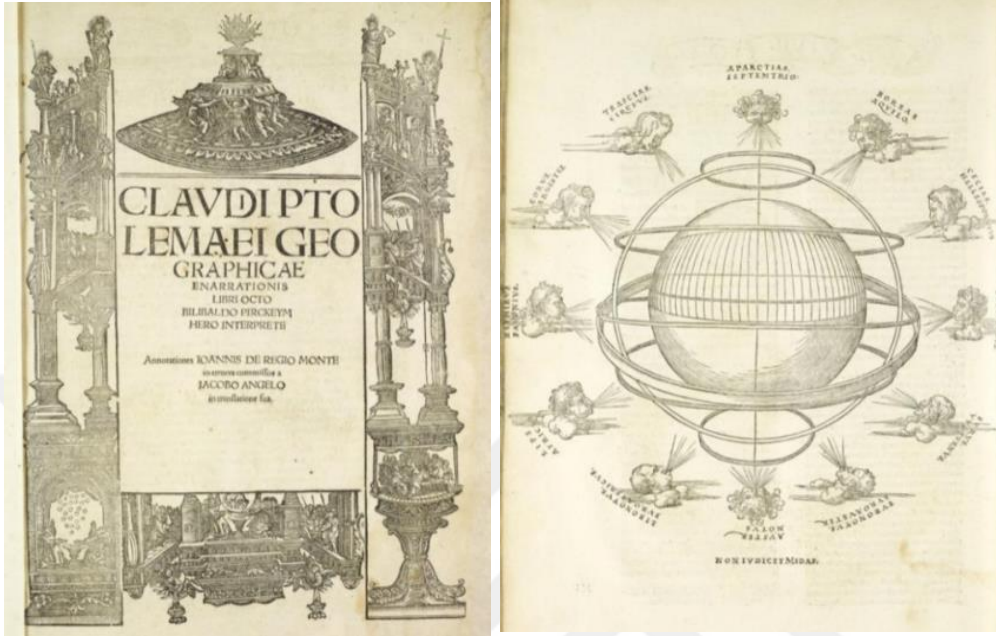
Kaynak: (Tanrı Atlas, 2025, 17 Mayıs).

Atlas, kartografik anlamıyla Oxford sözlüğünde, bir ciltteki haritalardan oluşan koleksiyon, şeklinde tanımlanmaktadır (Oxford, 2023, s. 1). Brittanica ‘da ise “genellikle bir arada bulunan haritalar veya çizelgeler koleksiyonu” (Atlas, 2024) olarak geçmektedir. Coğrafyacı ve küratör Krogt, atlas kavramının kökeni hakkında genellikle birbirine bağlı belirli bir harita koleksiyonu (Krogt, 2009, s. 266) tanımını yapmıştır. Ayrıca “Kelimenin en geniş anlamıyla, bir atlas, bir veya daha fazla parçaya bağlı bir harita koleksiyonudur” (Koeman ve diğerleri, 2007, s. 1318) şeklinde tanımlamalar vardır. Ülkemizde kelime kökenleri ve anlamları için bakılabilecek kaynakların başında gelen TDK’de ise “Bir konuyu açıklamak için hazırlanmış resim veya levhalardan oluşmuş kitap” (TDK, 2005, s.145) olarak tanımlanmıştır. Doğanay’ın *Coğrafya Giriş* kitabında atlas için “bir cilt içinde toplanmış farklı ölçekli ve değişik amaçlı haritalar takımı” (Doğanay, 2017, s.44) tanımını verilmiştir. Atlas konusunu farklı yönleri ile tanımlamak ve bugünkü anlamda tam olarak kavram ile neyin kastedildiğini belirlemek üzere yapılan çalışmada kavramın geçmişte farklı anlamlarda kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Buradan yola çıkarak kavramın etimolojik ve tarihsel kökeni araştırılmıştır. Buna göre atlas, günümüzdeki kartografya ile ilgili anlamı dışında ilk olarak dağ, kişi, tanrı adlarına karşılık olarak kullanılmış, yeryüzü ve gökyüzünü içine alacak şekilde kozmografya ile de ilişkilendirilmiştir.

İlk çağlarda metin ve çizim şeklinde eserlerin varlığı bilinmektedir. Buna ilk örnek olarak Batlamyus gösterilir. İlk Çağ’da yaşamış olan Batlamyus’un (M.S. 125) *Geographike Hyghegesis* adlı eseri genel bir dünya atlası görünümündedir (Bilgin, 2019, s. 18). Özellikle XV. yüzyıl dan sonra *Geographike Hyghegesis* farklı yayıncılar tarafından birçok kez basılmıştır. Tüm modern haritacılığın onun atlasından geliştiği bilinmektedir (Schütte, 1914, s. 57). Bu nedenle bazı araştırmacılar tarafından atlasın ilk yapımcısı olarak Antik Dönem coğrafyacısı Batlamyus’un adını vermektedirler (Campbell, 1949, s. 187). Astronom, matematikçi ve coğrafyacı olan Batlamyus bu eserindeki harita ve metin sıralamasıyla ileriki dönemlere örnek olmuştur. Atlasların en önemli özelliklerinden biri üretilmeye başlandığı dönemlerde haritalı ve metinli formatıdır. Zira Batlamyus’un eseri

kozmozografik unsurlar, yeryüzünü gösteren haritalar ve metinlerden oluşmaktadır. Bu şekliyle bir harita kitabı yani atlas özellikleri taşımaktadır (Şekil 2.2).

Şekil 2.2: Batlamyus'un Geographike Hyghegesis kitabının giriş kısmı

Kaynak: (D'Angelo, 1525)

Erken dönemlerde ve Orta Çağ'da harita ve metinlerin birlikte kullanılması yaygındır. Bu durum Orta Çağ'ın sonlarına doğru değişmiş, metinlerden ayrı olarak çizilmiş birçok dünya haritası ortaya çıkmaya başlamıştır (Woodward, 1987, s. 286). Günümüzde metinler dışarıda bırakılarak sadece haritaların ciltlenmesiyle atlaslar oluşturulmaktadır. Bu şeklini alması için uzun yıllar süren değişim ve gelişime uğramıştır.

İlk üretilen atlara bakıldığında bazı özellikleri hemen dikkat çekmektedir. Öncelikle erken dönem basılı atlarda haritaları hemen herkesin çizip, toplayıp birbirine bağlayarak kitap şeklini vermesi şeklinde bir uygulama bulunmaktadır. Kitapların basılıp dağıtılması ve uygunluğu için bir editörün onaylaması (Akerman, 1995, s. 139) sonrasında ürün alıcı ile buluşturulmak üzere çoğaltılmaya gönderilirdi. Basım aşamasında atlas içerisindeki haritaların, biçim ve şekil açısından benzer özellikte yani aynı boyutta ve formatta olması gerekliydi. Atlas içinde yer alacak

haritaların, yayıncının ya da yazarın isteklerine göre oluşturulan çeşitlerde olması, açıklamalarla desteklenmiş metinlerden oluşması ve belirli bir sistematik kullanarak sıralanması en önemli noktalarıydı (Keuning, 1947, s. 62; Campbell, 1949, s. 188; Krogt, 2009, s. 267; Ormeling, 2015, s. 178). Buradan anlaşıldığı kadarıyla atlaslar, gelişigüzel hazırlanmış harita kombinasyonları değildiler.

Haritalara ait konular yani bilgi hem metinde hem de çizim üzerinde koordinatlarına göre işlenmektedir. Bu şekilde modern haritalarla dünyanın kartografik kapsamı gerçekçi olarak sağlanmıştır (Ormeling, 2015). Harita metin ilişkisi atlaslarda önemlidir. Çünkü haritaların açıklanması ve ek bazı bilgiler verilerek daha fazla bilginin okuyucuya ulaştırılması amaçlanmaktadır. İlk dönemlerde henüz soyut semboller ve çizim yöntemleri gelişmediğinden çizgileri, renkler, resimler ve bazı kabaca tasarlanmış ikonlarla gösterilmek istenen özellikler harita üzerine işlendiği için metin her zaman bu anlatılara destek olarak eklenmiştir. Belirtilen özelliklere sahip bir atlası Avrupa’da yapan ilk kişi Abraham Ortelius’tur (1527-1598).

Ortelius, atlasını özellikle ticari amaçla yapmış, haritacılığın daha geniş bir kitleye ulaşmasını hedeflediğini belirtmiştir (Nutti, 2003, s. 39). Böylelikle ilk modern atlas 1570’te *Theatrum Orbis Terrarum* (Dünyanın Tiyatrosu) adıyla yayımlanmıştır (Besse, 2009, s. 64). İlk modern atlas, daha önceki coğrafya kitaplarında yer alan kozmografik bilgiler yerine, yeryüzünün haritalanması ve coğrafi metinler üzerinde durmuştur. Bu tarihten itibaren Ortelius’un eseri birçok kez eklemeler yapılarak basılmıştır (Şekil 2.3).

Şekil 2.3: Theatrum Orbis Terrarum giriş kısmı ve Ortelius'un portresi

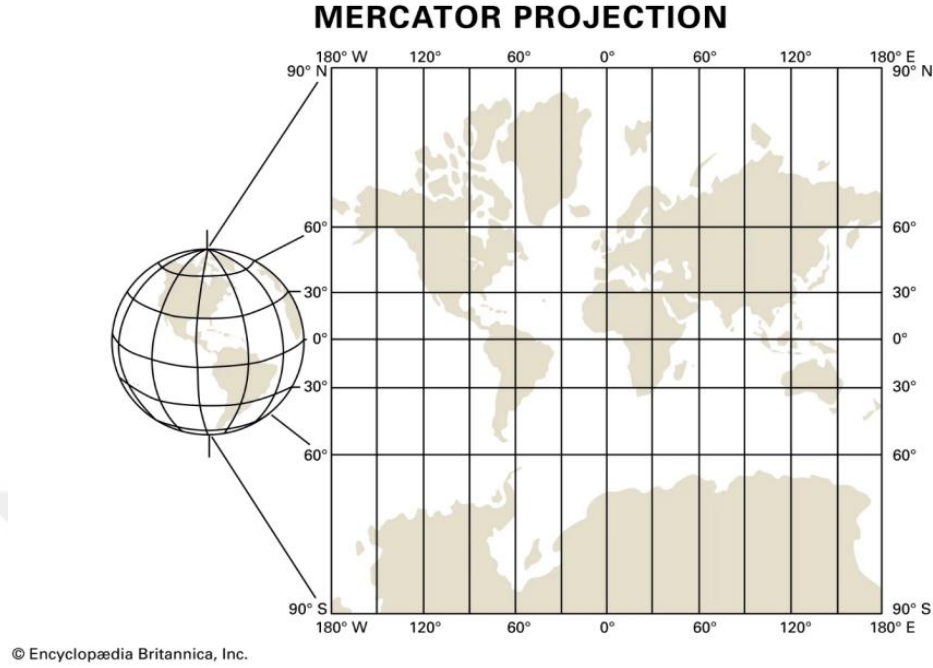

Kaynak: (Ortelius, 1570)

Yukarıda açıklandığı gibi atlas kavramı ilkin Antik Yunan anlatılarında geçmesine rağmen kartografya alanında kullanılması XVI. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan atlas kavramı ilk kez bir harita kitabında isim olarak 1595 yılında Gerard Mercator'un (1512-1594) eserinde hayat bulmuştur.

Çağının Batlamyus'u olarak adlandırılan Mercator, harita yapımçı ve yayıncısıdır. 1569 yılında Almanya'da Berg Dükü V. William'ın (1516-1592) hizmetinde kozmograf olmuştur. Bu göreve geldikten sonra dünyanın tüm yönleriyle tasvirini ve gök cisimlerinin yörüngelerini yazmıştır (Krogt, 2009, s. 268). Kartografya ve kozmografya konularında kendini geliştiren Mercator, bu konularda çalışmalarını yayınlamaya başlamıştır. Kendi adıyla anılan projeksiyonu geliştirmesi kartografya alanında önemlidir (Şekil 2.4).

Şekil 2.4: Mercator'un geliştirdiği projeksiyon

Kaynak: (Britannica, 2025)

Atlas kelimesi ilk defa Mercator'un isteği üzerine, “*Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mvndi et Fabricati*” başlığı altında ölümünden bir yıl sonra (1595) oğulları tarafından hazırlanan harita koleksiyonuna verilmiştir. Mercator eserini oluşturma aşamasında sadece yeryüzünün tasvirini değil, evreni, gökleri ve yeri tanımlayacak kozmografik bir eser hazırlama düşüncesinde olmuştur. Bu ismi vermesinin nedeni, ilk gök küresini tasarlayan astronom ve matematikçi Libya Kralı'na atıfta bulunmasıdır (Keuning, 1947, s. 38). Mercator'un çalışmasında atlas kavramını kullanması geçmişte gök kubbeyi taşıyan mitolojik unsura atıf yapmak amaçlıdır. Mercator eseri hazırlarken yeryüzü ve gökyüzünü bir arada tasvir etmek istemiştir. Mercator ile birlikte atlas kavramı, yeryüzü ve gökyüzünü tasvir eden ve haritalar içeren kitaplara isim olarak konulmuştur. Bu tarihten sonra Ortelius ve Mercator Atlasları, şirketler tarafından birçok kez basılmış ve ticareti yapılmıştır (Şekil 2.5).

Şekil 2.5: Mercator'un Atlas figürü

Kaynak: (Mercator, 1595, s. 5, 29)

Atlas kavramı, Osmanlı'ya Kâtip Çelebi'nin Mercator'un atlasını *Levâmi 'u' n-Nûr Fi Zulmet-i Atlas Minor* (1655) olarak çevirmesi ile girmiştir. Sonrasında Ebu Bekir Behram Dîmeşki'nin, Ortelius'un atlasını *Nusretü'l-İslâm ve's-sürûr fî tahrîri Atlas Mayor* (1685) şeklinde tercüme etmeleriyle Osmanlı kartografyasında atlasın yeri daha da belirginleşmiştir.

Atlas kelimesinin farklı kültür ve dillerde aynı şekilde ifade edilmesi dikkat çeken bir konudur. Zira anlamları değişse de XVI. yüzyılda Dünyayı temsil eden harita koleksiyonlarına verilebilecek en doğru kavram haline gelmiştir. Aynı yüzyıl kartografya tarihinde Dünya'nın bütünü haritalanmaya başlandığı döneme denk gelmektedir. Buna göre dünyanın bütünü göstermek üzere hazırlanmış haritaları "sırtlanacak, omuzunda taşıyacak" güç ancak mitolojik Tanrı Atlas olabilirdi. Böylelikle Mercator'un bu isimlendirmesi tüm dünya dillerinde kabul görmüş bugüne kadar kullanıla gelmiştir. Atlas kelimesi, çevirisi yapıldığında, İngilizce,

Fransızca, Almanca’da aynen yazılır, Çince’de 阿特拉斯 bu şekilde yazılır ve okunuşu Ā tè lā sī şeklindedir. Rusça’da Атлас şeklinde yazılır, okunuşu yine atlas şeklindedir. Bu Dünya’da pek az kelime için söz konusu olabilecek bir durumdur.

Osmanlı dil hazinesinde Atlas kavramının kullanıldığı başka alanlar bulunmaktadır. Kavram “İpekten sık dokunmuş, yüzü parlak, dâima düz renkli, üstünde motif bulunmayan, sertçe, tüysüz, makbul bir kumaş çeşidi” (Kubbealtı Lügatı, 17.05.2025) şeklinde de kullanılmakta, çeşitli edebi metinlerde bu kullanıma dair örnekler Osmanlı’nın ilk dönemlerine kadar görülmektedir. Bir diğer kullanıldığı yer, İslam Astronomisi’ndeki evren sistematığıdır. “İslâm astronomları güneşle ay dahil yedi gezegenin hareketini açıklamak üzere iç içe geçmiş yedi saydam halka tasavvur etmişler ve her halkaya birer gezegenin bindirildiği, felek denilen bu halkaların Allah’ın izniyle döndüğü fikrini benimsemişlerdir. Sistem, burçlar feleği ve nihayet yıldızsız Atlas feleğiyle tamamlanmaktadır” (Kutluer, 1995, s. 304). Burada göklerin kozmik bir okyanusa benzetilmesi ile ilgili bir vurgu da bulunmaktadır. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için İslam astronomisinde kurucu temeller atan İbn Sina (ö. 1307), İbn Rüşd (ö. 1198) ve Farabi’ye (ö. 951) bakılabilir.

Bu durumda Atlas kavramının, İslam astronomisinde ve gündelik hayatta kıymetli bir kumaş türü olarak kullanıla gelen anlamına XVII. yüzyılda dışardan yeni bilgi girişi ile yeni bir anlam daha eklenmiştir. Böylelikle çeşitli haritalardan oluşmuş kitaplara Osmanlı’da da atlas ismi verilmeye başlanmıştır. Osmanlı coğrafya eserlerine bakıldığında atlas çevirilerinin yapıldığı tarihten önce yapılan ve yukarıda verilen tanıma uygun şekilde bir araya getirilmiş harita koleksiyonu tarzında farklı isimli eserler de vardır. Bu eserler ve özelliklerine bir sonraki bölümde genişçe yer verilecektir.

Çevirilerle birlikte giriş yapan yeni kavram ve kavrama ait kartografik üretim tarzı Osmanlı dünyasında kendine özgü bir yer bulmuştur. Avrupa’daki benzerlerinin taşıdığı özellikler yanısıra Osmanlı kartografik üretim stillerinin birleştirildiği

formlar ortaya çıkmıştır. Bu aktarım ile XVIII. yüzyılda içinde harita olmayan bazı kitaplara da atlas adı verilmiştir. Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası böyle bir eserdir. C. Orhonlu, bu durumu atlas kelimesinin coğrafya anlamında kullanılmasından kaynaklı olduğunu belirtmiştir (Orhonlu, 1964, s. 125).

Batlamyus'tan itibaren üretilen harita kitapları, kartografya tarihi içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu çalışmada incelenen Osmanlı döneminde üretilen atlaslar ve özellikleri de bu konunun dönemsel bir parçasıdır. Osmanlı'ya Avrupa'da kullanıldığı anlamı ile giriş yapan atlasın, Osmanlı'da ve eş zamanlı dünyadaki özelliklerine daha yakından bakmak gereklidir. Araştırmanın problem durumlarından biri Osmanlı Atlasları'nın kendine has özelliklerini belirleyebilmektir. Bu kapsamda, söz konusu sorunun cevabı Osmanlı ve aynı dönemde üretilen atlaslara daha ayrıntılı bakılarak araştırılmıştır.

2.2. Osmanlı Haritacılığında Atlaslar

Osmanlı Devleti'nde kartografya bilgisinin gelişimi, kuruluşundan itibaren devlet ihtiyacı doğrultusunda ilerlemiştir. Matbaa sonrasındaki süreçte ise harita ve atlaslar askeri kurumlarda üretilmiştir (Karadağ, 2020, s. 8). Yapılan seferlerde kullanılmak üzere devlete sulunmuş birçok harita ve atlas bulunmaktadır. Tek nüsha olarak el ile hazırlanan eserler ve müellifleri devlet tarafından desteklenerek devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Avrupa'da XVI. yüzyıl sonlarında basılmaya başlanan atlaslar, kartografik anlamda daha sistemli bir döneme geçildiğinin göstergesidir. Avrupa, kartografik çalışmalarda matbaa kullanımını artırıp harita ve atlaslarda seri üretime geçtiği halde, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıla kadar matbaa fikrinden uzak kaldığı görülmektedir. Bu durum atlasların son dönemlere kadar el ile üretilmesine neden olmuştur.

Osmanlı'da en erken XIV. yüzyılda genellikle portolan haritalar üretilmiştir. Osmanlı Devleti önceleri Doğu kökenli eserlerin çevirilerini kullanırken XV. yüzyıldan sonra

her türlü kaynağı kullanmaya çalışmıştır. Özellikle Fatih Sultan Mehmed'in çevirttiği Batlamyus'un eseri dışında, İtalyan ve Katalan haritalarının da Topkapı Sarayı'nda bulunması söz konusu çeşitliliğe örnek olmuştur (Renda, 1988, s. 359). Osmanlı'nın ilk atlas örnekleri arasında XVI. yüzyıl başlarında Piri Reis'in Osmanlı gemilerinin güvenli rotalardan geçmelerini sağlamak amacıyla hazırladığı deniz atlası olarak da adlandırılan *Kitab-ı Bahriye*'si (Özür, 2015, s. 89), aynı yıllarda Matrakçı Nasuh'un Kanuni Sultan Süleyman ile gittiği İran seferi sırasında yolları gösteren *Beyan-ı menazil-i sefer-i Irakayn-i Sultan Süleyman* adlı bir kara atlası bulunmaktadır. Buradan sonra sadece *Menazil* denilecektir. Orta Çağ İslam geleneğine uygun olarak çizilmiş erken dönem atlaslarından Al-Safakûsi'nin portolan atlası da Osmanlı'da üretilmiş atlaslardandır. Yine aynı yüzyılda Ali Macar Reis, Seydi Ali Reis gibi denizciler seferler sırasında gemicilere kılavuzluk yapacak harita ve atlaslar hazırlamışlardır. Bu yönden bakıldığında harita ve atlasların özellikle devlet ihtiyacı doğrultusunda hazırlandığı görülmektedir.

XVII. yüzyılda Doğu-Batı kaynaklarından yararlanarak hazırlanan Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* adlı eseri Osmanlı devletindeki ilk sistematik coğrafya eseridir (Hagen, 2015, s. 147). Eser içerdiği coğrafi bilgiler yanında harita ve metinlerden oluşan bu haliyle atlas görünümündedir (Yurtoğlu, 2009, s. 170). Bu dönemde ayrıca Kâtip Çelebi, Ebu Behram Dimaşki gibi bazı bilginler Avrupa'da bir önceki yüzyılda üreilmeye başlanan Mercator, Ortelius gibi müelliflerin atlaslarını Türkçe 'ye tercüme ederek bu bilgiyi Osmanlı'nın coğrafya bilgisi içine dahil etmişlerdir.

Matbaanın ülkeye girmesiyle, coğrafya eserleri ve haritalar da basılmaya başlamıştır. İbrahim Müteferrika matbaa kurulma aşamasında 4 müstakil harita, daha sonra atlas niteliğinde olan *Cihannüma*'yı basarak ilk baskı atlası oluşturmuştur. Bundan neredeyse bir asır sonra *Cedid Atlas* adıyla bir atlas daha basılmıştır. Bu atlasın basılma amacı, askeri, siyasi nedenlerden ziyade matbaanın ününü artırarak gösteriş yapmak olduğu ifade edilmiştir. Atlasta bu amaca uygun olarak büyük boy ve dikkat çekici şekilde süslemeler bulunmaktadır. Fakat *Cedid Atlas*'tan sonra basılan atlasların hemen hepsi genellikle süsten uzak askeri ve eğitim amaçlı hazırlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıl ve sonrası, sınırların sürekli değiştiği, askeri stratejilerin hayati öneme sahip olduğu bir dönem olarak bilinmektedir. Modernleşme yolunda batı bilimi ve tekniği yakından takip edilmiş, özellikle askeriyede köklü değişimlere gidilmiştir (Akçura, 2019, s. 2; İnalçık, 2021, s. 13-17). Bu dönemde haritacılık çalışmaları, mühendis yetiştirmek ve modern askeri teknikleri öğrenmek amacıyla tersane içerisinde bir hendese odası (1776) açılmasıyla farklı bir boyuta evrilmiştir. Dönemin Kaptan-ı Deryası Küçük Hüseyin Paşa'nın gemilerde "hendese (geometri) ve coğrafya ilmini" bilenlerin olması gerekliliğine dikkat çekmesi üzerine bu odada geometri ve harita çizim teknikleri dersleri verilmiştir (Beydilli, 1995, s. 23; Kaçar, 1998, s. 87). Bu açılan okul, daha sonra I. Abdülhamit döneminde Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun (1782) adını almıştır.

Osmanlı- Rus Savaşı'ndan (1877) sonra Osmanlı ordusunun yapılandırılması için Genel Kurmay Dairesi içerisinde Harita ve Fen İşleri Şubesi (1880) teşkilatlanmıştır (Önder, 2002, s. 128; Şakar, 2018, s. 15). Burada, ordunun ihtiyacına göre haritalar hazırlanması planlanmıştır. Modern haritacılık tekniklerinin öğrenilip geliştirilmesi için bazı Avrupa ülkelerine öğrenciler de gönderilmiş, bu öğrenciler harita subayları olarak geri gelmiştir (*Türk haritacılığında 75. yıl*, 1970, s. 34). Bu dönemde askeriyeden harita ve atlas hazırlayan birçok kişi bulunmaktadır. Piyade Subayı Ali Haydar Bey harita çizim metotlarından bahsettiği *Harita Tersimi Atlası* (1983) adlı topografik çizimlerin de bulunduğu bir atlas hazırlamıştır. Ayrıca kartograf subaylığından Ali Şeref Paşa (1868), coğrafya Muallimi Kurmay Mehmed Remzi (1905), Binbaşı Mehmed Nasrullah (1908), Binbaşı Mehmed Eşref (1910) gibi askeriyeden yetişmiş kişilerin hazırladığı matbu atlaslar bu yüzyılda üretilmiştir (İhsanoğlu ve Şeşen, 2000).

XIX. yüzyıldan itibaren üretilen atlaslara bakıldığında modern teknik bilginin önemli ölçüde kullanılmaya başlandığı, hazırlanan haritalarda başlık, ölçek, koordinat sistemleri, projeksiyon gibi unsurlara yer verildiği görülmektedir. Üretilen atlaslar içerisinde tarih atlasları da bulunmaktadır. Örneğin, Muallim Binbaşı Eşref'in hazırladığı *Tarih-i Umum-i Atlas* (1911) diğer atlaslardan farklı olarak paralel

meridyen ağlarından oluşan koordinat sistemi olmadan çizilmiştir. Yani bazı teknik kısımları eksiktir.

Tüccarzade İbrahim Bey'in hazırladığı *Memaliki Osmaniye Cep Atlası* (1905) gibi bazı atlaslar, verilen metinlerin sonuna harita eklenmesiyle oluşturulmuştur. Bu tarz önce metin sonra harita sistematığındeki atlaslar Osmanlı'da daha erken dönemlerde Seydi Ali Reis'in *Muhit* (1570) atlasında ve daha sonra *Cedid Atlas*'ta (1802) da görülmektedir. Ayrıca Ali Rıza Bey'in hazırladığı *Atlaslı Memalik Osmanlı* (1901) tarzında haritasız eserler de bulunmaktadır. Sadece metinlerden oluşan atlaslar yöntem bölümündeki listede verilmiştir (Tablo 1.1). Bu tür atlasların hazırlanması Osmanlı'nın son dönemine kadar devam etmiştir (Ak, 2000, s. 77). Harita çizimlerinin yanında metinsel anlatımların da olması bu açıdan Osmanlı'nın coğrafya ve kartografya alanlarında Avrupa'daki örneklerine benzer özellikler gösterdiğini işaret etmektedir.

Bundan sonraki bölümde Osmanlı döneminde Dünya'da kartografya ve atlas konusu incelenmiştir. Böylelikle aynı zaman diliminde Osmanlı ve Dünya'nın diğer yerlerindeki atlas çalışmalarının benzer ve farklı yönleri ortaya konulabilecektir.

2.3. Avrupa'da Atlas Üretimi ve Osmanlıdaki Atlasların Durumu

Haritacılık, yazının icadından çok daha önceye dayanmaktadır. M. Ö. Antik Yunan, Babil, Mısır gibi birçok medeniyetlerde görülen harita örnekleri zamanla gelişerek günümüzdeki halini almıştır. Bu gelişme sürecinde haritalar ilk dönemler taş ve duvar üzerine çizilirken zamanla deri, parşömen, matbaa sonrası kâğıt harita çiziminde önemli malzemeler olmuştur. Kartografyanın tarihsel gelişimi uzun bir geçmişe dayanmakta olup günümüzde uydu görüntüleri ve dijital sistemler kullanılarak haritalar hazırlanmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi, Batlamyus'tan başlayarak hazırlanan bir kitap içerisindeki haritaların benzer sistematik ile hazırlanıp ciltlenmesi ilk atlasların örnekleri olmuştur. Geçmişten bugüne önemini koruyan atlaslar askeri, siyasi, eğitim, ticaret gibi farklı amaçlar için farklı dönemlerde üretilmiş ve kullanılmıştır. Çalışmanın Osmanlı Devleti'ni kapsamaması nedeniyle bu dönemde üretilen atlasların durumunu incelemek, benzer ve farklı yönlerini aramak ve bir kıyaslamaya gitmek dünya ve özellikle Osmanlı Atlasları hakkında bilgi sahibi olmak açısından önemlidir. Zira Osmanlı'nın coğrafi konumu, onu hem doğu hem batı kültürünün ortasına yerleştirmiştir. Bu nedenle bu kültür zenginliği ortamında elbette etkilediği ve etkilendiği alanlar bulunmaktadır. Bu alanlardan biri de kartografik bilgi alanıdır.

Osmanlı Devleti'nde ilk atlas ve atlas niteliği taşıyan eserler yukarıda da listelendiği şekilde XVI. yüzyıl başlarında görülmektedir. Dünyanın kalan kısmında ise atlas üretimi konusunda daha eski dönemlere ait örnekler bulunmaktadır. Atlas türünde ilk örnek İlk Çağ'da yaşamış olan coğrafyacı Batlamyus'un (ö. 168), *Geographike Hyhegesis* eseri olduğu bilinmektedir (Bilgin, 2019, s. 18). Haritalar için matematiksel bir alt yapı sunan bu eser ve Batlamyus, Rönesans Dönemi'nden sonra tekrar gündeme gelmiş daha fazla tanınmış ve harita çiziminde önemli kılavuzlardan biri olmuştur (Campbell, 1992, s. 371). Shen Kuo tarafından yapılan bölgesel *Çin Atlası* (1087), Kore'de yapılmış karasal haritalardan oluşan *Zhu Siben Atlası* (1320) ve bu atlasın genişletilmiş hali olan ünlü Ming haritacısı Guang Yu Tu'nun eseri *Atlas* (1579), Dünya'daki karasal-bölgesel atlaslara örnek verilebilir (Şekil, 2.6).

Bu dönemden sonra, önce Akdeniz'deki güç mücadeleleri daha sonra da keşifler ile denizlere açılan Avrupalılar anonim şekilde üretilen portolan tarzı haritaları yaygın şekilde kullanmaya başlamışlardır. Bu haritalar, gemicilikte kullanıldığı için deriden yapılıp daha ziyade rulo şeklinde saklanmaktadır. Ancak birden fazlasının ciltlenerek bir araya getirildiği de bilinmektedir.

Şekil 2.6: Guang yu tu Atlası

Kaynak: (Luo, 1579)

Geçen zaman içinde dünya coğrafyası ile ilgili bilgiler artmış, haritalama yaygınlaşmış ve gösterim teknikleri de çeşitlenmiştir. Baskı sektörünün de devreye girmesiyle çok sayıda harita dolaşıma girmiştir. Haritalar ve tamamlayıcı olarak metinlerden oluşan bu tarz eserler, daha sonra Mercator'un isimlendirmesi ile atlas adını almıştır. Atlaslar içlerindeki haritaların hazırlanma şekillerine göre; Orta Çağ'dan itibaren denizciler tarafından hazırlanan portolan atlas, özellikle kara içlerinin gösteriminde tercih edilen minyatür atlas ve paralel ve meridyenlerin çevrelediği yeryüzünü farklı şekillerde gösteren modern projeksiyonlu atlas olarak temelde üç kısma ayrılabilir (Şekil 2.7).

Şekil 2.7: Atlasların sınıflandırılması

2.3.1. Portolan Atlaslar

Orta Çağ sonlarına doğru harita yapımında üç farklı yöntem bulunmaktadır; parşömen üzerine sınırlandırılan portolanlar (kerte haritalar), şematik bölümlere ayrılmış mappamundiler ve coğrafi bilginin üzerine yerleştirilebileceği paralel ve meridyenlerden oluşmuş bir koordinat ağı ile çizilen haritalar (Woodward, 1992a, s. 287). Orta Çağ sonlarında daha önceleri Çinliler'in bulduğu pusula bilgisi, Avrupa'ya taşınmış ve burada kullanılmaya başlanmıştır. Pusulanın yardımıyla kıyılar ayrıntılı şekilde haritalandırılmaya başlamış, haritalar zamanla portolan atlas görünümünü alacak şekilde ciltlenmiştir (Riffenburgh, 2012, s. 18). Osmanlı Devleti'nin kurulduğu zamana denk gelen yıllarda kökeni İtalya'ya dayanan bu tür haritalar zamanla gözlem ve seferler ile gelişmiş, denizlerde vazgeçilmez bir öneme sahip olmuştur (Freiesleben, 1983, s. 128). Pietro Vesconte'nin portolan atlasları (1313-1318- 1320), Abraham Cresques'un hazırladığı bilinen *Catalan Atlası* (1375) bu dönemde üretilmiş ilk ve en önemli portolan atlaslardandır. Bu atlaslarda kerteriz çizgileri ve pusula güllerinden oluşan sistem üzerine gösterilen yerler yanında birçok hayvan ve insan figürü de eklenmiştir. İlk sayfalarında genellikle rüzgâr güllerini gösteren diyagramlar bulunmaktadır. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti kuruluş aşamasında olduğundan herhangi bir atlas ya da harita üretiminden söz etmek güçtür.

Şekil 2.8: Catalan Atlası'nda Akdeniz

Kaynak:(Cresques, 1370)

Şekil 2.9: Vesconte Atlası'nda Karadeniz

Kaynak: (Vesconte, 1318)

Kartografya tarihinde XV. yüzyıl önemlidir. Osmanlı'nın fethinden sonra bazı eserler İstanbul'dan Avrupa'ya özellikle de İtalya'ya götürülmüştür. Söz konusu eserler içerisinde Batlamyus'un *Geographike Hyhegesis*'i de bulunmaktadır. Rönesans Dönemi'nin yaşandığı bu süreçte Batlamyus'un kartografik temelleri yeniden öğrenilmiş ve haritalarda uygulanmıştır. Ayrıca matbaanın keşfi, haritacılıkta klişe ve baskı tekniğinin gelişmesi ile coğrafi keşiflerle birlikte bilinen dünya sınırlarının genişlemesi bu yüzyılın kartografya tarihine önemli katkılar yapmıştır (Bilgin, 2019, s. 43; Cosgrove, 1992, s. 65; Riffenburgh, 2012, s. 22). Bu yüzyıl kartografyanın gelişmesinde sonraki döneme bir altyapı oluşturmuştur. Bu gelişmede portolanlar önemli bir yer tutmaktadır. Portolan harita ve atlasların baskı ve ticaretinin hızla yaygınlaştığı bu yıllarda Osmanlı ilk haritalarını el ile hazırlanmış portolan tarzında vermiştir. Tunuslu İbrahim Al-Kâtibî'nin portolan haritası (1413), el-Hâc Ebü'l-Hasan'ın portolanı (XV. y.y?), İbrahim Al-Mursi'nin ceylan derisi üzerine çizilmiş portolanı (1461) XV. yüzyıl Osmanlı kartografyasında görülen çalışmalardır. Osmanlının yükselişe geçtiği bu yüzyılda atlas örneğine rastlanmamıştır.

XVI. yüzyıl da başlarından itibaren Osmanlı, Avrupa'daki coğrafi keşifleri dikkatle takip etmiştir (Sayılı, 1961, s. 408). Aynı yüzyılda Osmanlı sınırlarına Mısır, Suriye, Arabistan, Yemen gibi Arap topraklarını da katarak Hint Okyanusu'na açılmış, Portekizlilerle uzun savaşlar sonucu ticaret yollarını ele geçirerek ekonomisini güçlendirmiştir (İnalçık, 2020, s. 315). Bu dönem erken modern Osmanlı haritacılığı çalışmalarında da altın bir çağ olarak bilinmektedir (Casele, 2012, s. 55). Devletin sınırlarını hem deniz hem de okyanuslarda genişletmesi gidilen yerlerin daha iyi tanınması açısından önemlidir. Piri Reis, Seydi Ali Reis gibi denizciler de kartografik çalışmalara katkı sağlamışlardır. Bu yüzyıl başından itibaren Osmanlı, özellikle denizlerde kullanmak amacıyla hazırladığı portolan harita ve atlaslara önem vermiştir.

XVI. yüzyıl ilk yarısında Hint Okyanusu gibi Akdeniz bölgesi de sürekli bir savaş halindedir. Hem ticaretin hem savaşın yoğun yaşandığı Akdeniz limanlarında portolan üretim ve satış geleneği de sürdürülmeye devam edilmiştir (Astengo, 2007, s. 174). Matbaanın kullanılmasıyla haritalarda seri üretime geçilmiş ve daha küçük alanların daha ayrıntılı çizilmek istenmesi sayfalar halinde haritaların yapılmasına neden olmuştur. Dar alanlara ait çizimler paftalar halinde çoğalmış, sayfaların bir arada taşınabilmesi için ciltlenerek atlas şeklinde saklanması kullanım kolaylığı açısından gerekli hale gelmiştir. Aynı yıllarda üretilen atlas görünümünde *Isolario* adı verilen (ada kitapları) çizili ya da basılı şekilde, metin içeren ya da sadece kıyı haritalarını gösteren eserler dikkat çekmektedir (Soucek, 2013, s. 23; Toliaş, 2007, s. 264). Bu eserler yüzyılın sonuna doğru üretilen dünya atlaslarına bir hazırlık olarak da görülebilir. Portolan tarzındaki bu atlasların örneklerine Akdeniz kıyı ülkelerinde daha fazla rastlanılmaktadır. Bu eserlerdeki haritalar daha çok adaların öne çıkarıldığı eserlerdir. Portolan atlasların yapım amacı denizcilerin kıyıları ve adaları ayrıntılı görmeleri için kılavuzluk yapmasıdır. Bu tarz eserlere ilk örnekler, Venedikli Bartolommeo dalli Sonetti'nin *Isolario* (1485) ve Benedetto Bordone'nin *Libro di Benedetto Bordone: nel qual si ragiona de tutte l'isole del mondo* (1528) adlı eserleri olduğu bilinir.

Rönesans dönemi ürünleri olan bu Isolario tarzı boş zamanlarda okunmak için hazırlanmış olup geniş okuyucu kitlesine sahiptir. Birçoğu matbaada basıldığından kâr amacı gütmektedir. Eserlerin başlıkları uzun ve ayrıntılı olup müşteriye veya patronlara ithafen yazılmıştır (Tolias, 2007, s. 283). Atlas görünümündeki Isolaria tarzı eserler manzum ve nesir şeklindeki metinler ve haritalarla iç içedir. Haritaların üzerinde yer isimleri dışında pek fazla yazı bulunmaz. Sadece adalar ve yapılar ayrıntılı gösterilmiştir (Şekil 2.10 ve 2.11).

Şekil 2.10: Sonetti'nin *Isolario* kitabı (1485)

Kaynak: (Sonetti,1485, s. XIV)

Şekil 2.11: Benedetto'nun kitabı (1528)

Kaynak: (Benedetto, 1528, s. XLIII)

Osmanlı'da Isolaria tarzında örnek Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriyesi* (1525) gösterilebilir. İki kez yazdığı eseri gemicilerin denizlerde kılavuz almadan dolaşmaları amacıyla hazırlamış ve dönemin padişahına sunmuştur. Atlas görünümünde hazırlanmış *Kitab-ı Bahriye*, nazım ve nesir olarak kıyıları ayrıntılı gösteren haritalar şeklinde hazırlanmıştır. Ayrıca renklendirmeye de fazlaca dikkat edilmiştir (Şekil 2.12).

Şekil 2.12: Piri Reis Kitab-ı Bahriye

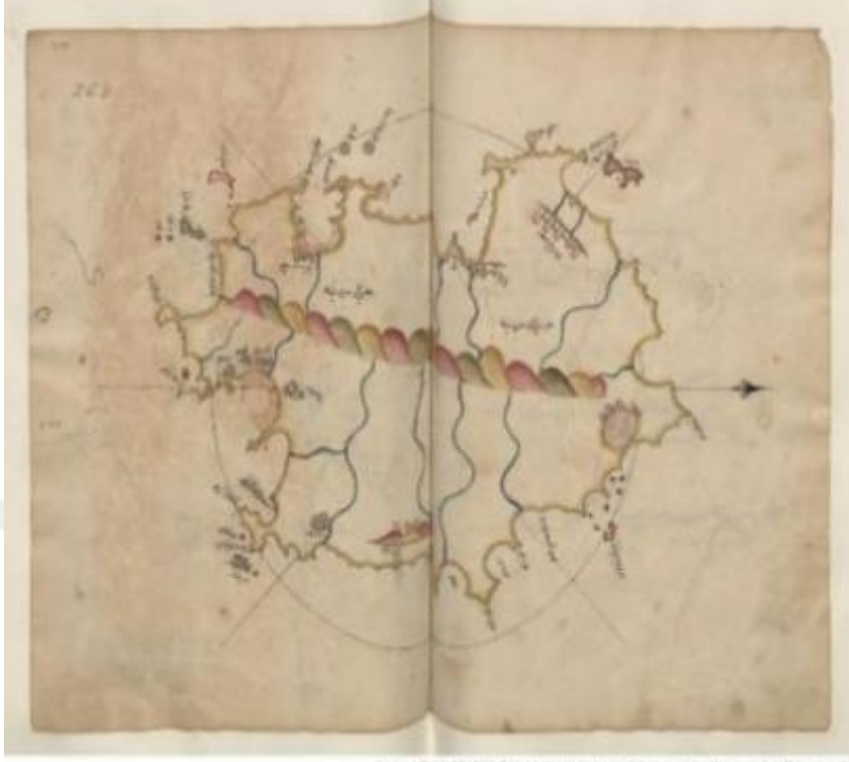

Image published by: Kitaplığı İktisadi ve İdari, Department of Manuscripts, Supplement on the

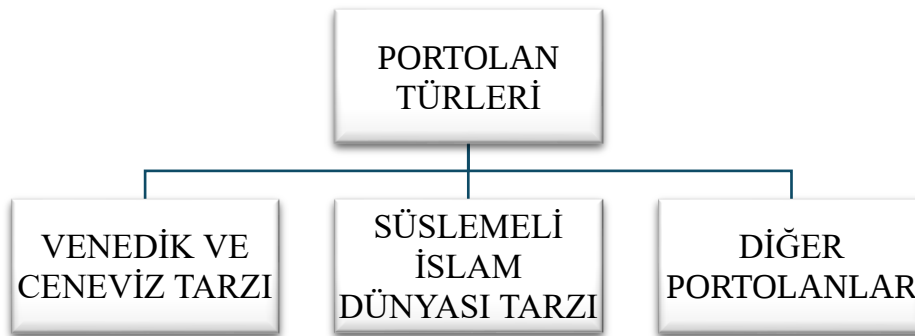

Kaynak: (Piri Reis, 1521, s. 262; 1525, s. 130)

Portolan haritalar özellikle XVI. yüzyılın ilk yarısında Batlamyus haritacılığı Avrupa’da yayılana kadar çok fazla kullanılmıştır (Campbel, 1992, s. 372). Seri üretim ile portolan tarzı harita ve atlasların çok fazla basılıp dağıtıldığı bilinmektedir. Akdeniz havzasında gelişme gösteren Isolario tarzı haritalar zamanla ölçekleri küçültülerek kıyı haritalarından oluşan portolan tarzı harita ve atlaslara dönüşmüştür. Birçok kartograf ve denizciler tarafından hazırlanmış genellikle metinler eklenmeden matbaalarda basılmıştır.

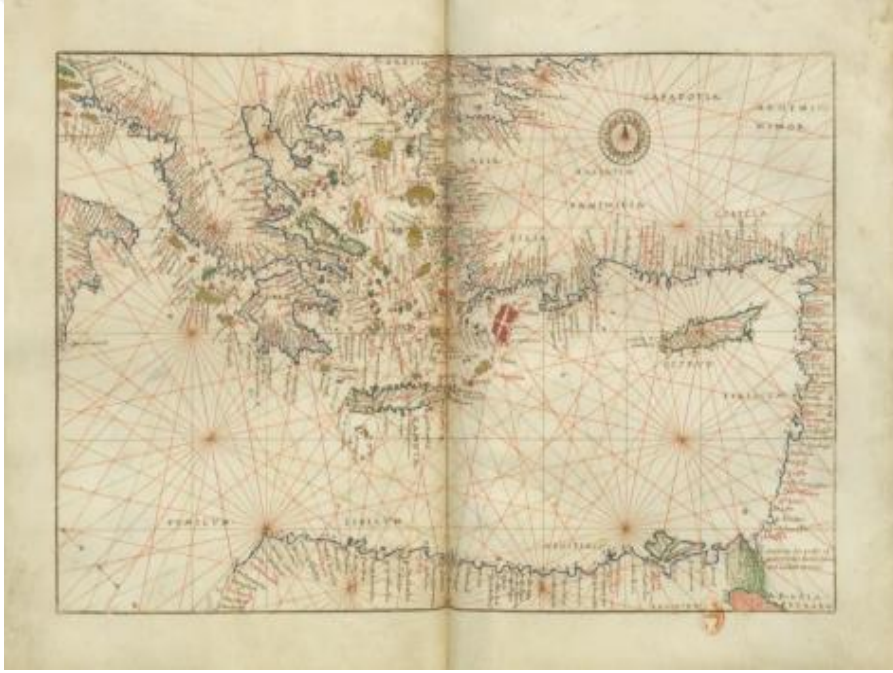
Akdeniz havzasındaki ülkeler tarafından yaygınlaştırılan portolan eserler her ülkenin kendine özgü şekilde üretildiği bir hal almıştır. Riffenburgh yaptığı sınıflandırmada portolan atlasları temelde yön bulma işlevine ağırlık vermiş olsa da şekilsel bir ayrım yapmıştır. İlk süslemelerin az olduğu Ceneviz ve Venedik atlasları, estetik anlayışın ağır bastığı İslam dünyası atlasları ve diğerlerinin atlasları (Portekiz ve İspanyol) şeklinde ayrılmıştır (Riffenburgh, 2021, s. 18). İtalyan ve İslam atlasları kendine özgü özellikleri ile hemen ayrılabilir. Bu iki tür dışında kalanlar Portekiz, Katalan harita ve atlasları olarak diğerleri adıyla gruplandırılmıştır (Şekil 2.13).

Şekil 2.13: Portolan türleri

Belirtilen tarzlardaki portolan türlerine kısaca bakıldığında bazı örnekler verilebilir. Şekil 2.14 ve 2.15'te verilen Cenevizli Battisa Agnese (1542) ve Diogo Homem'e (1559) ait iki atlastaki haritalar, söz konusu gruplandırmada İtalyan (Ceneviz, Venedik) ve Diğer (Portekiz) tarzlarına örnektir. Agnese atlası sade, Portekizli haritacı Diogo Homem'in (1559) atlasındaki haritalar ise kraliyet armalarının ve bayrakların yoğun olarak kullanıldığı süslemeler ile donatılmış şekildedir. Avrupa atlaslarında Osmanlı atlaslarından farklı olarak haritaların başında ya da sonunda astronomik bir çizelge, cetvel, diyagram ya da tablo göze çarpmaktadır.

Şekil 2.14: Agnese Akdeniz havzası

Kaynak: (Agnese, 1542)

Şekil 2.15: Diogo Homem Atlası

Kaynak: (Homem, 1559)

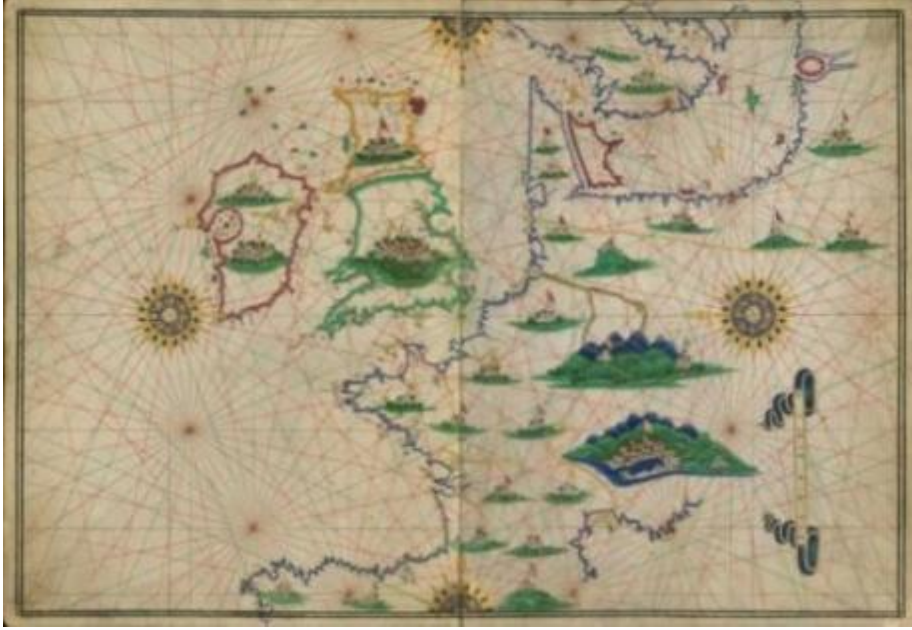
1570-1571 yıllarında Osmanlı'nın Malta ve Kıbrıs kuşatmaları gibi büyük deniz seferleri öncesinde, Osmanlı sarayında Osmanlı Türkçesiyle hazırlanmış çok fazla harita ve atlas bulunmaktadır. Bunların hemen hepsi padişah ve üst yetkililerin isteği doğrultusunda hazırlanmıştır (Emirlioğlu, 2014, s. 103). Söz konusu atlaslardan en önemlisi yedi haritadan oluşan Ali Macar Reis'in (1567) atlasıdır. Kısa bir süre sonra aynı tarzda hazırlanmış sekiz haritalı *Atlas-ı Hümayun* (1575) ve dokuz haritalı *Walter Deniz Atlası* (1575) Osmanlı'daki portolan atlaslarına örnek olmuştur. Hepsinde benzer renklendirme ile gösterilmiş bir dünya haritası ve portolanlar şeklinde, ölçekleri harita içlerinde ya da sayfa uçlarına çizilmiş şekildedir. Bu stili temsil eden atlasların baskısı yapılmadığından üretim sırasında kaç adet yapıldığı bilinmemektedir (Şekil 2.16 ve 2.17).

Şekil 2.16:Walter Deniz Atlası'nda Batı Avrupa

Kaynak: (Walter Deniz Atlası, 1575, s. 6)

Şekil 2.17: Atlas-ı Hümayun'da Batı Avrupa

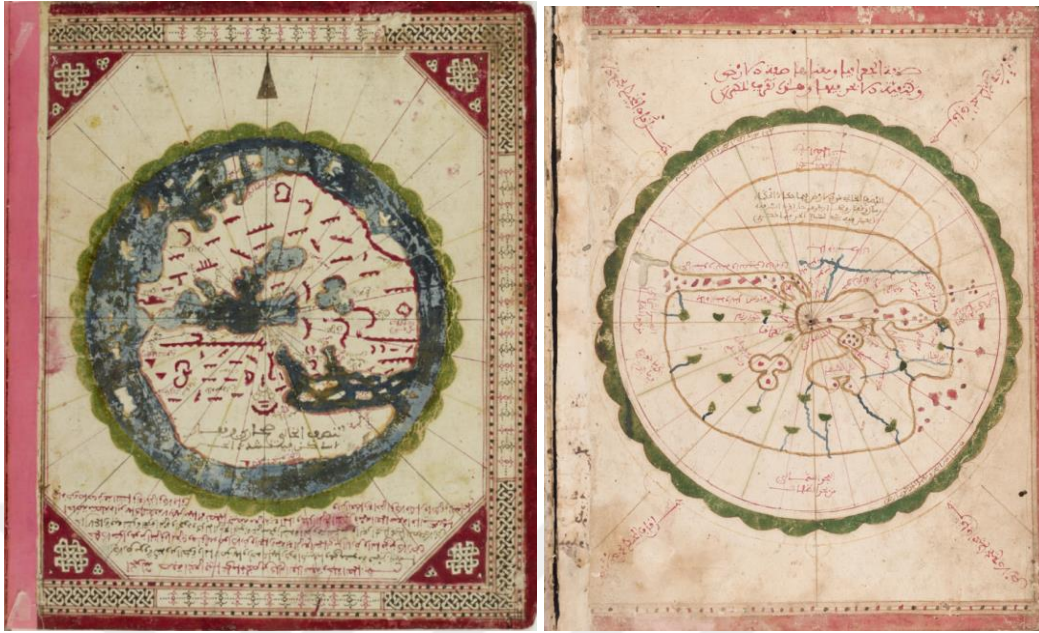

Kaynak: (Atlas-ı Hümayun, 1575, s. 5)

Yukarıda zikredilen atlaslar bugün arşivlerde bulunmaktadır. Bu atlasların dönemindeki Avrupa atlaslarıyla benzer ve farklı yönleri bulunmaktadır. Özellikle Avrupa atlaslarındaki portolanlar kara içlerine çok fazla vurgu yapmazken Osmanlı Atlaslarında kara içlerindeki önemli yerleşim yerleri, kaleler minyatürler ile gösterilmiştir. Yine Osmanlı atlaslarındaki haritalarda süslemeler için genellikle minyatür çizimleri kullanılmış, bayrak, arma vb. sembollere rastlanılmamaktadır. Bu farklılıklar Osmanlı Atlaslarının Avrupa'da yapılanlara göre kendine özgü bazı özellikler kazandığını göstermektedir. Bunun yanında portolanların özelliklerini yansıtan çizim tarzı, gösterim kuralları bakımından Osmanlı Atlasları ile Avrupa'dakiler arasında benzerlik de bulunmaktadır.

Osmanlıda üretilmiş bir diğer atlas da Tunus Safakus şehrinde harita yapımıyla uğraşan Ali B. Ahmed B. Muhammed Al-Şarki Al-Safakusi'nin (1571'de sağ) atlasıdır. Müellife buradan sonra sadece Safakusi denecektir. Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Safakus portolan tarzında 1551 yılında bir atlas hazırlamıştır. 1571 yılında ise bu atlasın daha sade şekilde ikinci bir nüshasını hazırlamıştır. Atlasların dili Arapça'dır. İkisinde de 9 harita vardır. İlk atlas içerisindeki haritaların süsleme ve renklendirmeleri fazladır. İkinci nüsha daha sadedir (Şekil 2.18).

Şekil 2.18: Safakusi Atlası'nda Dünya haritası

Kaynak: (Safakusi, 1551 ve 1571)

Atlas grupları içinde portolan atlaslardan sonra minyatürlü atlaslar gelmektedir. Bu türün Osmanlı ve Dünya'daki durumu da incelenmiştir.

2.3.2. Minyatürlü Atlaslar

Osmanlı minyatür şeklinde çizilmiş topografik resimlerinden oluşan en önemli eser Matrakçı Nasuh'un *Menazil*'idir. Bu eser, İslam resim/minyatür sanatında son derece yenilikçi bir çalışmadır. *Menazil* Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nden İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne taşınmasıyla dünyada duyulmuştur (Rogers, 1992, s. 235). *Menazil*, minyatürlerden oluşmuş kent planı şeklindedir.

Şekil 2.19: Matrakçı Nasuh'un Menazil'inde Erzurum ve çevresi

Kaynak: (Matrikçı Nasuh, 1537, s. 45-46).

Minyatür tarzında çizimlerin örnekleri Avrupa'da da bulunmaktadır. Kartograf Sebastian Münster'in (1488-1552) *Cosmographiae*'sı (1544) minyatür çizimlerinden oluşan eserdir (Münster, 1572, s. 590). Atlasın giriş kısmında bilinen dünya Batlamyus'un kaneve sistemi kullanılarak gösterilmiş, Afrika, Asya Yeni Dünya kıtalarının haritaları verilmiştir. Sonraki sayfalarda Almanya'nın şehir planları minyatür çizimler şeklinde kuş bakışı ve yan profilden bir sıra halindedir. Minyatür planlar metin kısımlarıyla iç içe verilmiş, birçok minyatürün başlığı bulunmakta, bazılarında çerçeve ve cetvel görülmektedir (Şekil 2.20).

Şekil 2.20: Sebastian Münster ve *Cosmographiae*

Kaynak: (Münster, 1572, s. 590)

Kütüphaneci ve kartograf olduğu bilinen Venedikli Pietro del Massaio di Iacopo del Massaio'nun Batlamyus'un eserlerinden yararlanarak hazırladığı *Ptolomaei Claudii cosmographia, tabulae topographicae nonnullarum urbium, Veterani Friderici hexametri* (1474) başlıklı minyatür çizimlerinden oluşan atlas görünümlü bir eseri vardır. Eser incelendiğinde Roma'nın minyatür seklindeki planları belli bir formatta sıralanmıştır (Şekil 2.21).

Şekil 2.21: Pietro del Massaio Minyatür Atlası

Kaynak: (Pietro, 1472, s. 4-113)

Verilen minyatür atlaslarda Avrupa ve Osmanlı örneklerinin kendine özgü yanları ve farklılıkları bulunmaktadır. Nasuh'un *Menazil* eserindeki minyatür haritalar, Osmanlı Devleti'nde ilk ve tek örnektir. Minyatür tarzındaki Avrupa kaynaklı verilen örneklerinden farklı olarak Nasuh, çizimlerinde daha ayrıntılı ve renklendirmenin fazla olduğu bir gösterim sunmuştur. Ayrıca Avrupa'daki minyatürlü atlaslara göre başlık, çerçeve, çerçeve kenarlarındaki coğrafi koordinatlandırma *Menazil*'de bulunmaz. Daha sonraki bölümde *Menazil*'in ayrıntılı incelemesi yer almaktadır.

2.3.3. Modern Projeksiyonlu Atlaslar

XVI. yüzyılda Avrupa eğitim, kültür, ticaret gibi birçok açıdan gelişme göstermiştir. Bunların yanında coğrafi keşiflerin yaygınlaşması coğrafi bilginin haritalara daha hızlı aktarılmasını da sağlamıştır. Yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da kartografik anlamda Batlamyus sisteminin ötesine geçilerek yeni yöntemler ile harita çizimlerine yönelinmiştir. Matbaanın da etkisiyle seri üretilen haritaların Avrupa'nın da dışına çıkarak birçok okuyucu kitlesine ulaştığı bilinmektedir.

Rönesansın kartografya tarihine yaptığı en büyük katkı portolan harita ve atlaslardan sonra dünya yüzeyini haritalamak için kullanılabilecek projeksiyon sisteminin geliştirilmesidir (Dekker, 2007, s. 136). XVI. yüzyılda Batlamyus fikirleri kartografik çalışmaların gelişmesi ve daha birçok konuda etkili olmuştur. Batlamyus temelde yeryüzünün karasal durumunu astronomik gözlemlerle ilişkilendirerek dünya üzerinde hayali bir koordinatlandırma sistemi oluşturmuştur (Cosgrove, 1992, s. 65). Dünyanın bilinen yerleri keşiflerin etkisiyle giderek artmış haritalanacak yerler bölgesel nitelikten çıkarak küresel olmuştur. Batlamyus'un bilgilerine ve haritalarına dayanarak kartograflar tarafından hazırlanarak basılmış birçok dünya haritası ortaya çıkmıştır (Şekil 2.22).

Şekil 2.22: Sebastian Münster'in Dünya haritası

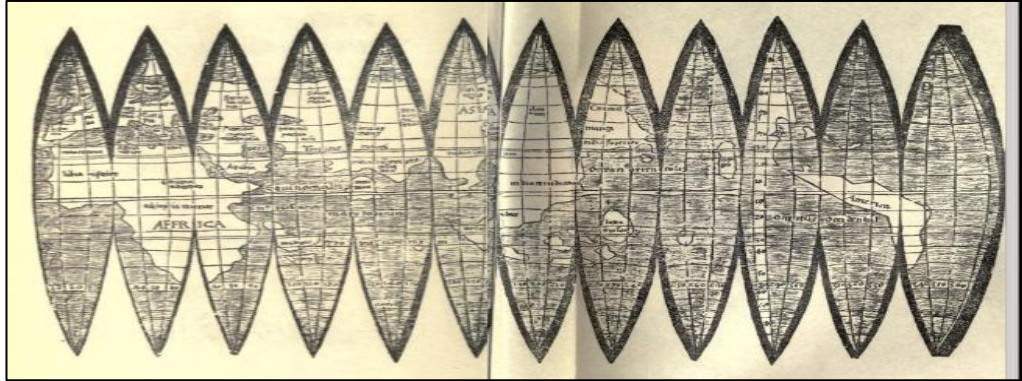

Kaynak: (Münster, 1572, s. 6)

Kartografik gösterimin bölgeselden küresel hale dönüşmesi bu yüzeyi yansıtacak olan ölçekli model küreler geliştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Yapılan küreler ihtiyacı bir miktar giderse de taşınması ve her ortamda kullanılması bakımından işlevsizdir. Bu nedenle daha pratik kolay taşınan ve kullanılan düzleme aktarılmış haritaların yapılması üzerine odaklanılmıştır. Yerküreyi düzleme aktarmak şeklinden dolayı

mümkün değildir, bozulmalar meydana gelir. Bunun için bir dizi geometrik uygulamalardan oluşan projeksiyon sistemleri kullanılmıştır (D’avezac, 1862, s. 24-30; Raizs, 1948, s. 11). Yapılan model küreler *gores* (şeritler) şeklinde bir top üzerine belirli derece aralıklarında yapıştırılarak hazırlanmış bir tür harita projeksiyonlarını oluşturmaktadır (Snyder, 2007, s. 372). Küreler orta çağ dan beri bir dünya modeli gösterimi için kullanılmıştır. Küre üzerinde meridyen ve horizonu (ufuk çizgisi) temsil eden iki büyük daire gösterilmiş, bu daireler ile küre üzerinden konuma göre vakit tayinleri yapılmıştır. Bu dönemde daha çok astronomik gözlemler için üretilen küreler daha sonra harita yapımında da kullanılmıştır (Dekker, 2007, s. 137; Thorndike, 1949, s. 118-126). Rönesans Dönemi’nden itibaren Batlamyus ilkelerine göre yapılan haritalama işlemlerinde küre üzerine ölçekli kağıtlar yapıştırılarak yerküre haritası çıkarılmıştır (Şekil 2.23).

Şekil 2.23: Waldsemüller’in terrestrial globe gores gösterimi

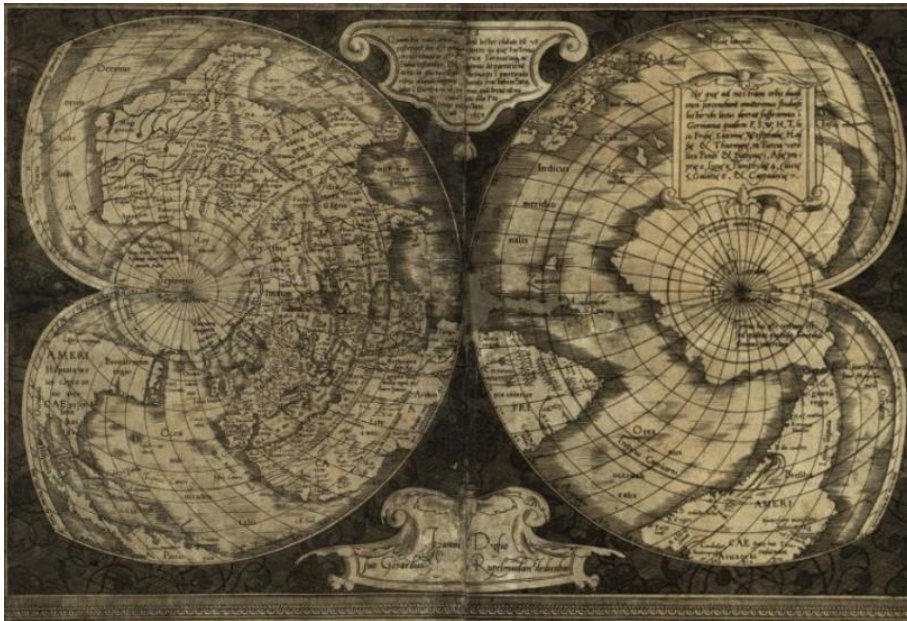
Kaynak: (Waldsemüller, 1507, s. CIV-CV)

Haritayı bir küreye uygulamanın gerçek yöntemi Martin Waldsemüller (1507) tarafından yapılan *Cosmographiae Introductio* kitabında açıklamıştır. Göksel kürelerin de yapılmaya devam ettiği bu yüzyılda, Waldsemüller’in karasal küresinin harita yapımında kullanıldığı örnekler artmıştır. Bu gösterim yöntemine uygun kartograf Jean de Le Place (1514) bir harita çizmiştir. İlerleyen zamanlarda haritacı Mercator da kürenin yeryüzüne parçalı şekilde aktarılma yöntemini kullanmış, fakat bu harita görünümünün yeryüzünü tam olarak yansıtmadığı düşüncesiyle farklı yöntemler denemiştir (Dekker, 2007, s. 147; Krog, 2002, s. 47-49). Kozmografya

üzerine yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Martin Walsemüller, *Cosmographiae introductio* (1507); Peter Apian, *Cosmographia* (1529); Gemma Frisius *De principiis astronomiae & Cosmographiae* (1530); Sebastian Münster, *Cosmography* (1544); Oronce Fine, *Sphaera mundi, siue cosmographia quinque libris* (1552); Pier Vincenzo Danti, *La sfera di messer Giouanni Sacrobosco* (1579) bahsedilen kozmografya eserlerinden bazılarıdır. Bu eserler atlas üretiminde etkili olmuşlardır.

Mercator'un gösterimi Waldsemüller'den farklı olarak her iki yarım küreyi de aynı düzleme bozulmadan ya da daha az bozularak aktarma çabası içermekteydi. Keşiflerle Dünya'nın geri kalanının haritalanması ile II. yüzyıldan itibaren bilinen yüzeylere yeni alanlar eklenmişti. Bu durumda kürenin tüm yüzeylerinin aynı anda gösterilebileceği bir çizim yöntemi arama çabaları artmıştır. Bu çabalar sayesinde birbirinden farklı gösterim özellikleri içeren projeksiyon modelleri ortaya çıkmıştır. Örneğin O. Fine ve ondan üretilen Tunuslu Hacı Ahmet haritalarında kalp şekilli bir projeksiyon kullanılmıştır. Ayrıca Mercator da çift kalp şekilli bir projeksiyon üretmiştir (Şekil 2.24).

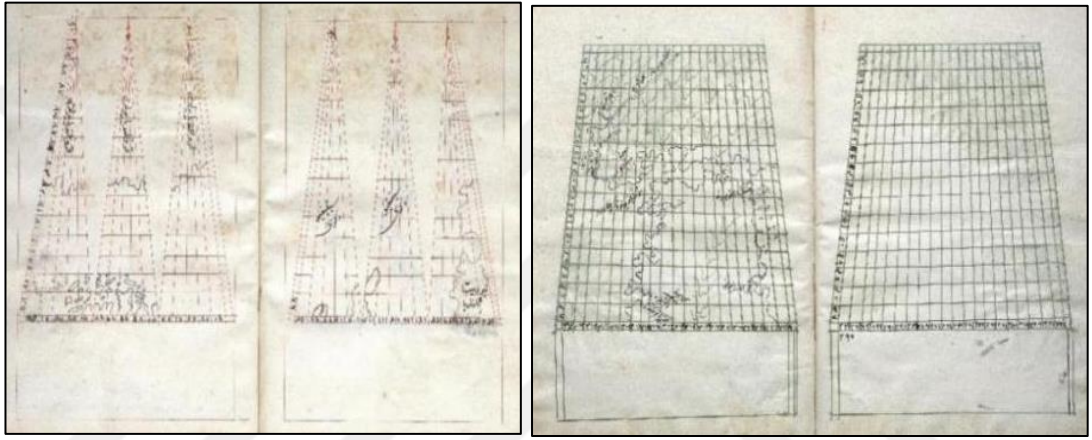
Şekil 2.24: Çift kordiform projeksiyon

Kaynak: (Mercator, 1538)

Osmanlının bu gelişmeleri takip ettiği en azından böyle çizilmiş haritaları aldığı bilinmektedir. Örneğin Tunuslu Hacı Ahmet haritası böyle bir sipariş sonrası hazırlanmıştır. Ayrıca daha dar alanlarda bölgesel gösterimler için hazırlanan bugünkü ifadesiyle paftalar halinde harita çizimlerine dair Seydi Ali Reis'in *Muhit* atlasında olduğu gibi örnekler de bulunmaktadır. Bu konu da daha sonra ayrıntılı incelenmiştir (Şekil 2.25).

Şekil 2.25: Muhit Atlas'ta kutupların gösterimi

Kaynak: (Seydi Ali Reis, 1570, s. 128, 160)

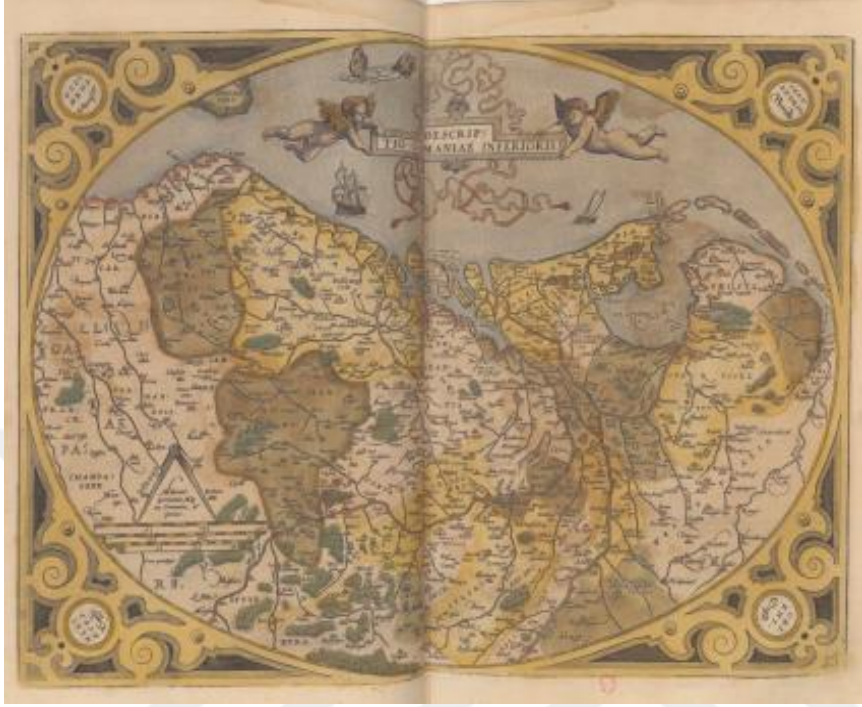
Avrupa'daki gelişmelere tekrar dönüldüğünde, XVI. yüzyıl başlarından itibaren dünya ve evrenin sınırlarını yapısını içeren coğrafya, jeoloji ve gökbilimini bir arada inceleyen kozmografya giderek daha fazla merak uyandırmaya başlamıştır (Riffenburgh, 2012, s. 30). Bu yüzyılın ortalarında Avrupa'nın güneyinde İtalya harita ticaretinin ana üretim ve dağıtım merkezi iken dönemin sonlarına doğru yerini Kuzey Avrupa ülkelerine bırakmıştır (Tooley, 1939, s. 12). Bu dönemden sonra kuzeyde Hollanda merkezli haritacılık üretimi ve ticaretinin yanında, sanat, kültür ve matbaanın ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir (Krogt, 2002, s. 1296). Coğrafi konumundan dolayı Hollanda limanları, tüccar ve denizcilerin uğrak noktası olarak ticari canlılığını arttırmış hem de coğrafi bilgi akışının sağlandığı güvenli bir ortam olmuştur (Bilgin, 2019, s. 57; North, 2014, s. 11). XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyıl başlarında Hollanda haritacılık alanında İtalya'nın yerini almıştır. Ticari bir ürün olarak üretilen harita ve atlasların burada ciddi anlamda satışı yapılmıştır.

Haritacılık için zengin malzemelerin bulunduğu bu ortamda Abraham Ortelius, Gerard Mercator gibi ünlü kartograflar da atlas üretiminde önemli çalışmalar yapmışlardır.

Matbaa, oymacılık, resim, sanat gibi faaliyetlerin her yönüyle geliştirildiği Hollanda da kartografik çalışmalar da ticari anlamda okuyucu kitlesinin isteklerine göre harita ve atlas üretmektedir. Ortelius ilk modern atlas olarak nitelenen *Theatrum Orbis Terrarum*'u (1570) ticari kaygıların ön planda olduğu Antwerp'te özel bir müşterinin bireysel istekleri dışında, dönemin en güncel haritaları dikkate alınarak hazırlamıştır (Koeman ve diğerleri, 2007, s. 1318). Bu bilgilerden yola çıkarak Avrupa'da istek üzerine hazırlanan harita ve atlaslarda süslemeler, haritada gösterilen alanlar müşterisine göre değişiklik göstermektedir.

Ortelius atlas görünümünde ilk eser olan Batlamyus'un *Geographyke Hyphegesis*'i ni de dikkate alarak haritaları belli bir sırada yerleştirmiştir (Nutti, 2003, s. 39; Ormeling, 2015, s. 180). Atlas, içerisinde sırasıyla belirli bir bölgenin haritası, hemen devamında o bölgenin fiziki beşerî coğrafya bilgilerinin yer aldığı metin kısmının verildiği bir sistematik içerisinde ilerlemektedir. Ortelius haritalarının bir kısmında paralel meridyen ağı gösterilirken çoğunda sadece haritanın çerçevesi verilmiştir (Şekil 2.26 ve 2.27).

Şekil 2.26: Orbis Terrarum'da Almanya

Kaynak: (Ortelius, 1584, s. 30)

Şekil 2.27: Mercator Atlas'ında Yunanistan

Kaynak: (Mercator, 1595, s. 269).

Kozmografya, matematik ve coğrafya alanında eğitim alan Gerardus Mercator, evrenin yaratılışı ve kökeni üzerine kapsamlı bir kozmografik çalışma yapma düşüncesindedir. Eser içerisindeki haritaları pratik amaçlar için hazırlayan Mercator bu eser üzerine uzun bir süre çalışmıştır. 1585 yılında elli bir haritadan oluşan, üç ayrı bölüm halinde yayınladığı atlası tamamlayamadan ölmüştür (Bilgin, 2019, s. 90; Le Gear, 1950, s. 9-10). Ölümünden sonra *Atlas sive Cosmographicae meditationes de fabrica mvndi et fabricati figvra* (Atlas ya da bir kozmografin dünyanın yaratılışı ve yaratılanın şekli üzerine meditasyonları) başlığıyla eseri eklemeler yapılarak 1595 yılında oğlu tarafından basılmıştır (Keoman ve diğerleri, 2007, s. 1323; Keuning, 1947, s. 37-40; Mercator, 1595). Atlasa bu başlığın verilmesi Mercator'un isteğidir. Atlas, basıldığı tarihten itibaren kısa sürede ünlenmiş ve çok fazla satılmıştır (Campbell, 1949, s. 192). Atlas, Mercator'un bir ciltte toplanmış ve günümüze kadar gelen eseridir. İçerisindeki baskı haritalar Mercator tarafından oyulmuş ve renklendirilmiştir (Miller ve Hanson, 2010, s. 29). Harita ve atlasların farklı kesimlerden çok fazla okuyucuya sahip olması XVI. yüzyıl Avrupası'nda Mercator atlasından önemli miktarda kâr elde edilmesini sağlamıştır.

Rönesansın yaşandığı XVI. yüzyıl başları Avrupa'da sanatsal faaliyetlerin zirveye çıktığı bir zamandır. Zenginlerin isteği ile süslü sanatsal ağırlıklı harita ve atlasların yapıldığı bilinmektedir (Soucek, 1971, s. 17). Varlıklı ailelerin evlerinde duvar süsü olarak haritayı kullanmaları, aynı zamanda küre ve harita bulundurma ev dekorasyonunun bir parçası haline gelmesi harita zanaatkarlarının da sayısını artırmıştır. Bu yolla yapılan haritaların çeşitli formlarda çoğalması söz konusudur. Kimi zaman tavan süsü kimi zaman taban ve girişlerde kullanılan haritalara sadece evlerde değil okullarda da rastlanmaktadır. Basılan ve kitap halinde satışa sunulan formlar bir şekilde evinin duvarına bu sanatı icra ettiremeyenlerin ulaşabileceği bir ürün olmuştur. Tüm bu gelişmeler olurken Dünya denizlerinde kıta ve ada olarak tüm kıyıların haritalanması süreçleri hızla devam etmektedir.

Avrupa XVII. yüzyıl başlarında haritacılık ticari anlamda gelişmelerini sürdürmüştür. Tüccar ve kartograf Jodocus Hondius (ö. 1612), atlas üretiminde önceki ticareti devam ettirmiş, Mercator atlasını ilave harita ve açıklamalarla genişleterek *Mercator- Hondius Atlası* şeklinde yayınlamıştır (Üstüner, 2021, s. 95). Aynı dönemde yoğunlukla İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkeleri tarafından keşifler ve koloncilik faaliyetleri yaygınlaştırılmıştır. Sömürge amaçlı Osmanlı Devleti de dahil bilinmeyen toprakların haritalanmasına önem verilmiştir (Riffenburg, 2012, s. 54). Casele'ye göre o dönemde Osmanlı pazarlarında tercüme edilmemiş, Avrupa haritaları bulunmaktadır. Söz konusu haritalar Avrupa'da üretildikten kısa süre sonra Osmanlı pazarlarına ulaşmaktadır (Casele, 2010, s. 195). Ticari ve siyasi anlamda kartografik çalışmaların sürdürüldüğü bu süreçte Osmanlı'da da atlaslar üzerine önemli gelişmelerin yaşandığı bilinmektedir. Bu gelişmelerin başında Avrupa menşeli atlasların Osmanlı Türkçesi'ne çevirileri gelmektedir.

XVII. yüzyıl da Osmanlı coğrafyacılığı bunun içerisinde kartografya yenilik alanlarının giderek yaygınlaştığı alanlardandır. Avrupa etkisi özellikle çeviriler yoluyla olmuştur (Özür, 2014, s. 124; Üstüner, 2019, s. 42). Osmanlı Devleti'nde Kâtip Çelebi, Ebu Behram Dimaşki gibi bazı isimlerin çalışmalarıyla gelişimini sürdürmüştür. Bu dönem özellikle Avrupa'daki haritacılık sektörünün Osmanlı'da da kendini göstermesiyle haritalara aktarılan coğrafi bilginin burada kısa zamanda öğrenilmesine neden olmaktadır. Bu dönem bilginleri Avrupa'dan getirilen harita ve atlasları kendi eserlerinin hazırlanmasında kaynak olarak kullandıkları da bilinmektedir.

Coğrafya alanında önemli eserler yazan Kâtip Çelebi ilk kez 1645 yılında coğrafya ve haritalarla ilgilenmiştir (Hagen, 2015, s. 140). Bu ilgiden yola çıkarak harita çizim denemelerine başlamış, kaynak bulmak amacıyla Türkçe, Farsça, Arapça farklı dillerde eserler incelemiştir. Yetersiz bulduğu kaynaklar üzerine kendisi bir coğrafya eseri yazma girişiminde bulunmuştur. Bu açıdan bir kozmografya eseri olarak planladığı *Cihannüma* önemlidir.

Eseri baştan iki kez yazma girişiminde bulunmuş ikisinde de tamamlayamamıştır. 1648 yılında ilk denemesinde Batı yarım küre hakkında yeterli kaynaklara sahip olmaması üzerine vazgeçtiği eseri, Ortelius'un atlasını gördükten sonra tekrar yazma girişiminde bulunmuştur (Gökyay, 1993, s. 541; Hagen, 2015, s. 140-141). Fakat Ortelius'un atlasından önce Mercator'un atlasını elde etmiş ve tercüme edip kaynak olarak kullanmıştır.

Kâtip Çelebi Batıda üretilen coğrafi eserleri Osmanlı Türkçesine çeviren ilk yazarlardandır. *Cihannüma* eserine kaynak olması amacıyla Mercator'un Hondius (ö. 1629) tarafından basılmış *Atlas Minor*'unu (1621) *Levâmi'u'n-nûr fî zulmeti atlas minör* adıyla tercüme etmiştir (Üstüner, 2017, s. 1065) Buradan sonra esere *Atlas Minor* denilecektir. Jodocus Hondius (1595-1629), Hollandalı oymacı ve kartografıdır. Babası kartograf Jodocus Hondius Sr. (1563-1612) öldükten sonra onun matbaasında devam ettiği basım işleri ile tanınmaktadır. Mercator'un atlasını da bu matbaada basmıştır. Kâtip Çelebi bu tercüme sırasında Şeyh Mehmed İhlâsî'nin yardımını almıştır. Osmanlı Türkçesine tercüme edilen *Atlas Minor* ve Mercator'un *Atlas sive Cosmographicae meditationes de fabrica mvndi et fabricati figvra* (1595) karşılaştırıldığında Kâtip Çelebi'nin bazı değişikliklere gittiği görülmektedir (Sarıcaoğlu, 2000, s. 538). Mercator'un atlası, kozmografik bilgiler verdiği giriş kısmından sonra iki yarım küreyi gösteren dünya haritası ve Avrupa kıtasından itibaren belirli bir sıra ile ülkelerin haritaları ve açıklamaları ile ilerlemiştir. Mercator'un atlasında toplamda 107 harita bulunmaktadır. Bu haritaların hemen hepsinde başlık, koordinat, ölçek unsurlarına dikkat edilmiş, bölüm başlarında serlevha, başlıklandırmalar, bölüm sonlarında dizin bulunmaktadır.

Mercator atlasının tercümesi olan *Atlas Minor*'un Süleymaniye Yazma Eserler Nuriyemaniye koleksiyonundaki el yazma nüshası incelendiğinde ise orijinal eserin girişinde yer alan Tanrı Atlas figürü alınmamış, bölüm girişlerindeki başlıklandırmalar yapılmamıştır. Sayfa kenarlarına farklı renklerle birçok notlar alınmış, karşılıklı sayfalara çizilen haritalar tek sayfaya sığdırılmış, haritaların ilk

birkaçı kaneva sistemine dikkat edilerek çizilmiş sonrasındaki haritalar koordinatlandırma, başlık, yer isimleri, ölçek unsurları eklenmeden eskiz şekilde toplamda 150 harita olarak atlasla eklenmiştir. Haritalarda var olan kaneva çizimleri dikkatli çizilmiştir. *Atlas Minor* tercümesi sırasında Kâtip Çelebi'nin haritalardan çok metinlere odaklandığı görülmektedir. *Cihannüma* 'ya önemli bir kaynak olan bu tercüme eser ve diğer kaynaklar ile 1654 yıllarında *Cihannüma* yazımına ikinci kez teşebbüs etmiştir. Kitabı tamamlayamadan vefat etmiştir. Kanevasız haritalara örnek şekil 2.28'de verilmiştir (Şekil 2.28).

Şekil 2.28: Atlas Minör

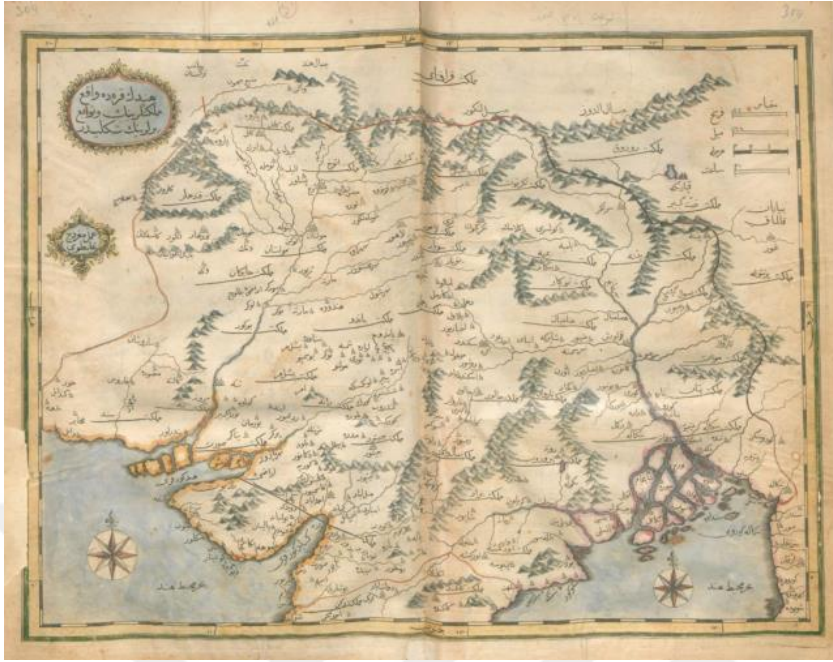
Kaynak: (Kâtip Çelebi, 1621)

Osmanlıda harita çizim sürecinde gelişmeler meydana gelmektedir. Portolan ve minyatür çizimlerden modern projeksiyonlu haritalara geçişte XVI. yüzyıl önemlidir. *Muhit*, tercüme edilen *Atlas Minor* ve *Atlas Major* haritaları birer taslak görünümündedir. Haritalarda çerçeve içleri tam olarak doldurulmamış, başlık, koordinatlandırma, kaneva ağı, ölçek gibi unsurlar yanında kara içlerinde gösterim yarım şeklide bırakılmış haritalar ile doludur. Bu duruma Osmanlı'da modern projeksiyona uygun haritalara geçişte bir alt yapı oluşturma olarak bakılabilir. *Cihannüma* ile haritalar modern görünümüne uygun hazırlanamaya başlamıştır.

Cihannüma Atlas görünümündedir (Özdemir, 2008, s. 158; Sarıcaoğlu, 2015, s. 141; Toderini, 1990, s. 78; Yurtoğlu, 2009, s. 170). Osmanlı Devleti'nin ilk sistematik coğrafya eseri olması bakımından da önemlidir (Gökyay, 1993, s. 541). Eser batı bilimine doğru açılan bir kapıdır (Özür, 2017, s. 124; Yurtoğlu, 2009, s. 157). İçerisindeki haritaların önemli bir kısmı Mercator'un *Atlas Minor*'undan tercümelerdir (Kaçar, 2012, s. 42). Kâtip Çelebi *Cihannüma* yazımı aşamasında düştüğü notlarda Mercator'un atlasından yararlandığını belirtmiş kopya görünümünde olmaması için de atlas içerisinde harita ve coğrafi metin sıralamasına doğudan, Japonya'dan başladığını belirtmiştir (Kâtip Çelebi, 1732, s. 122-123). Kâtip Çelebi'nin tamamlamadığı esere daha sonraki dönemlerde metin ve harita eklemeleri yapılmış, nüshaları el ile çoğaltılmıştır. Günümüzde eser üzerine tercüme çalışmaları yapılmaya devam etmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen nüsha Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde no. B/0585 ile kayıtlı nüshadır. Bu nüsha ayrıca İbrahim Müteferrika'nın matbaasında 1732 yılında eklemeler yaparak bastığı nüshadır. *Cihannüma* yazımında kullanılan kaynaklar, batıdan yapılan çeviriler döneminde dikkat çekse de asıl ünü Matbaacı İbrahim Müteferrika'nın harita ve önemli ilaveler yaparak bastığı bu nüshadan almıştır (Özür, 2014, s. 122). İncelenen nüshanın giriş kısmında geometrik çizimler, dünyanın şekli üzerine astronomik çizimler, küre üzerinde paralel meridyenlerin gösterimi, çizelge ve tablolar bulunmaktadır. Daha sonra metinler ve 27 haritadan oluşan bölüm gelmektedir. Haritaların tamamında, yön oku, çerçeve, yer isimleri gibi unsurlar bulunurken, ölçek, projeksiyon ve kaneva sistemleri çizilmemiştir.

Şekil 2.29: Cihannüma (Müteferrika baskısı)

Kaynak: (Kâtip Çelebi, 1732, s. 59, 187)

Kâtip Çelebi modern yöntemlerle hazırladığı haritalarına portolanlarda kullanılan yön okunu kullanmaya devam etmiştir. Bu durum Osmanlı’da modern kartografya bilgisine geçilirken, geçmiş harita bilgisinden yararlanılmaya devam edildiğini göstermektedir (Şekil 2.30).

Şekil 2.30: Cihannüma’da rüzgargülü

Kaynak: (Kâtip Çelebi, 1732, s. 151)

Osmanlıda üretilmiş bir diğer tercüme atlas XVII. yüzyıl Osmanlı coğrafyacılardan Ebu Behram Dimaşki'nin tercüme ettiği *Nusretü'l-İslâm ve's-sürûr fî tahrîri Atlas Mayor*'dur (1685). Bu eser, baba oğul Wilhelm ve Joan Blaeu'nun 1662'de basılan *Atlas maior sive cosmographia Blaviana qua solum salum Coelum accuratissime describuntur* adlı eserinin tercümesidir (Özkul, 2021, s. 56). Bu çalışmada birçok nüshası bulunan eserin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Köprülü 2 koleksiyonundaki nüshası kullanılmıştır. Eser *Tercüme-i Atlas, Coğraafya-yı Kebir* şeklinde de adlandırılmıştır (Şekil 2.31).

Şekil 2.31: Atlas Mayor'da astronomik çizimler

Kaynak: (Ebu Behram Dimaşki, 1685, s. 7)

İncelenen tercüme nüsha Joan Blaeu'nun eseriyle karşılaştırıldığında bazı bulgular elde edilmiştir. Dimaşki, eserin giriş kısmındaki astronomik şekil, diyagramlar ve çizelgeleri tercüme eklemiş, metin içerisinde başlıklandırmalara dikkat etmiştir. Tercümede, atlastaki haritaların 42'sine yer vermiştir. Blaeu'nun projeksiyon sistemine uygun çizilmiş haritaların çoğu Dimaşki'nin kaleminden eskiz şekilde çıkmıştır. Harita unsurlarından olan başlık, yön oku, koordinat sistemi, ölçek

haritalarda yoktur. Eser üzerinde haritalardan çok metin kısmına önem verildiği görülmektedir (Şekil 2.32).

Şekil 2.32: Atlas Mayor'dan bir harita

Kaynak: (Ebu Behram Dimaşki, 1685, s. 52)

Atlas Minor ve *Atlas Mayor* tercümelerinden sonra isimleri atlasla başlayan ve harita takımlarını oluşturan birçok eser vardır (Sarıcaoğlu, 2015, s. 42). Bunlar içerisinde *Harita-i Ekalim* bulunur. Atlas olarak kayıtlı bu eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK), Türkçe Yazmaları B. 338, Ali Macar Reis adına kayıtlıdır. Giriş kısmında *Flemenk Suret* yazan atlas büyük ölçekli, Hollanda gibi Kuzey Avrupa ülkelerini gösteren karşılıklı sayfalara çizilmiş 39 harita içermektedir (Şekil 2.33).

Şekil 2.33: Harita-i Ekalim'den bir harita

Kaynak: (Harita-i Ekalim, XVII.? s. 2, TSMK,)

Atlasın kime ait olduğu, ne zaman üretildiği, kaynaklarının nereden aldığı üzerine bir bilgi bulunmamaktadır. Kemal Özdemir'in *Osmanlı Haritaları* kitabında bu eserden söz edilmektedir. Özdemir'e göre *Bahriye*'den alınan haritalarla hazırlanmıştır (Özdemir, 2008, s. 76). Haritaların ölçek, yön oku, kaneva ağı gibi unsurları içermediği görülmektedir. Osmanlıda üretildiği tahmin edilen atlasın hangi amaçla yapıldığına dair fazla bilgi yoktur. Haritalarda kaneva ağı bulunmaz ve sadece çerçeve ile sınırlandırılmıştır.

XVIII. yüzyıl Osmanlı bilim kültür tarihi alanında önemli bir gelişmeye şahit olmuştur. Ekonomisi bozulan Osmanlı Karlofça Antlaşması'ndan sonra Avrupa'nın birçok alanda üstünlüğünü kabul ederek köklü ıslahatlara gitmiştir (İnalçık, 2021, s. 3). Bu gelişmelere giden yolda devletin o günkü durumunu tanıması gelişen dünyada ihtiyaçlarını, eksiklerini anlaması ve gidermeye çalışması birçok süreçleri beraberinde getirmiştir.

Ortaylı'ya göre XVIII. yüzyıl Osmanlı dünyasının her anlamda Rusya ve Avrupa'yı dikkatli ve ustaca gözlemlediği sonraki süreçte ciddi bir aydınlanma yaşadığı dönem olmuştur (Ortaylı, 2019, s. 17). Rusya Osmanlı'dan daha önce Avrupa'dan teknik ve askeri anlamda araçlar ve bu araçları kullanabilmek için okullar açıp uzmanlar getirtmiştir (Şahin, 2014, s. 172). Bu yüzyılda Avrupa'da Fransa, İngiltere gibi yeniliklerin ve bilim, teknoloji alanlarında gelişmelerin yaşandığı ülkelere gönderilen sefirler burada gördükleri yenilikleri geri dönüşte raporlarla saraya sunmuşlardır. Giden sefirler arasında Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet'in yeri önemlidir. Oğluyla beraber gittiği Fransa özellikle Paris'te gördüğü yerleri, yapılan yenilikleri Paris'te *bir Osmanlı Sefiri* adlı eserinde toplamıştır (Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet, 2022). Bu seferin bir önemli sonucu da matbaanın kurulmasını hızlandırmasıdır.

Avrupa'da matbaanın gelişimine bakıldığında, daha önceki dönemlere gidildiği görülmektedir. Avrupa'da hareketli Latin harfleriyle (1440-1450) ilk baskıyı Gutenberg (ö.1468) kullanmıştır (Gerçek, 2019, s. 55). Avrupa'da hızla yayılan matbaa, kitap basımının yanında harita ve atlasların çoğalmasında da en önemli araç olmuştur. Giderek artan harita ve atlaslar ticarete de önemli bir emtia olmuş, coğrafi bilgi üretiminin yanında ekonomik anlamda da değerleri artmıştır. Haritalar için kullanılan malzemeler de parşömeden kâğıda geçilmiştir. XV. yüzyıldan itibaren Avrupa'da atlasların sayısı önemli miktarda artmış, satışından büyük kar elde edilmiştir. Fakat matbaanın geliş amacı ve zamanı Osmanlı'da farklılık göstermiştir.

XVIII. yüzyıl en önemli kültürel gelişmesi, Osmanlı Devleti tarafından matbaa kurulma girişimidir. Daha önce azınlıklara kendi matbaalarını kurup kendi dillerinde baskı yapma izni verilmişti. Bu kez, Arap harfli olarak devlet matbaası kurulması girişimi gerçekleşmiştir. Lale devrine denk gelen bu dönem de Osmanlı'da entelektüel bir hava hakimdir (Hagen, 2019, s. 1076). Ayrıca Osmanlı bazı Avrupa ülkeleriyle siyasi başarı sağlayamasa da coğrafya, tıp, astronomi, mimarlık gibi alanlarda ilişkide bulunmuştur (Sabev, 2016, s. 31, 47). İbrahim Müteferrika'nın girişimleriyle Osmanlı Devleti'nde matbaa kurulmuş ve coğrafya eserleri de dahil birçok eser basılmıştır.

İbrahim Müteferrika, matbaanın kurulması ile ilgili, ilim öğrenenler çoğalır, Osmanlı'nın ünü artar, kitaplar ucuzlar, taşraya kadar kitap okuyanların sayısı artar gibi sebepleri saraya sunarak matbaanın faydalarını anlatmıştır (Gerçek, 2019, s. 88). Devletin onaylamasıyla birlikte Avrupa'da XV. yüzyıldan beri kullanılan matbaa 1727 yılında Osmanlı'da İbrahim Müteferrika önderliğinde kurulmuş, onun aracılığıyla harita ve atlas niteliğinde eserlerin basım ve çoğalması gerçekleşmiştir.

İbrahim Müteferrika matbaasında 1727-1743 yılları arasında on yedi kitap basmıştır (Kut ve Türe, 1964, s. 7). Müteferrika'nın bastığı önemli eserlerden biri de *Cihannüma*'dır. Kâtip Çelebi'nin yarım bıraktığı kitaba, Müteferrika'nın yaptığı eklerle oluşan baskı *Cihannüma*'da 698 sayfa metin, 27 sayfada harita ve 13 sayfada şekilden oluşmuştur (Kaçar, 2012, s. 41). Müteferrika, Kâtip Çelebi'nin tamamlayamadığı eseri eklediği metin ve haritalar ile zenginleştirmiştir. Atlas görünümündeki *Cihannüma* verdiği harita ve coğrafi bilgi açılarından Osmanlı Atlasları arasında önemlidir.

Bir matbaanın varlığını devam ettirebilmesi için, kitabın bir alıcısının olması, uygun ekonomik şartlar ve dağıtım ve satışın yapılacağı bir ticaret ağının olması önemlidir (İhsanoğlu ve Aynur, 2003, s. 254). İbrahim Müteferrika'nın ölümünden sonra matbaanın sürekli olarak kullanılmadığı, üretimde inişli çıkışlı bir dönem yaşandığı basılan eserlerin sayılarından anlaşılmaktadır. Müteferrika'dan sonra yerine Kadı İbrahim Efendi matbaanın başına geçmiştir. Ancak Osmanlı'nın giderek bozulan mali durumu, kültürel ve bilimsel olayları da etkilemiş, kitap ve özellikle coğrafi eserlerin basımı durma noktasına gelmiştir.

Bu yüzyıl ortalarında atlas adıyla anılan bir eser daha vardır. *Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası* (1750) olarak bilinen bu atlas iki ciltten oluştuğu tahmin edilmektedir. Eserin günümüze sadece ikinci cildi ulaşmıştır (Ak, 2000, s. 70). Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Esad Efendi no. 2044 ile kayıtlı bu eser

incelendiğinde içerisinde haritalara rastlanmamıştır. Eserin adını ise ilk cildi gördüğü tahmin edilen Bursalı Mehmet Tahir “Atlas” olarak koymuştur. Bu sebeple Bartınlı’nın haritasız eseri içerik açısından ele alındığında Ortelius ve Mercator’un atlaslarının özelliklerini taşımamaktadır.

Osmanlıda XVIII. yüzyılın ikinci yarısında atlas niteliğinde bir esere rastlanmamış, matbaa işleri de durgun bir hal almıştır. Müteferrika’dan sonra basım işleri sürdürülmeye çalışılmışsa da bir süre sonra maddi sıkıntıların da etkisiyle bir kenara bırakılmıştır. Osmanlı Devleti yenileşme hareketleri adı altında bazı kurumlar açma girişiminde bulunmuştur. Tersane-i Amire’ de (Donanma Tersanesi) donanmaya geometri ve coğrafya bilen subay yetiştirmek amacıyla 1775 yılında daha sonra Mühendishane-i Bahr-i Hümayun olarak anılacak olan Hendese odası kurulmuştur. Bu amaçla özellikle Fransa’dan eğitmenler getirilmiştir (Kaçar, 2008, s. 55). Osmanlı’nın Fransa ile bu yakın ilişkisi ve dostluğu sırasında 1798’de Fransa’nın Mısır’ı işgali dostluğun bozulmasına neden olmuştur (Akçura, 2019, s. 62). Bu durum mühendislik eğitimi görülen kurumları da etkilemiştir. Osmanlı’nın devamlı savaş halinde olduğu bu süreçte donanmanın eğitimine çok önem verdiği bu eğitimde de coğrafya ve haritacılık konularının önemli yer tuttuğu görülmektedir.

Yüzyılın sonunda Avrupa’da Fransız ihtilali (1789-1799) ile özellikle siyasi anlamda taşların yerine oturmaya başladığı bir döneme girilmiştir. Bu yüzyılda Alman kartograf Johann Baptist Homann (ö. 1724) kurduğu yayın şirketinde bastığı atlaslar önemlidir. Avrupa atlaslarının başlıklarından itibaren “kozmoğrafya” kelimesi çıkmaya yerine “coğrafya” yazılmaya bu yüzyılda başlanmıştır. Johann Baptist Homann’ın atlaslarında portolan, minyatür, kozmografik şekiller ve modern projeksiyonlu haritalar bulmak mümkündür (Şekil 2.34).

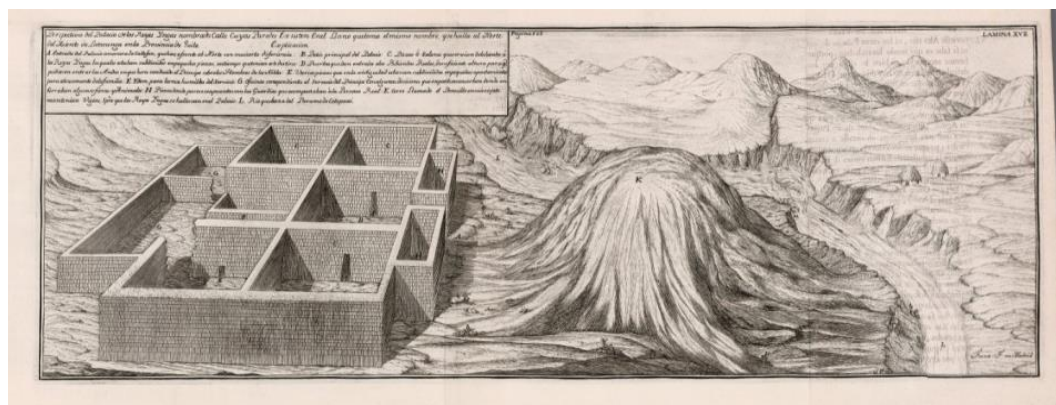
Şekil 2.34: Johann Baptist Homann Atlası

Kaynak: (Homann, 1716)

Ayrıca şehir ve coğrafya atlasları yapan Giuseppe Vasi (1710- 1782), bölgesel atlaslar hazırlayan Antonio Ulloa (1716-1795), Askeri atlasları olan Fransız asker Philippe Henri (1753-1815) Avrupa’da atlas hazırlayan kartograf ve yayıncılara örnek olarak verilebilir. XVIII. yüzyıl atlasları genel olarak incelendiğinde, özellikle yüzyılın ikinci yarısından sonra küresel ve bölgesel haritalardan çok gravür kent planları daha fazla yer almıştır (Şekil 2.35).

Şekil 2.35: İngas Kralları Sarayı

Kaynak: (Ulloa, 1748)

XIX. yüzyıldan itibaren “atlas” kavramı Mercator ve Ortelius’un kullandığı aynı kitap içerisinde harita, coğrafya, tarih ve kozmografya alanında hazırlanmış zengin içerikli eserlerden ziyade anlam daralmasına uğrayarak, sadece haritalardan oluşan ve bazen metinlerle desteklenen bir görünüm almıştır (Üstüner, 2019, s. 53). Osmanlı’da üretilen atlas isimleri de cep atlası, mufassal (ayrıntılı) ve muhtasar (özet) atlas ve umumi atlas gibi niteliklerine göre kategorilere ayrılmıştır.

XIX. yüzyıl Avrupa’sı siyasi anlamda hareketli bir dönem geçirmiştir. Fransız İhtilali’nin etkileri Avrupa yanında Rusya ve Balkanlar’da da görülmüş, bilimsel ve teknik gelişmeler dönemin hareketliliğini artırmıştır, sanayi devrimi bu gelişmeleri hızlandırmıştır (Ural, 2011, s. 305). Kartografya özel şirketlerden devlet eline geçerek resmi bir kurum hali almıştır. Bundan sonraki süreçte özellikle askeri alanda gerekli olacak bilgiler için karalarda bilinmeyen yer neredeyse kalmamış, bunların haritalanması devlet topografya müesseselerinde yapılmıştır (Akyol, 1951, s. 67; Bilgin, 2019, s. 85). Haritalarda izohips (eş yükselti eğrisi), izoterm (eş sıcaklık eğrisi) izobar (eş basınç eğrileri) eğrilerinin gösterilmesi, silindirik, polikonik, azimutal projeksiyonların geliştirilmesi ve daha gerçekçi arazi ölçümlerinin yapılması en önemli gelişmeler olmuştur (Şerbetçi, 1996, s. 177). Bu dönemde ciddi miktarda da atlas basılmıştır. İklim, meteoroloji, biyocoğrafya gibi farklı konularda özel atlaslar basılmış ve kullanımı okullarda yaygınlaşmıştır. Genel konuda hazırlanmış ya da ekonomi ve ziraat gibi özel konuları içeren milli atlasların da artması söz konusudur (Bilgin, 2019, s. 86).

XIX. yüzyıl Avrupa atlaslarına genel olarak bakıldığında ise modern haritalardan oluşan genellikle modern projeksiyon sistemleri ile çizilmiş, metin içeren ya da içermeyen tamamı basılı görünüm sergilemektedir. Konularına göre dünya, bölgesel, fiziki vb. farklı başlıklar altında haritalar üretilmiştir. Bu yüzyılda önceki yüzyıldan farklı olarak astronomik çizimlerin atlaslardan çıkarıldığı görülmektedir.

XIX. yüzyıl Avrupa'sında bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı Devleti birçok açıdan dağılma dönemine girmiştir. Akçura'ya göre bunun temel bazı sebepleri ise Osmanlı'nın, Rönesans ve Reform hareketlerini döneminde takip edememesi, keşiflere katılamaması ve topraklarını kontrol edememesi, milliyetçilik hareketlerin artması gibi konularla ilişkilidir (Akçura, 2019, s. 6). Bu dağılmayı önlemek adına III. Selim (1789-1807) Fransız İhtilali'ni yakından takip etmiştir. Avrupa'da yaşanan ilim, teknik, askeri yenilikleri III. Selim Nizam-ı Cedid hareketleri ile Osmanlı'nın bütün kurumlarında uygulama yoluna gitmiştir (Adıvar, 1982, s. 206; Beydilli ve Şahin, 2001, s. VII). Bu yenilikler içerisinde kartografik faaliyetlerin geliştirilmesi de bulunmaktadır.

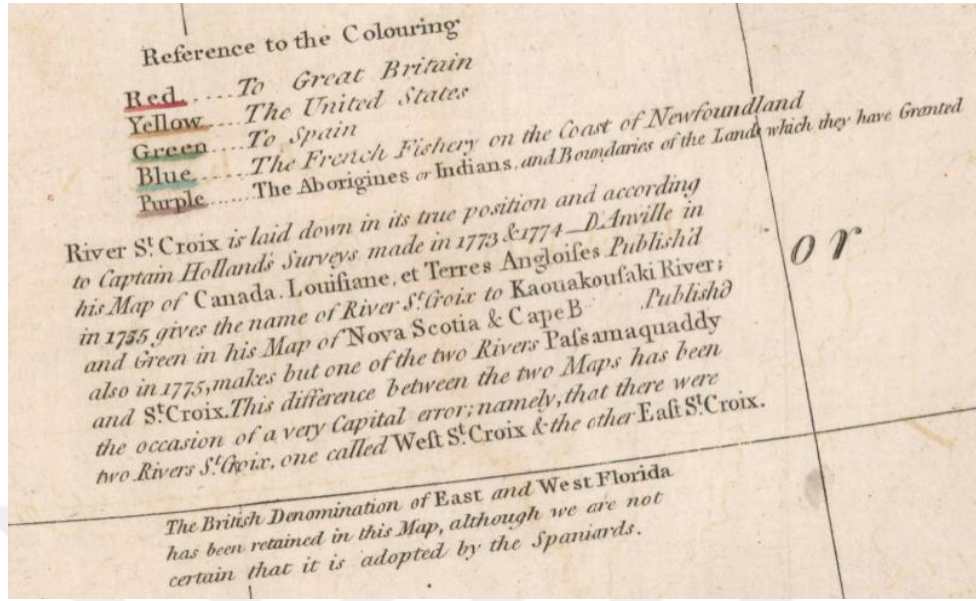
XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde *Cedid Atlas* da dahil 20 adet atlas listelenmiştir. Bu yüzyılda Mühendishane Matbaası'nda Nizam-ı Cedid koşullarına uygun olarak basılan eserlerden ilki *Cedid Atlas*'tır. Atlas, 1803 yılında İstanbul Üsküdar Matbaası'nda basılmıştır. Hazırlanma sırasında İngiliz kartograf William Faden'nin *General Atlas*'ındaki (1794) projeksiyon sistemleri, süslemeler, figürlerden yararlanıldığına dair bilgiler çalışmanın sonraki kısımlarında “Cedid Atlas özellikleri” başlığı altında kanıtlarıyla birlikte verilmiştir. Yapılan inceleme ve karşılaştırmalar sonucu atlasın İngiliz kartograf William Faden'nin *General Atlas*'taki haritalar, üzerindeki notlar *Cedid Atlas*'taki harita ve notlar ile çok benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Şekil 2.36: Cedid Atlas'ın Amerika haritasındaki notlar

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803)

Şekil 2.37: General Atlas’ın Amerika haritasındaki notlar

Kaynak: (Faden, 1794)

Şekil 2.36’da verilen Amerika haritasında; "Her devlet ülkesi elvanla (çeşitli renklerle) boyanmıştır; Kırmızı devlet İngiliz ülkesidir, sarı İngiliz cumhuru? ülkesidir, yeşil İspanya devletinin ülkesidir, mavi Frenc devletinin Nev Fortland parçası Freng tabi olan yerli Hindlilerin ülkesi" bilgi notu hem Osmanlı çevirisinde hem de Faden’ın haritasında aynı şekilde bulunmaktadır. Fakat çeviriler sırasında biraz sadeleştirilmiştir. Yapılan diğer karşılaştırmalar sonucu *Cedid Atlas*’ın hazırlanma sürecindeki temel kaynağının *General Atlas* olduğu belirlenmiştir.

Osmanlı’nın İngiliz kartografya faaliyetlerini takip etmesi ve kaynaklarında yararlanması durumu, İngilizlerin XVIII. yüzyıl kartografik faaliyetlerde denizdeki egemenliğiyle paralel şekilde gelişme göstermesine bağlı olabilir. Özellikle Fransız ve Hollandalı kartografların haritalarının kullanılması ve geliştirilmesi ile başlayan İngiliz kartografyası bu yüzyılda altın devrini yaşamıştır (Bilgin, 2019, s. 79; Raisz, 1948, s. 34). Atlasın basıldığı XIX. yüzyıl Batı medeniyetinin kurumlar aracılığıyla ülkeye girdiği bir dönemdir (Adıvar, 1982, s. 206). Osmanlı Devleti’nin gerileme döneminin yaşandığı bu yüzyıllarda ise gösterdiği dışa açılma politikaları ile her açıdan Avrupa’yı takip ettiği görülmektedir. XVIII. yüzyıl da kartografik anlamda

özellikle Fransa etkisi altında kalınmışken XIX. yüzyıl İngiltere'nin kartografik gelişmeleri de izlenmiştir. Hazırlanan harita ve atlaslarda da bu etki bulunmaktadır.

Şekil 2.38: Atlas Muhtasar coğrafyada Asya Kıtası

Kaynak: (Süleyman Şevket, 1882, s. 8)

Tanzimat devrinde de tercüme ve telif yoluyla coğrafya eserleri hazırlanmıştır. Fransız liseleri için hazırlanmış coğrafya eserleri Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Tercüme coğrafya kitapları, harita ve atlaslar özellikle okullarda ve daha ayrıntılı olanlar mühendishanelerde okutulmuştur (Akyol, 1951, s. 100). Fransa'da eğitim gören ve Fransız coğrafya cemiyet üyesi olan Ali Şeref Paşa çizdiği harita ve atlaslarda Fransız kaynaklarından yararlanması, kartografik çalışmalarının Osmanlılar tarafından incelendiği ve bunlardan yararlanıldığını göstermektedir (Şekil 2.39).

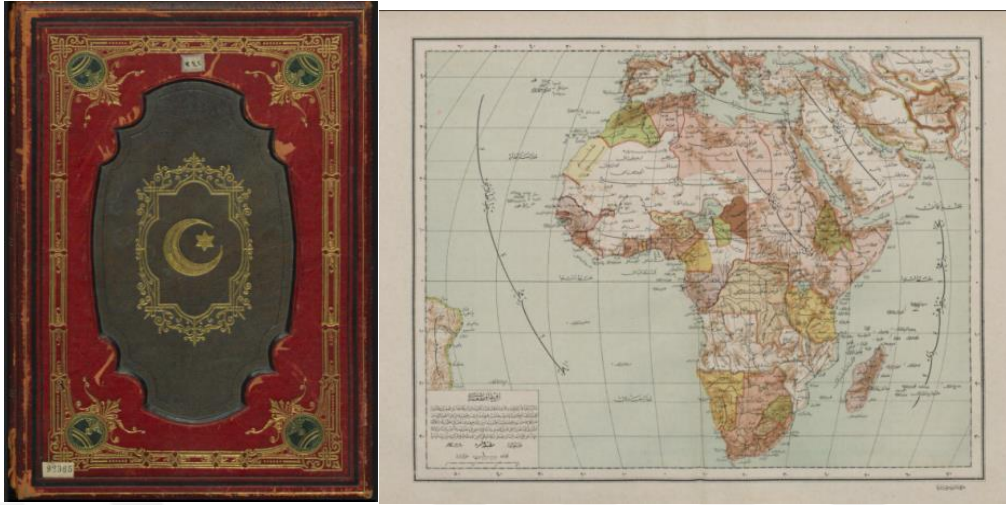
Şekil 2.39: Ali Şeref Paşa Dünya Atlas'ında Türkiye

Kaynak: (Binbaşı Muhiddin ve Ali Şeref Paşa 1894)

Askeri eğitim alanında mühendishanelerin kurulması ve modern bilimlere uygun kitap basılıp yayılması öğrenciler yanında halktan da okuyucu kitlesine ulaşılmasını sağlamıştır (İhsanoğlu, 2017, s. 205). Modern eğitimin verilmesi amacıyla kurulan Mühendishane-i Bahr-ı Hümayun 'da coğrafya ve harita sınıfları açılarak müfredata girmiş, kurulan matbaada harita ve atlas basımları gerçekleştirilmiştir (Karadağ, 2020, s. 97). Bu dönem harita ve atlas yapımı genellikle devlet eliyle askeriyede sürdürülmüştür. Müellifler de genellikle askeriyedendir. Miralay Mustafa Hami Paşa, Süvari kolağası Hüseyin Hüsnü, kartograf subaylığından Ali Şeref Paşa, Binbaşı Muhiddin Efendi, asker Süleyman Şevket Paşa, Kolağası Ali Haydar, Binbaşı Mehmet Rüştü gibi asker sınıfından kişiler harita ve atlas yapımında ön plandadırlar (İhsanoğlu ve Şeşen, 2000). Bazılarının Mühendishane-i Berri Hümayun'da harita çizim dersleri almaları harita yapımlarında etkili olmuştur.

Şekil 2.40: Yeni Coğrafya Atlası

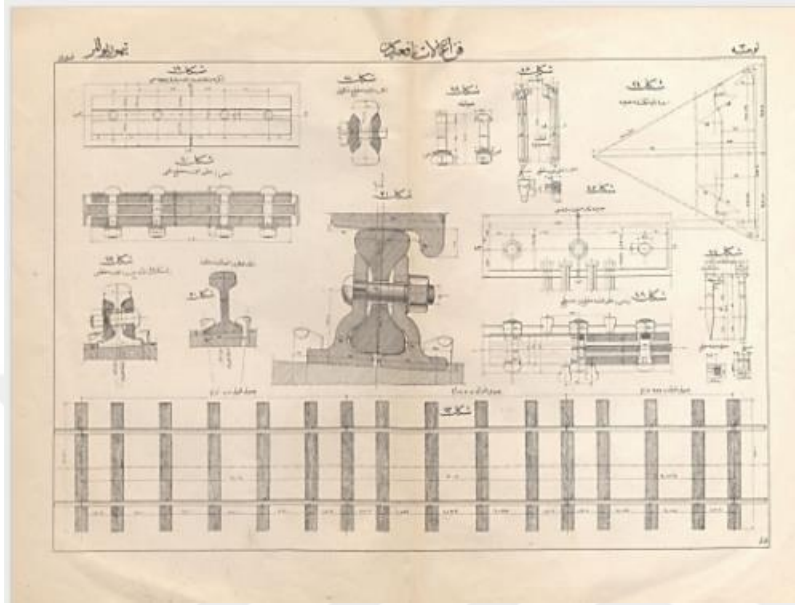
Kaynak: (Hasan Ferid, 1892)

Atlaslar birbirlerine benzer şekildedir. Özellikle eğitim ve askeri alanlarda kullanılan bu atlaslar ve içerisindeki haritalar için bir haritada olması gereken başlık, ölçek, projeksiyon, çerçeve gibi unsurları taşıdığı, modern projeksiyonlar kullanılarak çizildiği, portolanlara neredeyse hiç yer yerilmediği söylenebilir. Zatü'l-kürsi (Halkalı alet olarak bilinen ufuksal koordinat sistemi), Küre-i arz (Yerküresi) ve gökküresi, gibi astronomik sembol ve çizimler atlaslarda azaltılmıştır.

TSK bünyesinde ilk resmi haritacılık dersleri verilen Kara Harp Okulu (1834) olup kuruluş tarihinden itibaren yol yapımı, harita tersimi, gölgeleme, tarama, yol güzergahı, geodezi gibi konular öğretim programlarında yer almıştır (Önder, 2002, s. 128). Piyade subaylarından Kolağası Ali Haydar *Harita Tersimi Atlası* (1893) adıyla harita yapım metotlarını anlatan bir eseri vardır. Bu eser de atlas formunda kabul edilmiştir. Atlasın giriş kısmında 13 sayfa metin 28 sayfada tarama yöntemi usulleri, profil çıkarma gibi harita çizim yöntemleri anlatılmıştır. Şehirlerin profilleri, demiryolu, ağaçlı, ağaçsız yollar, hendek yolları gibi yol çeşitleri, köprüler, açık-kapalı şehirler, ziraat alanları, orman formasyonları, deniz kenarları, kumluk ve bataklıklar tarama yöntemi ile gösterilmiştir. Atlas bu coğrafi unsurların nasıl çizileceği hakkında bilgi vermektedir. Osmanlı'da üretilmiş atlaslar içerisinde tarama yöntemi ile harita çizim metotlarını anlatan tek atlasır (Şekil 2.41).

dönemin olayları ile ilişkilendirilerek nevi şahsına münhasır olarak ayrıca incelenmelidir (Şekil 2.43).

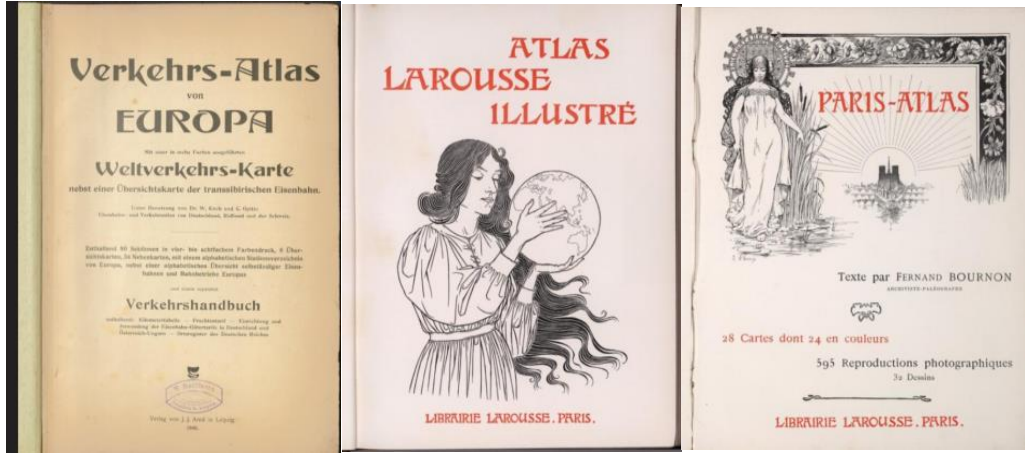
Şekil 2.43: Demiryolları Atlas'ında rayların yapımı

Kaynak: (Mehmed Hayri, 1886, s. 3-4)

XX. yüzyıl Avrupası ve dünyası siyasi bir karmaşa içindedir. Bu süreçte haritacılık ve savaş arasındaki uzun süredir devam eden ilişkinin belirginliği açıkça görülmüş, askeri haritalama ciddi bir öneme sahip olmuştur (Monmonier, 2015, s. xxv). Kartografya alanına giren bir yenilik olarak hava fotoğrafları harita çiziminde kullanılmış, fotogrametri aletleri geliştirilmiştir (Bilgin, 2019, s. 86). Haritaların doğruluğu için hassas ölçümler yapılması gerekliliği, jeodezik ölçüm aletlerin geliştirilmesini sağlamıştır (Köktürk, 2004, s. 60). Kartografyanın birçok açıdan gelişme gösterdiği bu zaman diliminde, atlaslar da içerisindeki haritalarla birçok veriyi barındıran zengin harita kitapları görünümü almıştır. Haritalarda kozmografik şekil ve diyagramlar yerine, coğrafi verileri gösteren tablo ve grafikler yer almıştır. Atlaslar genellikle *Atlas of Christian sites in Egypt*, *Atlas of Soviet Administrative Maps*, *Atlas of Connecticut*, *An Atlas of Ohio* gibi daha özel alanlar ve ihtiyaçlar için hazırlanmış genel haritalar ve daha büyük ölçekli planları içermiştir (Şekil 2.44).

Şekil 2.44: XX. Yüzyılda Avrupa’da bazı atlas başlıkları

Kaynak: (David Rumsey Map Collection, t.y)

Bu atlaslar genel olarak incelendiğinde ölçekler büyültülmüş, bazı atlaslarda harita yanlarına şehir manzaralarını gösteren fotoğraflar da eklenmiştir. Fotoğraf makinesinin 1830 yıllarında kullanılmaya başlandığı Avrupa’da atlaslar içerisinde artık manzara fotoğrafları da yer almaya başlamıştır. Fotoğraflar siyah-beyaz şekildedir. Avrupa’daki atlaslarda yer alan fotoğraf ve manzara resimleri Osmanlı Atlaslarında görülmez.

XX. yüzyılın başında Osmanlı haritacılığı dönemin tüm gelişmelerini takip eden Avrupa ile aynı seviyede bir konuma erişmiştir. Kara Harp Okulu’nda Türkiye’nin modern haritalarını yapmak üzere Harbiye Nezareti’nin 5. Şubesine bağlı 1895 yılında bir Harita Komisyonu kurulmuş, 1909 yılında yeniden teşkilatlanmıştır (Aygün, 1935, s. 7). Komisyonun amacı bütün Osmanlı Devleti’nin modern haritasını yapmaktır. Topografik, harita ve planlar, farklı ölçeklerde haritalar komisyonun görevleri arasındadır (Önder, 2002, s. 148). Dönemin tüm olumsuzluklarına rağmen komisyon çalışmalarına başlamıştır.

Harita Dairesi’nin müstakil harita çalışmaları yanında XX. yüzyıldan devletin yıkılışına kadar geçen 23 yılda, 19 atlas hazırladığı belirlenmiştir. Genellikle subay ve eğitimci sınıftan kişilerin hazırladığı atlaslar, *Coğrafya-yı Umumi Atlas* (1901),

Rüşdiye Derecesinde Coğrafya-yı Umumi Atlası (1911), *Mektep Atlası* (1907), *Coğrafya-ı Umumi Cep Atlası* (1908), *Mükemmel ve Mufasssal Atlas* (1908), *Umumi Küçük Atlas* (1907), *Tarih-i Umumi Coğrafya Atlası* (190-13) gibi başlıklara sahiptir. Söz konusu atlasların içinde okullarda kullanılmak amacıyla hazırlanan atlaslar, ayrıntılı coğrafi bilgi içeren “*Mufasssal Atlaslar*” da bulunmaktadır (İhsanoğlu ve Şeşen, 2000). Başlıklarda “umumi (genel)” kelimesinin kullanılması atlasların içeriği ile ilgilidir. Avrupa atlaslarının aksine Osmanlı’da, şehirlerin, bölgelerin özel atlasları henüz yapılmamıştır. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra başlamıştır.

Şekil 2.45: Mektep Atlas’ında plan çizimi

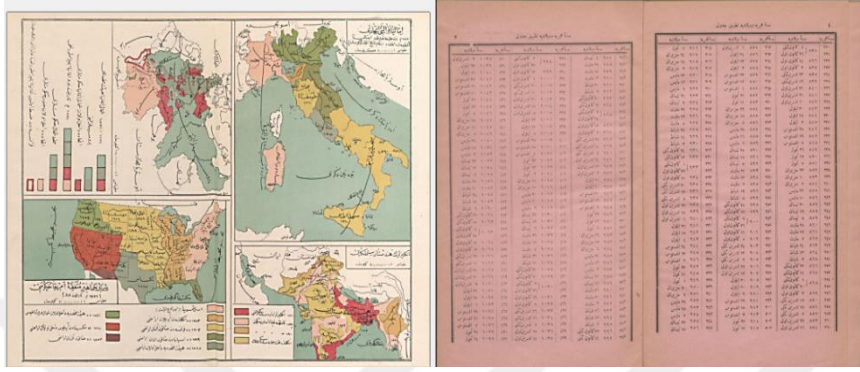

Kaynak: (Mektep Atlası, 1907, s. 4-5)

XX. yüzyıldaki Osmanlı atlasları yazar Tüccarzade İbrahim Hilmi [Çığıracan], eğitimci Faik Sabri [Duran], eğitimci Baş Hoca Seyyid Ali Paşa gibi isimler tarafından üretilmiştir. Üretilen harita ve atlaslar genellikle askeriye ile okul kademelerine uygun olarak hazırlanmıştır. *Cedid Atlas*’tan sonra üretilmiş atlaslardaki haritaların genellikle modern harita bilgisine uygun hazırlandığı görülmektedir. Matbaanın ciddi öneme sahip olduğu bu süreçte farklı konularda atlasların üretilip basıldığı belirlenmiştir. Aynı zamanda bu dönemde ilk tarih atlası

da Binbaşı Mehmed Eşref tarafından *Muhtasar Tarih-i Umûmî ve Osmanî Atlas* adıyla (1910) hazırlanarak bu gruptaki yerini almıştır (Şekil 2.46).

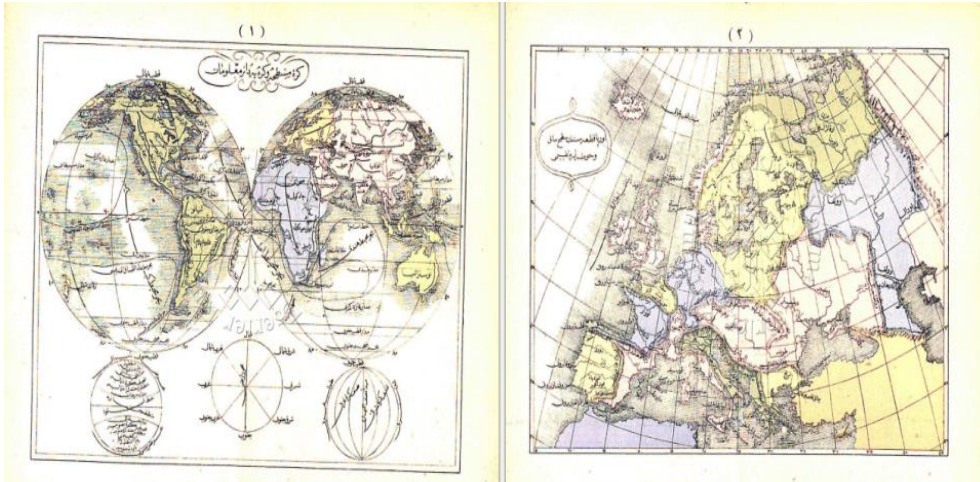
Şekil 2.46: Muhtasar Tarih-i Umûmî ve Osmanî Atlas

Kaynak: (Binbaşı Mehmed Eşref, 1910)

Listelenenler içinde Perigot Charles'ın *Sağır Coğrafya Atlası*, Baş Hoca Seyyid'in *Hülasa-i Atlas*, Mehmed Hulusi'nin *İlaveli Atlas-ı Cedid*, *Haritaü'l-Irakü'l-Atlasiye* adıyla basım tarihi bilinmeyen bir atlas da bulunmaktadır. Bu son dönemde Osmanlı'da üretilen bu atlas müelliflerinden Fransız Perigot Charles, tek yabancı olarak dikkat çekmektedir (Şekil 2.47).

Şekil 2.47: Sağır Coğrafya Atlası

Kaynak: (Charles, t.y., s. 1-2)

Buraya kadar Avrupa ve Osmanlı’da haritacılık ve atlas yapımına dair genel bir tarihi çerçeve çizilmiştir. Bu çerçeve her iki yerdeki gelişmelerin karşılıklı ilişkilendirilmesi benzer ve farklı yönlerin belirlenmesi şeklinde literatüre dayalı şekilde olmuştur. Bu bölümden sonra kısaca Osmanlı’da atlas isimli üretilen eserler listelenmiş ve aralarından seçilen dört atlasın içindeki haritaların ayrı ayrı incelenmesinden elde edilen bulgular sunulmuştur.

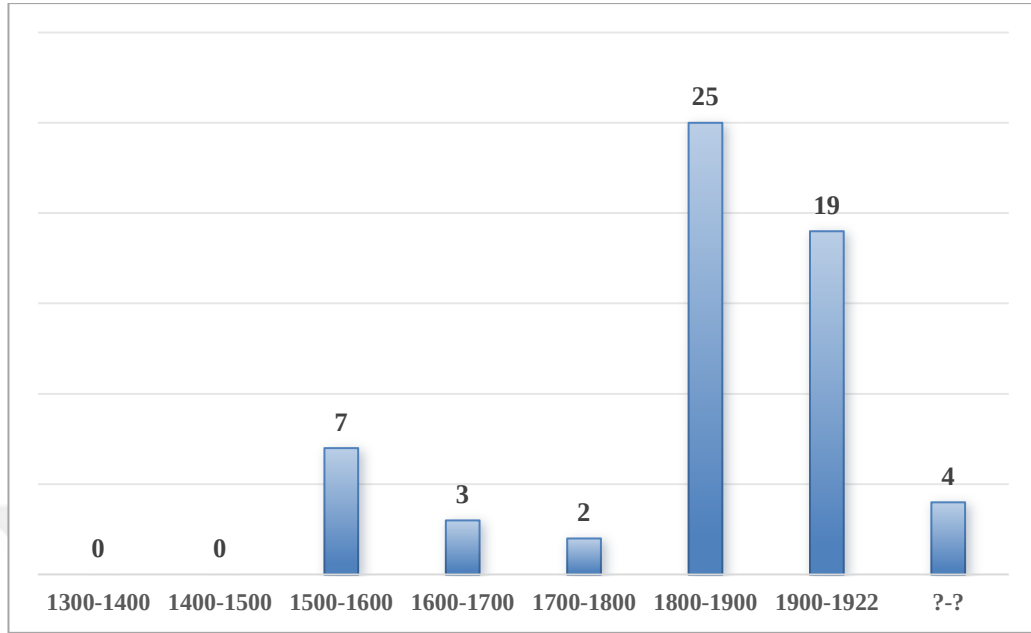
2.4. Osmanlı Atlasları Genel İncelemesi

Literatür taraması sonucunda bulunan Osmanlı Devleti’ne ait atlaslar daha önce listelenmişti. Bu atlaslar bazı özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Buna göre toplamda 6.239 sayfadan oluşan 56 adet atlas içerisinde 1531 adet harita, 4.963 sayfa metin bulunur. Yine bu listede yer alan 4 atlasın arşivlerde künyesi verilmiş fakat nüshası bulunmamaktadır. 3 atlas ise sadece metinlerden oluşmuş içerisinde harita bulunmamaktadır. Atlasların 1 tanesi minyatür, 5 tanesi portolan tarzında, bu portolanlardan 1 tanesi Arapça kalan 4’ü Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. 43’ü ise modern projeksiyonlara uygun çizilmiştir (Tablo 2.1).

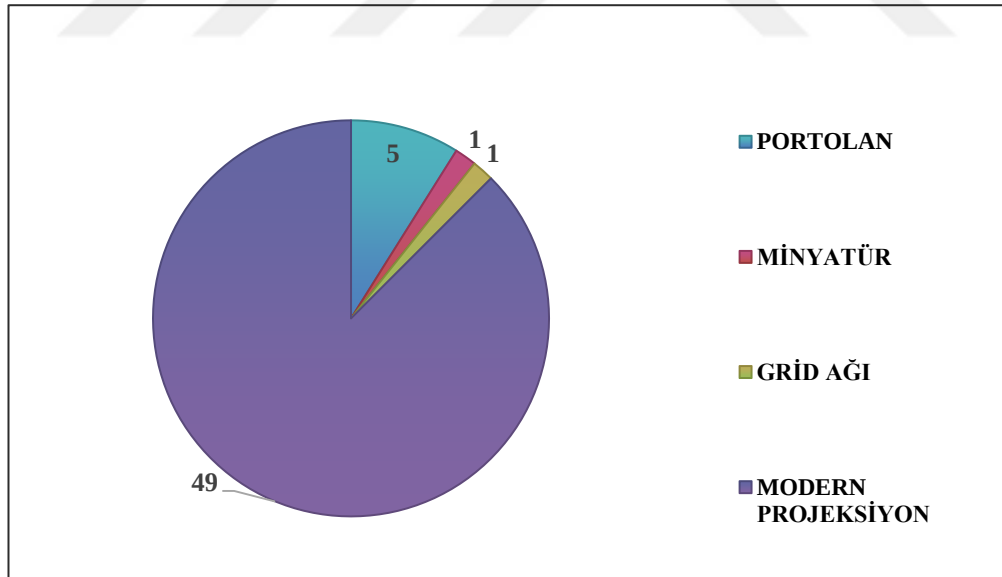
Tablo 2.1: Atlaslarda harita-metin bilgisi

İÇERİK ÖZELLİĞİ		HARİTA SAYISI	SAYFA SAYISI
Harita-metin içerenler	20	808	3.610
Harita içerenler	29	747	-
Metin içerenler	3	-	1.363
Nüshası yok	4	-	-
Toplam	56	1.531	4.973

Şekil 2.48: Yıllara göre atlasların dağılımı

Şekil 2.49: Gösterim özelliklerine göre atlasların dağılımı

Burada belirtilen atlaslar ile ilgili kısa bilgiler, en eskiden yeniye doğru incelenmiştir. Böylelikle Osmanlı tarihi boyunca atlas olarak nitelenen bu eserlerin zamansal bir değişim geçirip geçirmediğine hangi özelliklerinin devam ettiği hangilerinin değiştiğine kabaca bakılmıştır. Portolan örnekler ile başlayan Osmanlı atlaslarının

zamanla modern projeksiyon ile hazırlanmış atlaslara dönüştüğü görülmüştür. İlk örnekleri denizci ve korsanlar hazırlarken zamanla atlas üretimi askeri kurumların himayesinde olmuştur. Ayrıca ilk 10'u el ile hazırlanırken kalan 46 atlas matbaada basılmıştır. Bunun yanında üretilen atlasların değişmeyen bir özelliği yapılma amacıdır. Atlaslar devlet için devlet eliyle hazırlanmıştır. Listede adı geçen Atlasların özellikleri kısaca verildikten sonra aralarından dört atlas içindeki haritalar daha derinlikli incelenerek sunulmuştur. Osmanlı Atlasları eskiden yeniye doğru kısaca şöyledir.

2.4.1. Kitab-ı Bahriye (1520/1526): Piri Reis XVI. yüzyıl yaşamış ünlü Türk denizcilerindendir. Osmanlı donanmasında önemli yararlılıklar göstermiş, haritalar çizmiştir. Denizlerde kılavuzluk amacıyla hazırlanan *Bahriye* kitabı deniz atlası olarak da bilinir. Piri Reis, bir yandan denizcilik faaliyetlerini yaparken öte yandan Akdeniz havzasından edindiği bilgi ve görgü ile kitabını oluşturmuştur. Esasen denizciler için bir seyir kılavuzu formunda olan kitap çok beğenilmiş ve 1526'da saraya uygun şekilde temize çekilip Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuştur. Eser nüshaları birçok kez çoğaltılmıştır (Casele, 2010, s. 37; İnan, 2020, s. 18). Eserin Türkçe 45 nüshasının günümüze geldiği bilinmektedir (İhsanoğlu ve Şeşen, 2000, s. 200). Birinci baskıların nüshaları: Hüsrev Paşa, Numara (Nr.) 272, hicri (h.) 978; Hamidiye, nr, 971 (h. XI.); Dresden, Sächsische Landesbibliothek, MS. EB. 389, (h.961); Bologna, Marsigli, MS. 3613 (h.977); Bodlien, MS. d'orville 543, (h.996); Tübingen, or. Foliant 4133, (h.1054); British Museum, MS. OR. 4131, (h. XI.); Bologna, Margisli, MS. 3612, Vienna, cod. H.O. 192. İkinci baskıların nüshaları: Hazine, Nr. 642 (h. 932) Kanuniye sunulan nüshadır. F. Karatay, TY, nr.1336; Bağdad Köşkü, nr, 338; Bağdad Köşkü, nr, 337, (h. 982), F. Karatay, TY, nr. 1338; Bodleian, nr. 2079 (h.996); Revan Köşkü, nr. 1633, (h. Asır), F. Karatay, nr. 1337; Ayasofya, nr.2612, (h.X.); İstanbul Üniversitesi, TY, nr.6605, (h.X.); Yeni Cami, nr. 790, (h. X.); Bibliathèque Nationale, nr.220, (h.X.); Bibliathèque Nationale, nr.956, (h. X.); Nuruosmaniye, nr.2997, (h. 1038); Nuruosmaniye, nr. 2990, (h. 1055); Hamidiye, nr.945, (h.983); Muallim Cevdet, nr.0.30, (h.1093); İstanbul Üniversitesi, TY, nr. 123/3, (h.XI.); Ayasofya, nr.3161, (h.XI.); Köprülü, II. kısım, nr.172, (h.XI.); Kuveyt, Dâr al-Âsar al-İslamiyya, nr.LNS. (h.1100); Ayasofya, nr.2605, (h. 1113);

Hüsrev Paşa, nr. 264, (h. 580); Köprülü II. kısım, nr.171, (XII.); Ali Emiri, Türki-Coğrafya, nr.1, (h.XII.); Deniz Müzesi, nr.990, (h.XII); nr.987/2; nr.988, (h.XIII); nr.987, (h.XIII); nr. 989; Cami'at al-Kahira, İbrahim Hilmi, nr. 4415; Wien, nr.1275, Flügel, II. 427; Baltimore, Walters art Galery, M. S. W. 658. Metinsiz Nüshalar: Bağdad Köşkü, nr.1411, F. Karatay; Berlin, nr.184, Pertsch; Bologna, Margisli, M.S. 3609. Muntehab (Derleme) Nüshalar: Aşir Efendi, nr. 227, (h.1055); Kandilli Rasathanesi, nr.340/3 (İhsanoğlu ve Şeşen, 2000, s.23-25; Özür, 2015, s. 161-163). Bu nüshalar günümüzde birçok ülkede kütüphane ve müzelerinde muhafaza edilmektedir. *Bahriye*'nin giriş kısmında portolanların özelliklerinin, yeryüzünün ekvator, kutuplar gibi belirli bölgelerinin, deniz ilminin nazım şeklinde anlatıldığı 82 sayfalık bir bölüm bulunur. Sonrasında Akdeniz havzasını anlatan metinler ve 223 portolan harita verilmiştir. İlk portolan Çanakkale kıyılarını sonuncusu ise İmralı adasını göstermektedir. Bunun yanında Akdeniz'deki Venedik, Malta, Sardinya, Trablus, Cezayir gösterilen yerler arasındadır. Portolanlarda genellikle adalar ve kıyılar verilmiş bunlar büyük ölçeklerde çizilmiştir.

2.4.2. Beyân-ı Menazil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han (1537) / Matrakçı Nasûh: XVI. Yüzyılda Kanuni devrinde yaşamıştır. 1537 yılında katıldığı İran seferinde geçilen yerleri minyatürler halinde çizdiği bu eser kara atlası olarak bilinir. Tek nüshası, İstanbul Üniversitesi, TY, Nr. 5964, 117 sayfa, (h. X asırda) künyesi ile kayıtlıdır (Selen, 1937; İhsanoğlu, Şeşen, 2000, s. 44). Bu eser daha sonra ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

2.4.3. Ali B. Ahmed B. Muhammed Al-Sarkî Al-Safakûsi Atlası (1551): Osmanlı Devleti'nin siyasi sınırları içerisinde yer alan Tunus'un Sefakus şehrinde yaşayan el-Safakusi ailesi Osmanlı deniz haritacılığı ile ilişkilendirilmeyen al-İdrisi geleneğine uygun haritalar yapmıştır. Bunlar içerisinde Ali B. Ahmed B. Muhammed Al-Sarkî Al-Safakûsi'nin hazırladığı bir dünya haritası ve 8 portolan tarzına uygun bir atlas bulunmaktadır. Bu nüsha Bibliothêque Nationale, AY, 2278 (h. 958) numarada kayıtlıdır. 1571 yılında yapılmış bir nüshası daha vardır. Bu da Bodleian Library MS. Marsh 294 şeklinde kayıtlıdır.

2.4.4. Ali Macar Reis Atlası (1567): XVI. yüzyılda Osmanlı'da yaşamış korsan denizcilerindendir. Yedi haritadan oluşan bir atlası bulunur. Haritaların altısı portolan, biri projeksiyonla çizilmiş dünya haritasıdır. Tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi'nde Hazine, nr.644 ile kayıtlıdır.

2.4.5. Atlas-ı Hümayun (1570-75): Portolan türünde dokuz haritadan oluşan bir atlasır. Eser saray için nakkaşhanede üretildiği tahmin edilmektedir. İçerisindeki haritalar Ali Macar Reis'in haritalarına benzemektedir. Atlas T.D. Goodrich tarafından 1984 yılında ortaya çıkarılmıştır. Tek nüsha olan atlas, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Ktp., nr.1621 ile kayıtlıdır.

2.4.6. Walters Deniz Atlası (1570-75): XVI. yüzyılda yapılmıştır. Osmanlı portolan atlaslarına örnektir. Osmanlı nakkaşhanesinde saraya sunulmak amacıyla yapıldığı tahmin edilmektedir. Ali Macar Reis'in haritalarına benzeyen atlasta minyatürlerin daha büyük ve canlı renklerle çizildiği görülür. Atlas Amerika'da Walter Sanat Galerisinde bulunduğu için bu ad ile kaydedilmiştir (Özdemir, 2008, s. 110). Tek nüsha olan atlas The Walters Art Museum N. 600 Charles Street Baltimore şeklinde kayıtlıdır.

2.4.7. Muhit Atlas (Atlante Ottomano) (1570): XVI. yüzyılda Osmanlı'da üretildiği tahmin edilmektedir. Seydi Ali Reis'in *Muhit* eserinin sonuna eklenmiş ve ciltlenmiştir. Bu tezde *Muhit* olarak zikredilecektir. Atlas yazarının Seydi Ali Reis olduğu tahmin edilmektedir. İçerisindeki haritaların gösterim şekli önemlidir. Projeksiyonu Waldsemüller (1507) projeksiyonuna benzer bir sistemle çizilmiştir. Bu atlas İtalya'da *Biblioteca Nazionale di Napoli* Kütüphanesinde *Atlante Ottomano* başlığı ile BNN Ms. III.F.35 şeklinde kayıtlıdır.

2.4.8. Lavami' al-Nur fi Zulmati Atlas Minor (1655)- G. Mercator (çev. Mustafa b. Abdullah Hacı Halife Katib Çelebi): Eser XVI. yüzyılda Avrupa'da Mercator tarafından yazılan *Atlas Minor Gerardi Mercatoris A.S. Hondio Plurimis Sevis Atque Illustratus* eserinin Kâtip Çelebi aracılığıyla Türkçeye çevirisidir. Bilinen nüshaları: Nuruosmaniye, nr. 2998 (h. 1061); Revan Köşkü, nr.1632, (h.XI. asır); nr.1637; İstanbul Üniversitesi, TY, nr.123/1, (h. XI.); Bağdad Köşkü, nr.336, (h. XI.); Esad Efendi, nr. 2042; İstanbul Üniversitesi, TR. Nr.6610, (h.1131); Biblioth  que Nationale, Tarih Yok (TY.), Nr.1361; K  pr  l  , II.kısım, nr.178, (h.XII.); İstanbul Üniversitesi, TY. Nr.2350, (h.XII.); nr. 123/1, (h.XII); Ali Emiri, T  rki-Coğrafiya, nr.2, (h.1223); Hamidiye, nr.988, (h.XII.); Beyazıt Umumi, nr.4672, (h.XII.).

2.4.9. Coğrafiyayı Kebir (Tercüme-i Atlas) / Nusrat al-İslam va'l-Sur  r fi Tahriri Atlas Major (1685): William Jason Blaeu (çev. Eb   Bekir b. Behr  m ed-D  ma  sk  ) tarafından hazırlanmıştır. Atlas, Jason Blaeu'nın *Atlas Major seu cosmographia Blaeuiana Qua Solum, Coleum Accoratissime Describuntur* adlı coğrafiya eserinin Sultan IV. Murad emriyle D  ma  ski tara  ından T  rk  e çevirisidir. Topkapı Sarayındaki nüshası dokuz ciltten olu  an coğrafiya eseri, atlas niteliğ   ta  ımaktadır. Nüshaları   unlardır: Bağdad K     , nr.325-333, (h.1096), m  tercim tarafından tamamlanan esas n  shasıdır. K  pr  l  , II. kısım, nr.174, (h.1118); İstanbul Üniversitesi, TY. nr.6606-6609, (h.XII. asırda); nr.5611, (h.XII); Nuruosmaniye, nr.2994, (h.XII); Askeri M  ze, nr.80,(h.1216); D  r al-Kutub, TY. nr.1287, (h.1269); Arkeoloji Müzesi, nr.1070, (h.XIII); B. Flemming, Hs. Or. Oct.904/2; Tal'at, Türki-Mecmai, nr.148 (Umumi, nr.664).

2.4.10. Harita-i Akalim (XVII. yüzyıl): Topkapı Sarayı M  ze ve Kütüphanesi (Türkiye Y. E. K. Envanterinde bu eser, TSMK. Türkçe Yazmaları B. 338). Yazarı belirli değildir. İçerisinde metin kısmıyla beraber büyük ölçekli çizilmiş otuz dokuz harita bulunur. Atlas hakkında fazla bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.4.11. Cihannüma: XVII. yüzyıl ilim adamlarından olan Kâtip Çelebi'nin (1609-1657) cihan aynası anlamına gelen *Cihannüma* eseri atlas niteliği taşımaktadır. Döneminde iki kez yazma girişiminde bulunduğu eserin ilk nüshasını 1648'de yazmaya başlamış ve kaynak eksikliğinden dolayı yarım bırakmıştır. İkinci nüshayı ise 1654 yılında tekrar yazmaya başlamıştır. Bu nüshada yarım kalmış, 1731'de İbrahim Müteferrika esere harita ve metin eklemeleri yaparak matbaada basmıştır. Bu haliyle Müteferrikanın bastığı nüsha Osmanlı Devleti'ndeki ilk baskı atlas olma özelliği taşıyabilir. *Cihannüma* yazım aşamasında Kâtip Çelebi, Mercator, Ortelius gibi kartografların atlaslarından da yararlanmış *Cihannüma*'nın yazma ve basma birçok nüshası bulunmaktadır. Bilinen nüshaları şunlardır: Revan Köşkü, nr.1622(h.XI.); Reşid Efendi, nr.609, (h.XI.); Murad Molla, nr.1446; Esad Efendi, nr.2043, (h.XI.); Revan Köşkü, nr.1624, (h.1136); Bodleian, nr.2089, (h.1138); Biblioth que Nationale, Suppl., nr.215, (h.1142); Beyazıd Umumi, nr.4966, (h.1186); Hazine, nr.443, (h.1187); Nuruosmaniye, nr.3003, (h.1199); nr.3006, (h. XII.); nr.3270; Revan Köşkü, nr.1623, (h. XII.); nr. 1626, (h.XII.); nr. 1629, (h.XII.); nr. 1630, (h.XII.); nr.1651, (h. XII.); Bağdad Köşkü, nr.335, (h. XII); Ayasofya, nr.2604, (h. XII.); Ragıp Paşa, nr.1061; Mihrişah, nr.308, (h.XII.); Ey p Hacı Beşir Ağa, nr.111, (h.XII.); İstanbul Üniversitesi, TY. nr.6615, (h.XII.); British Museum, OR. 1038, (h.XII.); Ali Emiri, Coğrafya, nr.90, (h.1247); İstanbul Üniversitesi, TY. nr.9589, (h.XIII); TY. nr.2693, (h.XIII.); Veliy ddin Efendi, nr.2336, (h.XIII); Arkeoloji Müzesi, nr.522, (h.XIII.); Wien, nr.1812, Flugel, Cat. II.434; Berlin, nr.179, W.Pertsch.; Berlin, Ms. Or.fol.4056, Sohrweide; İzmir, Milli, nr.1602, Katolog, III. 79.

2.4.12. Bartınlı İbrahim Hamdi Atlası (1729/49): Hayatı hakkında fazla bilgi olmayan Bartınlı İbrahim Hamdi, XVIII. yüzyıl başlarında yaşadığı bilinmektedir. Eseri tam olarak gören Mehmet Tahir ‘Atlas’ ismini vermiştir. İbrahim Müteferrika ise ‘coğrafyaya dair bir kitap’ şeklinde bahsetmiştir (Ak, 2006, s. 133). Günümüzde tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, nr. 2044 ile kayıtlıdır. İçerisinde harita bulunmamaktadır.

2.4.13. Cedit Atlas (1803): Abdurrahman Efendi hazırlanmasında öncülük etmiştir. Abdurrahman Efendi ve birçok kişi basım aşamasında çalışmıştır. Atlas süslemeleri, renklendirmesi, kullanılan projeksiyon sistemleri açısından önemlidir. Elli adet basılmış ve bir kısmı üst düzey yetkililere hediye edilmiştir. Kalan nüshalar matbaada muhafaza edilmiştir. Daha sonra çıkan bir yangıda nüshaların çoğunun yandığı bilinmektedir. Günümüze kalan nüshaları ülke içinde ve dışında birçok müze ve kütüphanede sergilenmektedir. Nüshalar ayrıntılı incelme kısmında listelenmiştir.

2.4.14. Fenni İstikamet-i Hafife Maa Atlas (1861): Ömer Naili tarafından yapılmıştır. Atlas 274 sayfalık metinden oluşmakta olup içerisinde harita bulunmamaktadır. Mekteb-i Harbiye-i Cenab-ı Mülûkhane basmahanesinde basılmıştır. Bilinen nüshası Özege, nr.3809, Merkez Kütüphane, s. 266 ile kayıtlıdır.

2.4.15. Sağır Coğrafya Atlası (1867): Mustafa Hami Paşa tarafından yazılmıştır. Tercüme bir atlasıdır. Nüshası bulunamamıştır. Baskısı, İstanbul, Özege, 33 pafta, 13x18cm, Modernleşme Çağında Osmanlı Bilimi (MÇOB), s.440 (İhsanoğlu ve Şeşen, 2000, s. 229).

2.4.16. Yeni atlas (1868-69): Bilinen nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (IUNEK) Nr.92762 ile kayıtlıdır. Paris'te Louis Bonepart Mektebinde tarih ve coğrafya hocalarından Mösyö Bonyon 21 levha üzerine tertip küresi olan atlas bir işarete mahsus levhasının Paris Cemiyet-i Coğrafya azâsından ve Mektebi Osmani şâkirdanından Mülazım-ı evvel Hafız Ali Eşref taş üzerine hak ve tercüme etmiştir.

2.4.17. Çatalca hattı müdafaasının tahkimi için bu kerre müceddeden inşa olunan istihkâmatın musattih ve maktaları ile inşaâtı askeriyeden baraka ve hastahane seferi ve hazari cephanelerin resimlerini havi atlası (1878): Mehmet Atıf, Erkân-ı Harbiye Kaymakamı, Ali Rifat Seyyid Mehmet Asım tarafından yapılmıştır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. IUNEK93178, 39

plân: karton üzerine, renkli, el yapımı, 56x70 cm. [yayın yeri yok]: [yayınevi (yay.) yok], 1295 ile kayıtlıdır.

2.4.18. Usul-i Topografya Atlası (1880): Hüseyin Hüsni tarafından hazırlanmıştır. Nüshası günümüze ulaşmamıştır (İhsanoğlu, Şeşen, 2000, s. 229).

2.4.19. Atlas Muhtasar Coğrafya (1882): Süleyman Şevket tarafından yapılmıştır. Nüshası, Özege, nr. 100797, Mühendishane-i Berri Hümayun Matbaası, 10 s.; 20 cm. ile kayıtlıdır. Sayfaları Numarasızdır.

2.4.20. Coğrafya-yı Umumi Atlas (1882): Ali Şeref Paşa tarafından hazırlanmıştır. Bilinen nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, IUNEK92291, Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1312 numarada kayıtlıdır. Atlas 35 renkli harita içerir ve boyutları 38x25 cm olarak belirtilmiştir.

2.4.21. Dünya Atlası (1884): Binbaşı Muhiddin Efendi tarafından hazırlanmıştır. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HRT. H. 3 (29 Zilhicce 1311 / 3 Temmuz 1894) numarada kayıtlıdır.

2.4.22. Atlas (1890): Mehmet Kemal tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler, nr. IUNEK92274 ile kayıtlıdır.

2.4.23. Vilayat-ı Şahane Haritalarını Mübeyyin Atlas (1890): Müellifi belli değildir. Bilinen nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. IUNEK93154 şeklinde kaydedilmiştir. Bu atlasın içinde 24 harita bulunmaktadır. Kayıt bilgilerinde “karton üzerine, renkli, el yapımı, 76x122 cm. [yayınevi yok]: [yayınevi yok], 1308” şeklinde ifadeler geçmektedir. Bu atlasın haritaları hakkında İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi arşivinde kısa bir de not bulunur. “Not: 1.Harita: Dersaadet, İzmit, Çatalca Sancaklarıyla, Edirne Vilayeti, 2. Harita:

Selanik, Manastır, ve İşkodra Vilayetleri, 3. Harita: Kosova Vilayeti, 4. Harita: Yanya Vilayeti, 5. Harita: Hüdavendigar Vilayetiyle Biga Sancağı, 6. Harita: Aydın Vilayeti, 7. Harita: Konya Vilayeti, 8. Harita: Adana Vilayeti, 9. Harita: Ankara Vilayeti, 10. Harita: Kastamonu Vilayeti, 11. Harita: Trabzon ve Sivas Vilayetleri, 12. Harita: Erzurum Vilayeti, 13. Harita: Diyarbekir ve Mamuret'ül Aziz Vilayetleri, 14. Harita: Van ve Bitlis, 15. Harita: Musul Vilayeti, 16. Harita: Zor Sancağı, 17. Harita: Bağdat ve Basra Vilayetleri, 18. Harita: Halep Vilayeti, 19. Harita: Suriye ve Beyrut Vilayetleri, 20. Harita: -ü Şerif Sancağı, 21. Harita: Hicaz Vilayeti, 22. Harita: Yemen Vilayeti, 23. Harita: Trablusgarp Vilayeti, 24. Harita: Cezayir-i Bahr-ı Sefid Vilayeti” haritaları bulunmaktadır.

2.4.24. Coğrafya Atlası (1891-92): Ali Şeref Paşa tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. IUNЕК92719 ile kayıtlıdır. Tab ve Naşiri Hasan Ferit olarak geçmektedir. Atlas hakkındaki diğer bilgiler “İstanbul: Matbaa-i Amire, 1309-1310. 15 harita: 39x25 cm” şeklindedir. Ayrıca bilgi edindiğimiz kaynakta “Saye-i terakkiyat vaye-i hazreti Gazi Sultan Abdülhamit Han Sani'de Maarifi Umumiye Nezareti Celilesi ruhsatıyla meşhur Haşet tarafından Fransa Cemiyeti Coğrafya azalarından müteşekkil komisyona mahsusuna tanzim ettirmiş olduğu son defaki atlasının tercümesi olarak bu defa Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Beşinci Fen Şubesine memur Piyade Mirlivalarından saadetlü Ali Şeref Paşa ve rıfatlu Binbaşı Muhittin Efendi marifetleriyle tersim ettirilmiştir” ifadeleri geçmektedir

2.4.25. Atlashı Coğrafyayı Osmani kitabının Rumeli-i Şahane kısmı (1892): Muhammed b. Nasır Nasrullah tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. IUNЕК92263, İstanbul: Maarif Nezareti Celilesi, 1310. 44 sayfa harita ve 41x28 cm boyutları ile kayıtlıdır.

2.4.26. Yeni Coğrafya ve Atlası (1892): Hasan Ferid tarafından hazırlanmıştır. Bilinen nüshaları; Türk Tarih Kurumu (TTK) Kütüphanesi, Dersaadet: Matbaa-i

Amire, nr. 1307 (1309), 44 s.; İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler, IUNEK92365, [yayın yeri yok]: Matbaa-i Amire, 1309. 16 harita: renkli, 39x27 cm şeklinde kaydedilmiştir.

2.4.27. Atlaslı Coğrafya-yı Osmanî (kitabının Rumeli kısmı) (1892): El-Hac Mehmed Nasrullah tarafından hazırlanmıştır. Müellif hakkında pek fazla bilgi yoktur. Bilinen nüshası; Özege, nr. 0107314 Hakkâk Serviçen Matbaası ve TTK Kütüphanesi, nr. C/0749, Hakkâk Serviçen'in Taş ve Hurûfât Matbaası, ss. 44, 25 harita (renkli); 35 cm şeklinde kütüphanelerde kayıtlıdır. Atlas içerisindeki İstanbul Boğazı ve çevresinin büyük ölçeklerle hazırlanmış çeşitli haritaları bulunmaktadır.

2.4.28. Mükemmel Umûmi Coğrafya Cep Atlas (1893): Mehmed Rüşdü tarafından yapılmıştır. Nüshası bulunamadı (İhsanoğlu, Şeşen, 2000, s. 312).

2.4.29. Atlaslı Cihan-name (1893): Gaspıralı İsmail tarafından yapılmıştır. Tercüman, Taş ve Hurufat Basmahane Bahçesaray da basılmıştır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. IUNEK92291, nr. 92292 ile kayıtlıdır. 13 sayfa metin, 5 adet modern projeksiyonlu haritalardan oluşur.

2.4.30. Yeni Coğrafya Atlası (1894): Ali Şeref Paşa ve Binbaşı Muhyiddin tarafından hazırlanmıştır. 17 haritadan oluşan bir dünya atlasıdır. İstanbul Matbaa-i Âmirede basılmıştır. Bilinen nüshası, Özege, nr. V.2049, MÇOB, s. 590, ile kayıtlıdır.

2.4.31. Beş Kıt'anın Haritalarını Havi Atlas (1897-98): Müellifi belli değildir. Bilinen Nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. IUNEK92353. Kitap şeklinde ciltli haldedirler. [yayınyeri yok] : Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi, 1315. Avrupa, Asya, Afrika, Amerika Şimali, Amerika Cenubu, Okyanusya kıtası. Saye-i muvaffakiyet vaye-i hazret-i hilâfet penahide Mekâtîpi İptidaiyede

tedris olunmak üzere ba irade-i seniye-i mülûkâne Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinde tersim ettirilmiştir. Atlasta 6 harita, karton üzerine, kitap şeklinde, el yapımı, muhtelif ebatlarda olarak bulunmaktadır. Atlas Genel Not: 1.harita: Avrupa. Ölçek: 1: 9.350.000. 66x76 cm.; 2.harita: Asya. Ölçek: 1: 18.886.000. 66x79 cm.; 3.harita: Afrika. Ölçek: 1: 14.500.000. 66x84 cm.; 4.harita: Amerika Şimali. Ölçek: 1: 20.000.000. 58x74 cm.; 5.harita: Amerika Cenubu. Ölçek: 1: 18.000.000. 66x83 cm.; 6.harita: Okyanusya kıtası. Ölçek: 1: 20.000.000. 66x83 cm.

2.4.32. Yeni Coğrafya ve Atlası (1898): Hasan Ferid tarafından hazırlanmıştır. Bilinen nüshası, TTK Kütüphanesi, nr. C/0657, İstanbul: Mahmutbey Matbaası ile kayıtlıdır. 42 adet haritadan oluşur.

2.4.33. Harita Tersim Atlası (1893/99): Ali Haydar tarafından hazırlanmıştır. Atlas harita yapım metodlarından bahsetmektedir. Özege, nr. 0111857, Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şâhâne Matbaası, 48 s. (1894 ve 1899 yıllarında basılmış iki nüsha vardır).

2.4.34. Coğrafya-yı Umumi Atlas (1901): Mehmed Remzi tarafından yapılmıştır. Nüshası, Özege, nr.0101076, Mekteb-i Fünun-i Harbiye Matbaası, 1319, 22 s.; 20 cm.

2.4.35. Atlashı Memalik-i Osmaniyye Coğrafya (1901): Ali Rıza tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası Özege, nr. A.II/7625 İstanbul: Mühendishâne-i Berri Hümayûn matbaası, 1318. 351+34 s., haritaya rastlanmamıştır.

2.4.36. Memalik-i Osmaniyye Cep Atlası (1905): Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığırçan tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası, TTK kütüphanesi, Nr. CD/0084, İstanbul: Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî, 1323 [1905] numara ile kayıt altına alınmıştır.

2.4.37. Umûmi Cep Atlası, (1906-7): Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracan tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası TTK kütüphanesi, Nr. A/0116; İstanbul: Kütüphane-i Askerî, 1324. s. 48.

2.4.38. Umumi Küçük Atlas (Umûm vilayât-ı şâhâneyi hâvi küçük atlas) (1907): Binbaşı Mehmet Eşref tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshaları, Özege, nr.0137003 32, 325, 127 Pafta. Şirket-i Mürettibiye- Karacaoğlu Matbaası, TTK Kütüphanesi 32 s., [64] harita (renkli): harita (renkli), tablo; 15 cm şeklinde kaydedilmiştir.

2.4.39. Mektep Atlası (1907): Müellifi belli değildir. Bilinen nüshası, Özege, nr. 0137442, Mukisyan Matbaası, 34 s. İstanbul.

2.4.40. Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneye Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufasssal Atlas (1908): Binbaşı (Kolağası) Mehmed Nasrullah tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası TTK Kütüphanesi, nr. A.IV/9087, İstanbul: Tefeyyüz Kütüphanesi, H. 1325 [M. 1907/1908] (Şirket-i Mürettebiye Matbaası) kayıtlıdır.

2.4.41. Coğrafya-yı Umumi Cep Atlası (1908): Mehmet Celal tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası Özege, nr. 108732, Karabet Matbaası, 22 Levha, [Harita] bulunmaktadır.

2.4.42. Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufasssal Atlas (1909): Mehmed Rüşdü, Mehmed Nasrullah, Mehmed Eşref tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası, Özege, nr. 164139, Baskı İstanbul Tefeyyüz Kütüphanesi, 133,6 s.;20 cm; haritalı (sadece harita).

2.4.43. Muhtasar Tarih-i Umûmî ve Osmanî Atlası (1910): Binbaşı Mehmet Eşref tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası Seyfettin Özege Koleksiyonu, nr. 0136659

Mekteb-i Harbiye Matbaası, 25 Pafta [çift sayfalık]. Osmanlı'da hazırlanmış ilk tarih atlası olup geliştirilerek birçok basımı yapıldığı bilinmektedir (Gümüşçü, 2012, s. 283).

2.4.44. Tarihi Umumi Muhtasar-ı Atlas (1911): Binbaşı Mehmed Eşref tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası, TTK Kütüphanesi, nr. B.I/4970 İstanbul: [yayüzyıl], 1329 (Mekteb-i Harbiyye Matbaası), 12, 4 s., 138 harita: harita (renkli); 26 cm ile kayıtlıdır.

2.4.45. Coğrafyayı Umumi Atlas (1911): Binbaşı Mehmet Eşref tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası, Seyfettin Özege Koleksiyonu, nr. 101077, Necm-i İstikbal Matbaası, 32 s., 11 hrt., 24 cm. ile kayıtlıdır.

2.4.46. Mekteblere Mahsûs Cep Atlası, Rüşdiye Kısmı (1912): Müellifi bilinmemektedir. Bilinen nüshası Seyfettin Özege Koleksiyonu, nr. 0131535, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası ile kayıtlıdır.

2.4.47. Coğrâfyâ-yı Umûmî Atlası (1912): Binbaşı Mehmet Eşref tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası Özege, nr. 0132381, Artin Asaduryan Mahdumları-Karaca oğlu matbaası, 192 s. ile kayıtlıdır.

2.4.48. Tarih-i Umûmî ve Osmanî Atlası (1913): Binbaşı Mehmet Eşref tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası Özege, nr. 0165782, 32 paftada 138 parça haritayı havi/baştan 12 ve 4 sayfa noksan olup 148 sayfa, 27 cm ile kayıtlıdır.

2.4.49. Yeni Cep Atlası (1913): Faik Sabri Duran tarafından yapılmıştır. Özege, nr. 137694 Merkez Kütüphanesi, şeklinde kayıtlıdır. Bu yerde “Değişik; 72+33 pafta. 18x10 cm., 8 Şekil” açıklaması bulunmaktadır.

2.4.50. İbtidaiyye-i Atlası (1915): Müellifi belli değildir. Bilinen nüshası, Özege, nr. 137360, 11 Pafta Haritadan Mürekkeptir, Mahmud Bey Matbaası ile kayıtlıdır.

2.4.51. Mükemmel ve Mufasssal Tarih-i Osmanî Atlası (1915): Abdülkerim Nadir Paşa tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası, Seyfettin Özege Koleksiyonu, nr. 0118461, Tefeyyüz Kütüphanesi, 24s. (h.1331). Osmanlıda hazırlanmış ikinci tarih atlası, ilk Milli Tarih Atlası olarak bilinir (Gümüşçü 2012, s. 287).

2.4.52. Harbi Umumiden Sonra İlk Yeni Dünya Atlası (1918): Faik Sabri Duran tarafından yapılmıştır. Nüshası bulunamamıştır (İhsanoğlu ve Şeşen, 2000).

2.4.53. İlâveli Atlas-ı Cedid (?): Mehmed Hulusi tarafından yapılmıştır. Bilinen nüshası, Özege, nr. 0136338 Mehmed Hulusi Matbaası ile kayıtlıdır.

2.4.54. Sagir Coğrafya Atlası (?): Perigot Charles tarafından hazırlanmış, tercüme atlasıdır. Bilinen nüshaları Süleymaniye Yazma Eserler, nr. 05628, Hacı Mahmud Efendi (Yahya Efendi Dergâhı) Koleksiyonu, s. 35, İstanbul Mahmud Bey Matbaası, Basılı, Kâğıt, Arapça; İstanbul Üniversitesi, nr. IUNEK92503, 33 s., renkli, 18x13 cm. [yayınevi yok], Periyot Sagir Fransızca Coğrafya atlasından tercüme olunmuştur. İndeksi vardır.

2.4.55. Hülâsa-i Atlas (?): Baş Hoca Seyyid Ali Paşa tarafından hazırlanmıştır. Süleymaniye Yazma Eserler, nr. 00270, Hüsrev Paşa koleksiyonuna kayıtlıdır.

2.4.56. Haritaü'l-Irakü'l-atlasiye (?): Müellifi belli değildir. Bilinen nüshası, TTK Kütüphanesi, nr. A.I/3492, 1s. haritadan oluşmuştur.

Yukarıda genel olarak atlasların basım ve nüsha bilgileri kısaca verilmiştir. Buna göre ilk elde edilen izlenim Osmanlı'da atlasların farklı karakterler içerdiğidir. Öncelikle harita olmadığı halde Bartınlı *İbrahim Hamdi Atlası* (1729/49), *Fenni İstikamet-i Hafife Maa Atlas* (1861) ve *Atlaslı Memalik-i Osmaniyye Coğrafya* (1901) atlas olarak isimlendirilmiştir. Metin olduğu halde adının atlas olarak verilmesinin nedeni Orhonlu'nun da belirttiği gibi Kâtip Çelebi'den sonra bir gelenek haline gelen *Atlas* adının Osmanlılarda coğrafya anlamı taşımasından kaynaklanmış olabileceği fikridir (Orhonlu, 1964, s. 125). Bu İslam toplumlarında ve Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Atlas kavramının değişikliğe uğradığı bir kumaş türü ve evren sistemi yanıda coğrafya ile de ilişkilendirildiği bir duruma dönüşmüştür.

Haritalı atlasların büyük kısmı yani 46 tanesi XVIII. yüzyıldan itibaren yapılmış baskı ve elle renklendirme usulü ile kullanılmıştır. Daha önceki dönemlerde yapılan atlaslar el ile yapılan, portolan tarzının daha fazla olduğu ve bölgesel alanları gösteren haritalardan oluşmaktadır. Bu atlasları oluşturan haritalar daha ziyade portolan olduğundan kıyı şeritlerini ve adaları gösteren nitelikte olup kara içlerine dair bilgilerin daha az olduğu dikkat çekmektedir.

2.5. Osmanlı Atlaslarındaki Haritalar

Bu aşamadan sonra, söz konusu atlaslar arasından her grubu temsil eden bir tane atlas seçilerek bu atlasların içindeki haritalar daha ayrıntılı başka bir incelemeye daha tabi tutulmuştur. Bu atlasları seçerken modern öncesi el ile yapımı, portolan, projeksiyon sistemli erken modern ve modern harita türlerinden örnekler tercih edilmiştir. Bu tasnife türünün tek örneği olan Matrakçı Nasuh'un Kara atlası diye nitelenen kitabı da eklenmiştir. Bu özellikler dikkate alınarak ya türünün ilk örneği ya da tek tür olması bakımından 4 atlas tercih edilmiştir. Seçilen atlaslar içerisindeki haritalar Özür (2019; 2021)'de geliştirilen harita inceleme tekniği kullanılmıştır. Seçilen 4 atlas ve özelliği aşağıdaki tabloda belirtilmiştir (Tablo 2.2).

Tablo 2.2: İncelenen atlaslar

	ATLAS ADI	TARİH	ÖZELLİĞİ
1	<i>Beyan-ı menazil-i sefer-i Irakayn-i Sultan Süleyman</i>	(1537)	Minyatür.
2	<i>Ali Macar Reis Atlası</i>	(1567)	Portolan
3	<i>Muhit Atlası (Atlante Ottomano)</i>	(1570)	Erken modern dönem
4	<i>Cedid Atlas</i>	(1803)	Modern dönem

Bu atlaslara dair haritalar, tarih sırasına göre ve yukarıda belirtilen inceleme kriterleri kapsamında incelenmiştir. Toplam 176 harita incelenerek tablo halinde ilk veriler oluşturulmuştur. Bu ilk veriler excel çalışma kitabına kaydedilerek muhafaza edilmiş daha sonra ikinci bir inceleme yapılarak özet tablo oluşturulmuştur. Bu özet tabloda her haritanın tarihi, türü, çizim yöntemi ve gösterdiği alan bulunmaktadır. Buna göre Osmanlı kartografyasının büyük kısmını oluşturan harita varlığının daha yakından incelenmesi mümkün olmuştur. Özet tabloda sunulan verilerin elde edildiği ham verinin kapsamı oldukça geniş olduğundan teze eklenmemiştir (Tablo 2.3).

Tablo 2.3: İncelenen atlaslardaki haritalar

	ATLAS	ADI	TARİH	TÜR	YÖNTEM	ALAN
1	Menazil	İstanbul Boğazı	1537	El	Minyatür	Bölgesel
2	Menazil	İstanbul	1537	El	Minyatür	Bölgesel
3	Menazil	Kale-i Hereke	1537	El	Minyatür	Bölgesel
4	Menazil	İzmit	1537	El	Minyatür	Bölgesel
5	Menazil	İznik	1537	El	Minyatür	Bölgesel
6	Menazil	Kütahya	1537	El	Minyatür	Bölgesel
7	Menazil	Konya	1537	El	Minyatür	Bölgesel
8	Menazil	Ereğli	1537	El	Minyatür	Bölgesel
9	Menazil	Kayseri	1537	El	Minyatür	Bölgesel
10	Menazil	Sivas	1537	El	Minyatür	Bölgesel
11	Menazil	Koçhisar	1537	El	Minyatür	Bölgesel
12	Menazil	Aktepe	1537	El	Minyatür	Bölgesel
13	Menazil	Tercan	1537	El	Minyatür	Bölgesel

14	Menazil	İlica-i Erzurum	1537	El	Minyatür	Bölgesel
15	Menazil	Hamid	1537	El	Minyatür	Bölgesel
16	Menazil	Erciş	1537	El	Minyatür	Bölgesel
17	Menazil	Hoy	1537	El	Minyatür	Bölgesel
18	Menazil	Tebriz	1537	El	Minyatür	Bölgesel
19	Menazil	Türkmen Kendi	1537	El	Minyatür	Bölgesel
20	Menazil	Serçehan	1537	El	Minyatür	Bölgesel
21	Menazil	Sadebad	1537	El	Minyatür	Bölgesel
22	Menazil	Kasaba-ı Ehber	1537	El	Minyatür	Bölgesel
23	Menazil	Hemyan	1537	El	Minyatür	Bölgesel
24	Menazil	Hamedan	1537	El	Minyatür	Bölgesel
25	Menazil	Aramend	1537	El	Minyatür	Bölgesel
26	Menazil	Veysel Karani	1537	El	Minyatür	Bölgesel
27	Menazil	Kasr-ı Şirin	1537	El	Minyatür	Bölgesel
28	Menazil	Karye-i Şervin	1537	El	Minyatür	Bölgesel
29	Menazil	Mahruse-i Bağdad	1537	El	Minyatür	Bölgesel
30	Menazil	Kal'acık	1537	El	Minyatür	Bölgesel
31	Menazil	İmam-ı Hüseyin	1537	El	Minyatür	Bölgesel
32	Menazil	Berriye-i Necef	1537	El	Minyatür	Bölgesel
33	Menazil	İmam-ı Ali	1537	El	Minyatür	Bölgesel
34	Menazil	Şehr-i Kûfe	1537	El	Minyatür	Bölgesel
35	Menazil	Kal'a-i Enhare	1537	El	Minyatür	Bölgesel
36	Menazil	Mahruse-i Hille	1537	El	Minyatür	Bölgesel
37	Menazil	Akyölüm	1537	El	Minyatür	Bölgesel
38	Menazil	Bend-i Bat	1537	El	Minyatür	Bölgesel
39	Menazil	Kerkük	1537	El	Minyatür	Bölgesel
40	Menazil	Altunköprü	1537	El	Minyatür	Bölgesel
41	Menazil	Miyane	1537	El	Minyatür	Bölgesel
42	Menazil	Derzegin	1537	El	Minyatür	Bölgesel
43	Menazil	Hemyan	1537	El	Minyatür	Bölgesel
44	Menazil	Güzelcedere	1537	El	Minyatür	Bölgesel
45	Menazil	Cisr-i Derbend	1537	El	Minyatür	Bölgesel
46	Menazil	Ab-ı Beşiri	1537	El	Minyatür	Bölgesel
47	Menazil	Kızıldepe	1537	El	Minyatür	Bölgesel
48	Menazil	Halep	1537	El	Minyatür	Bölgesel
49	Menazil	Asi Suyu	1537	El	Minyatür	Bölgesel
50	Menazil	Adana	1537	El	Minyatür	Bölgesel
51	Menazil	Eskişehir	1537	El	Minyatür	Bölgesel
52	Ali Macar	Karadeniz	1567	El	Portolan	Bölgesel
53	Ali Macar	Kuzey Ege Haritası	1567	El	Portolan	Bölgesel
54	Ali Macar	Doğu Akdeniz Haritası	1567	El	Portolan	Bölgesel
55	Ali Macar	Batı Akdeniz Haritası	1567	El	Portolan	Bölgesel
56	Ali Macar	Kuzeybatı Avrupa	1567	El	Portolan	Bölgesel
57	Ali Macar	Ege Haritası	1567	El	Portolan	Bölgesel
58	Ali Macar	Dünya Haritası	1567	El	Portolan	Dünya
59	Muhit	Yeşilbaş (Yeşilburun) Adaları	1570	El	Silindirik Projeksiyon	Bölgesel

60	Muhit	Batı Afrika	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
61	Muhit	Orta Afrika	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
62	Muhit	Aden Körfezi	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
63	Muhit	Maldivler	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
64	Muhit	Malakka Boğazı	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
65	Muhit	Cezire-i Puruney (Brunei)	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
66	Muhit	Molvche Adalari	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
67	Muhit	Okyanus	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
68	Muhit	Yeni Dünya Batısı	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
69	Muhit	Panama	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
70	Muhit	Güney Amerika	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
71	Muhit	Kanarya	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
72	Muhit	Medar Seratan	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
73	Muhit	Vilayet-i Fizan	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
74	Muhit	Bahr Kılzum	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
75	Muhit	Vilayet-i Umman	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
76	Muhit	Vilayet-i Bengal	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
77	Muhit	Kantun	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
78	Muhit	Dilakayna Denizi	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
79	Muhit	Vermínio denizi	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
80	Muhit	Meksika	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
81	Muhit	Santo Dominiko	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
82	Muhit	Denudut? Denizi	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
83	Muhit	Şimal Denizi	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
84	Muhit	Vilayet-i Portugal	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
85	Muhit	Roma	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
86	Muhit	Bahr Hazar	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
87	Muhit	Türkistan	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
88	Muhit	Mafaza	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
89	Muhit	Sinafu	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
90	Muhit	Mançurya	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
91	Muhit	Dianora	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
92	Muhit	Capaschi	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
93	Muhit	Apalchen	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
94	Muhit	Vilayet-i Debuna Madri	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
95	Muhit	Darena	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
96	Muhit	Yirlanda	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
97	Muhit	Fransa	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
98	Muhit	Nogay Vilayeti	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
99	Muhit	Başkırt	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
100	Muhit	Vilayet-i Hıtay	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
101	Muhit	Vilayet-i Anian	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
102	Muhit	Anian	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
103	Muhit	Hali	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
104	Muhit	Hali	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
105	Muhit	Yeni Zelan	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
106	Muhit	Nova Fran	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel

107	Muhit	Kaşru Körfezi	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
108	Muhit	Bahr Okyanus	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
109	Muhit	Vilayet-i Rus	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
110	Muhit	Tatar	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
111	Muhit	Tarat Denizi	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
112	Muhit	Kırkulu	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
113	Muhit	Yeni Fran	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
114	Muhit	Okyanus	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
115	Muhit	Deruyas Denizi	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
116	Muhit	Yatakuyu? Denizi	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
117	Muhit	Deniz	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
118	Muhit	Okyanus	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
119	Muhit	Hali	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
120	Muhit	Derecat almus	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
121	Muhit	Çemberi Gömü	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
122	Muhit	Zenci Denizi	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
123	Muhit	Ebekamalu	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
124	Muhit	Sumatra	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
125	Muhit	Aryan	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
126	Muhit	Kaybulu	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
127	Muhit	Derya	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
128	Muhit	Derpinto	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
129	Muhit	Kartakin	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
130	Muhit	Portugal İptidadi	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
131	Muhit	Quehalomlın	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
132	Muhit	Derya	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
133	Muhit	Kuntezen	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
134	Muhit	Vilayet-i kavmiye	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
135	Muhit	Nekudan	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
136	Muhit	Derenviyor?	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
137	Muhit	Novamente	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
138	Muhit	Mericionie discoperta	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
139	Muhit	Medarı Cedi	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
140	Muhit	Ankaya	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
141	Muhit	Plata	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
142	Muhit	Ankaya	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
143	Muhit	Tirra incognita	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
144	Muhit	Vilayet-i çayeli	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
145	Muhit	Farisi	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
146	Muhit	Severtin	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
147	Muhit	Kristina	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
148	Muhit	Hatul Liman	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
149	Muhit	Hindistan	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
150	Muhit	Hindistan	1570	El	15x15 Grid	Bölgesel
151	Cedid Atlas	Nısf-ı Küre-i Garb-i	1803	Baskı	Globular	Bölgesel
152	Cedid	Nıfs-ı Küre-i Şark-i	1803	Baskı	Globular	Bölgesel

	Atlas					
153	Cedid Atlas	Nıfs-ı Küre-i Şimal-i	1803	Baskı	Kutupsal Steografik	Bölgesel
154	Cedid Atlas	Nıfs-ı Küre-i Cenub-i	1803	Baskı	Kutupsal Steografik	Bölgesel
155	Cedid Atlas	Kürre-i Meskûn ...	1803	Baskı	Silindirik Projeksiyon	Küresel
156	Cedid Atlas	İklim-i Avrupa	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
157	Cedid Atlas	Avrupa İkliminde Hükmünde Olan Yerlerin Haritasıdır.	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
158	Cedid Atlas	Devleti Aliye ve Devleti Rusya Hududları	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
159	Cedid Atlas	Portekiz, İspanya, Fransa, İtalya ve Karşılarında Fas, Cezayir Tunus, Trablus Sevahillerinde	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
160	Cedid Atlas	Devleti Aliyye-Sebatında? Anadolunun Garb Tarafı ve Rum Aliyinden Birer Mukadder? ve Akdenizde Hakbirisinden? Muâdil Cemââd? Adaların Haritasıdır.	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
161	Cedid Atlas	İngiltere- Adası Semend? Olan renkde Tefrika Olunan Daireler? Devleti Tarafından Sebat ve Ribat çün Bir Vekillere İhale olunmuş Olduğunu? Meşur İşareti	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
162	Cedid Atlas	İskoçya- İngiltere Adalarında Şimâl Tarafı	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
163	Cedid Atlas	Cerzey, Gurnzey, Şark, Herm ve Alderney ve o? Tarafda Freñç Sevahillerin Haritasıdır.	1803	Baskı	Portolan	Bölgesel
164	Cedid Atlas	Freñç ve Flemenk Mabeyninde Olan Nederland İlkiminde Olan Nemçe Devlet Han? Barabant ve Liser tavallav?? Lüksemburg Flander ve Haynau	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel

		Eyaletlerinin Haritasıdır.				
165	Cedid Atlas	Mukaddim Millet Freñç	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
166	Cedid Atlas	Freñç Taksim Bahuri??	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
167	Cedid Atlas	Nemçe İkliminde İngiltere	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
168	Cedid Atlas	Kadim Memleketler	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
169	Cedid Atlas	Ekâlim Asya	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
170	Cedid Atlas	Devlet-i Aliyye 'nin Anadolu Tarafında Olan Memalik	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
171	Cedid Atlas	Ekâlim Afrika	1803	Baskı	Ekvatorial ortografik	Bölgesel
172	Cedid Atlas	Ekâlim Mısır	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
173	Cedid Atlas	Amerika	1803	Baskı	Ekvatorial steografik	Bölgesel
174	Cedid Atlas	Amerika, İngiltere ve İspanya devletlerinin ve İngilizlerin Cumhuriyetinin Ülkelerinin Haritasıdır.	1803	Baskı	Bonne projeksiyon	Bölgesel
175	Cedid Atlas	Amerikanın Hatt-ı İstivaya Malhık Şark-ı Eyalet-i Guyana Amazon Oronoko Irmaklarının Haritasıdır	1803	Baskı	Portolan	Bölgesel
176	Cedid Atlas	Amerika Şarkında Vaka (Bulunan) Olan Carib Adalarının Haritasıdır	1803	Baskı	Portolan	Bölgesel

Buraya kadar, Osmanlı Atlasları incelemesinde genel olarak tarihi dönem betimlemesi yapıldı. Avrupa’da ve Osmanlı’da atlas üretiminin gelişimi açıklandı. Osmanlı’da üretilen atlaslar listelenerek kısaca bilgi verildi. Bu atlaslar arasından türünü temsil gücü yüksek olan ya da türünün tek örneği olanlar seçilerek, içlerinde yer alan 176 harita yöntem kısmında belirtilen harita inceleme tekniğine göre analiz edildi. Bu incelemeye göre 4 atlasta minyatür, portolan, grid ağı ve modern projeksiyon sistemleri kullanılarak hazırlanmış haritalar bulunmaktadır.

Söz konusu atlasları hazırlayanlar, genellikle devletle ilişkisi olan kişilerden oluşmaktadır. Minyatürlerin müellifi Matrakçı Nasuh matematik, tarih, resim alanlarında bilgisi olan sarayda yetişmiş ayrıca silahşör olarak tanınır. Diğer atlasın yapımcısı Ali Macar Reis Osmanlı denizcilerindendir, yaralandıktan sonra devlet kademelerinde görev almıştır. *Muhit* yazarı Seydi Ali Reis'te Osmanlı donanmalarında kaptanlık yapmış bir denizcidir. *Cedid Atlas* ise Müderris Abdurrahman Efendi tarafından devletin eğitim kurumu Mühendishane matbaasında basılmıştır. Eser tercümesi Resmi Mustafa Ağa, renklendirilmesinde Frenk ressam Likar, zımmi Masis, Molla Abdullah, Hasib Dede, Molla Ahmed, Molla Selim, İbrahim ve Mesud görev almıştır. İncelenen 4 atlasın yazarlarına bakıldığında hepsinin devletin kademelerinde ya da devletin himayesinde görev yaparken atlasları hazırladığı görülmektedir.

Atlaslar genellikle devlet yetkililerine verilmek amacıyla hazırlanmıştır. Minyatür haritaların yapılma amacı Irak Seferi sırasında şehirlerdeki menzillerde bulunan hanlar, konaklar, dağlar vb. yerlerin isim ve resimlerini kaç mil olduğu konuları lisan ve rakamla beyan etmek ve padişaha sunmaktır. Portolanlar da saraya sunmak amacıyla yapılmıştır. *Muhit*'teki grid üzerine hazırlanmış haritalar Hint okyanusunda sefere çıkan denizcilerin yanlarına kılavuz almadan yollarını bulması için hazırlanmıştır. Modern projeksiyonlu haritalar ise saraya sunmak ve Askeri Mühendislik okulundaki öğretmen ve öğrencilere coğrafi bilgi sağlamak amacıyla üretilmiştir. İncelenen haritaların doğrudan ya da dolaylı yollarla devlet için yapılmış olmaları ve dikkat çeken noktalardandır. Devletin kartografik faaliyetlerle yakından ilgilendiği yönlendirdiği veya düzenlediği verilen örnekler kapsamında söylenebilir.

2.5.1. Atlaslardaki Haritaların İçerik Özellikleri

İncelemeler sonucu haritaya ait öğelerin bu atlas takımları içinde ne kadar yer aldığı anakronizme düşmeden her bir haritanın döneminin özelliklerini ne kadar yansıttığı da belirlenmeye çalışılmıştır. Minyatürler 30x29,5 cm ve portolan haritalar 30x43,5, gridler ise 21,7x 15,5 cm boyutlarındadırlar. Bu üç atlas haritalarının boyutlarının küçük olması kullanılan malzemenin hayvan derisi olmasından kaynaklı olabilir. İncelenen modern projeksiyonlu haritalar için battal boy kullanılmıştır. Haritalar genellikle 52cm x 65cm boyutlarında kağıtlar üzerinde çizilmiştir. Böylelikle harita boyutlarında bir standart olmadığı açıktır. Bunu temel nedeni haritaların el yapımı ve baskı türlerini içermesidir.

Atlaslarda bulunan haritaların bazılarında yön oku bulunmaktadır. Bunlar portolan tarzında olan haritalar olup, yön oku kerteriz çizgilerinin kesiştiği yerlerde oluşturulan süslemeli bir form ile kuzeyi gösterir şekildedir. Modern projeksiyonlu haritaların bazılarında da yön oku bulunur. *Cedit Atlas*’ta İngiltere adaları ve Asya Kıtası’nı gösteren haritalarda yön oku bulunurken atlasın diğer modern projeksiyonlu haritalarında yön oku bulunmaz. Minyatür tarzındaki planlar ve grid ağı haritalarında ise yön oku bulunmamaktadır (Şekil 2.50).

Şekil 2.50: Cedit Atlas (Solda) ve Ali Macar Reis Atlas’ında yön gösterimi

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803; Ali Macar Reis Atlası 1567)

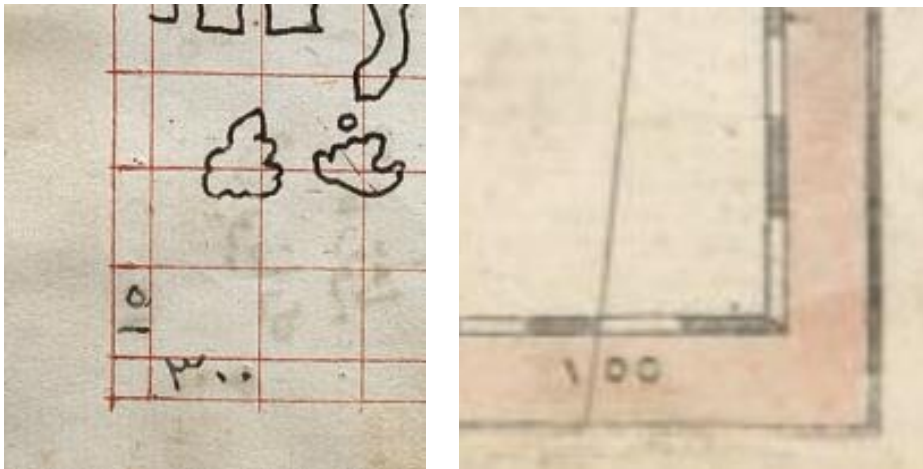
Bir haritada bulunması gereken unsurlardan olan çerçeve incelenen atlaslarda çeşitlilik göstermektedir. Modern projeksiyonlu haritalara sahip *Cedit Atlas*'ta çerçevenin dış kısmı siyah yaklaşık 1mm lik bir hat, iç kısmında ise 4-5 mm lik turuncu renk bir şerit ile boyanmış ve iç kısımda çerçeveyi baştan başa geçen dereceli ölçek bulunmaktadır. Çerçeve portolan haritalarda 2 mm kalınlıkta siyah bir çizgi ile çizilmişken, minyatür ve grid ağı olan haritalarda çerçeve yoktur (Şekil 2.51 ve Şekil 2.52).

Şekil 2.51: Menâzil (Solda) ve Ali Macar Reis Atlas'ında çerçeve gösterimi

Kaynak: (Ali Macar Reis, 1567; Matrakçı Nasuh, 1537)

Şekil 2.52: Muhit (Solda) ve Cedit Atlas'ta çerçeve gösterimi

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803; Seydi Ali Reis, 1570)

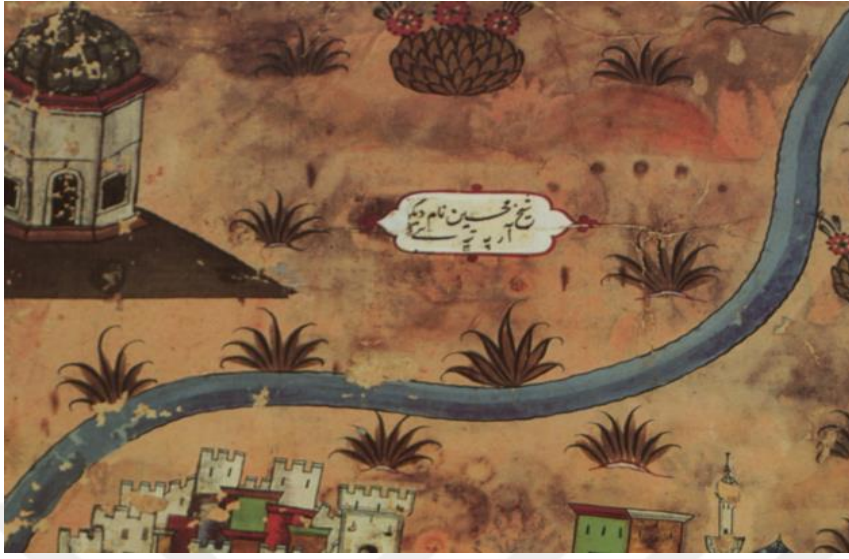
Başlıklandırmalar ise bazılarında haritaların üst kısmında olurken bazılarında farklı köşelerde bir çerçeve ya da tablo içerisinde gösterilmiştir. Bu tablolardan Osmanlı topraklarını gösteren haritalarda ok, yay, balta, kılıç, tüfek, kalkan gibi devlet alametlerinin çizildiği bir resimler içerisinde başlıklar konulmuşken, Avrupa ülkelerinin gösterildiği haritalarda zırh, at, küre, resim paletleri, şövale, cetvel gibi unsurlar içeren resimler arasına başlık eklenmiştir. Amerika, Afrika, Asya kıtalarını gösteren haritalarda başlıklar sadece daire içinde verilmiştir (Şekil 2.53). Minyatür haritaların bazılarında gösterilen yerin bir çerçeve içerisinde adı verilmiştir bir kısmı ise başlıksızdır. Portolanlarda ve grid haritalarında başlıklandırma yapılmamıştır (Şekil 2.54).

Şekil 2.53: Cedid Atlas'ta başlık

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803)

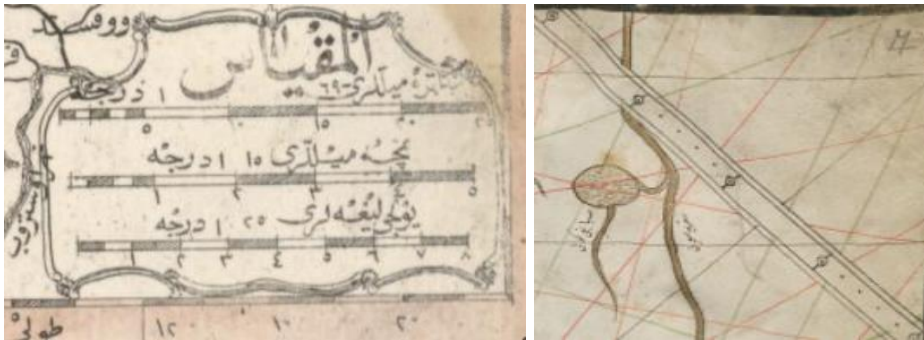
Şekil 2.54: Menazil’de başlık

Kaynak: (Matrakçı Nasuh, 1537)

Atlaslardaki ölçek meselesine bakıldığında haritalardan portolan ve modern projeksiyonu olanlarda ölçek verilmiştir. Portolanlarda deniz miline uygun ölçek verilmiş, kenarlarına “cümlesi ikibin mildir”, ortada "büyük adalık? beş yüzer mil" ve sağda “takım adaları yüzer mildir” şeklinde notlar da düşülür. Modern projeksiyonlu haritalarda ise lig (league) ve mil hesabına göre ayarlanmış çizgi ölçek kullanılmıştır. 1 deniz ligi (league) 3 deniz miline eşittir. Aynı haritada, İngiltere, Osmanlı, Nemçe (Almanya), Fransa gibi farklı ülkelerin kullandığı mil hesapları bulunur. Ölçekler üzerinde “İngiltere, Flemenk Milleri, Nemçe (Almanya) milleri 15 mil 1 derece” ve “Brabant Ligleri, Frenc derya ligleri 20 de 1 derece” şeklinde bilgi notları bulunur. Minyatürlerde ve *Muhit* haritalarında ölçek yoktur (Şekil 2.55).

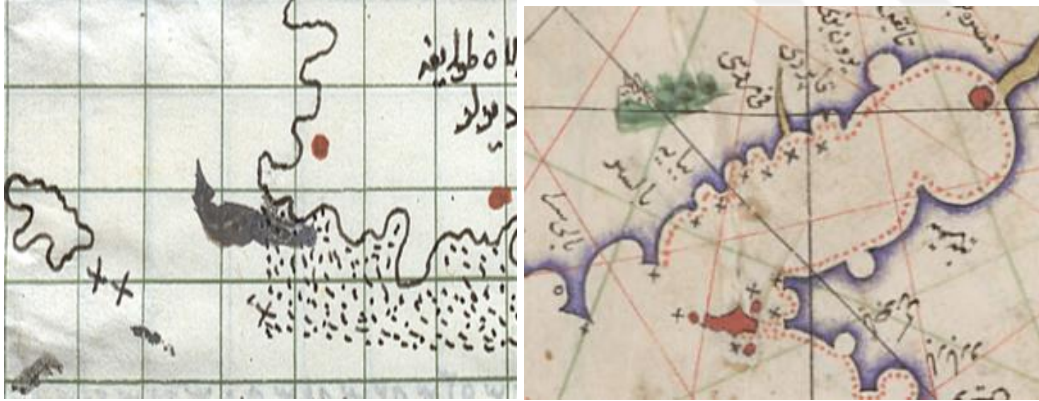
Şekil 2.55: Cedit Atlas (Solda) ve Ali Macar Reis Atlas’ında ölçek gösterimi

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803; Ali Macar Reis Atlası 1567)

Haritalardaki bazı semboller ortak özellikler taşımaktadır. Portolanlarda kıyılardaki kırmızı noktalar sığılık yerleri, siyah nokta ve artı (+) işareti kayalıkları temsil etmektedir. Bu grid haritalarda da bulunur. Kıyılarda siyah renk ile sığılık alanlar ve (+) sembolü ile kayalıklar gösterilmiştir. 1802 yılında basılan *Cedid Atlas* içerisindeki portolan haritalarda ise deniz kıyısındaki sığılık alanlar siyah noktalarla gösterilmiştir. Haritalardaki bazı sembollerin süreç içerisinde değişmeden kaldığı görülmektedir (Şekil 2.56 ve Şekil 2.57).

Şekil 2.56: Muhit (Solda) ve Ali Macar Reis Atlas'ında kıyı gösterimi

Kaynak: (Ali Macar Reis, 1567; Seydi Ali Reis, 1570)

Şekil 2.57: Cedid Atlas'ta kıyı gösterimi

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803)

Haritalarda bazı unsurlar benzerdir. Minyatür, portolan ve grid haritalarda göller benzer biçimde gösterilmiştir. Hemen hepsinin bir daire ve bir akarsu uzantılı şeklide çizilmesi bu haritalarda ortak bir sembol olabileceğini düşündürmektedir. Modern projeksiyonlu haritalarda ise göllerin gerçek şekline bağlı kalınmıştır. Grid haritaların portolanlar ile bezer özellikler taşıması da dikkat çeken bir noktadır (Şekil 2.58 ve Şekil 2.59).

Şekil 2.58: Menazil (Solda) ve Ali Macar Reis Atlas'ında göl gösterimi

Kaynak: (Ali Macar Reis, 1567; Matrakçı Nasuh, 1537)

Şekil 2.59: Muhit (Solda) ve Cedit Atlas'ta göl gösterimi

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803; Seydi Ali Reis, 1570)

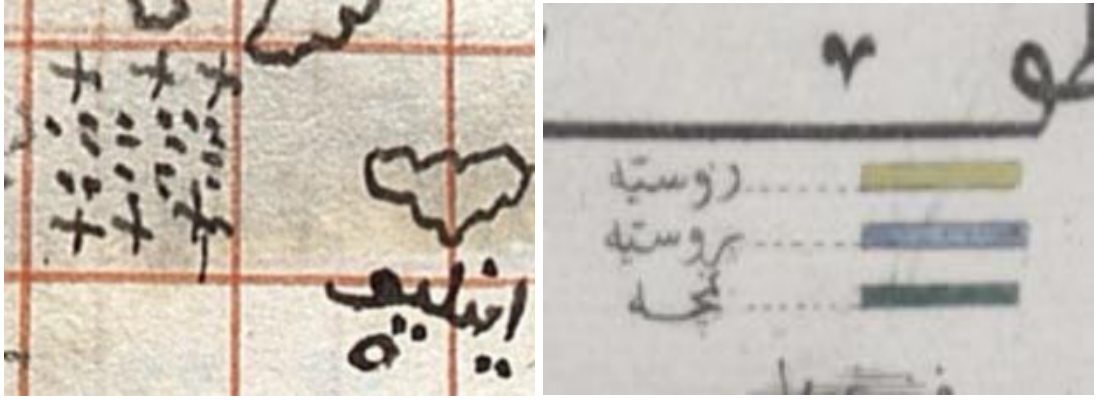
Haritalardaki diğer bir konu lejant ve sembollerdir. Minyatürlerde lejant bulunmazken ağaç, çimen, yol, gibi gerçek görünümünde çizilmiş unsurlar farklı renkler kullanılarak gösterilmiştir. Portolanlarda rüzgâr güllerini oluşturan 3 renkte 32 çizgi bulunmaktadır. Bu çizgilerden 8 siyah çizgi ana rüzgarları, 16 kırmızı ve 8 yeşil çizgi ise ara rüzgâr yönlerini işaret eder. Grid haritaları kırmızı noktalar şehir yerleşmelerinin bulunduğu yerleri gösterir. Modern projeksiyonlu haritaların bazılarında lejant özelliklerini taşıyacak kısımlar bulunur. Harita okumak için gerekli olan semboller haritanın farklı köşelerinde gösterilmiştir. Kadim Memleketler başlıklı haritada bulunan renklerin açıklaması başlı ve ölçeğin alt kısmına sarı-Rusya, mavi-Prusya, yeşil-Nemçe renkleri isimlerin karşılıklarına boyanarak gösterilmiştir (Şekil 2.60 ve Şekil 2.61).

Şekil 2.60: Menazil (Solda) ve Ali Macar Reis Atlas'ında bazı semboller

Kaynak: (Ali Macar Reis, 1567; Matrakçı Nasuh, 1537)

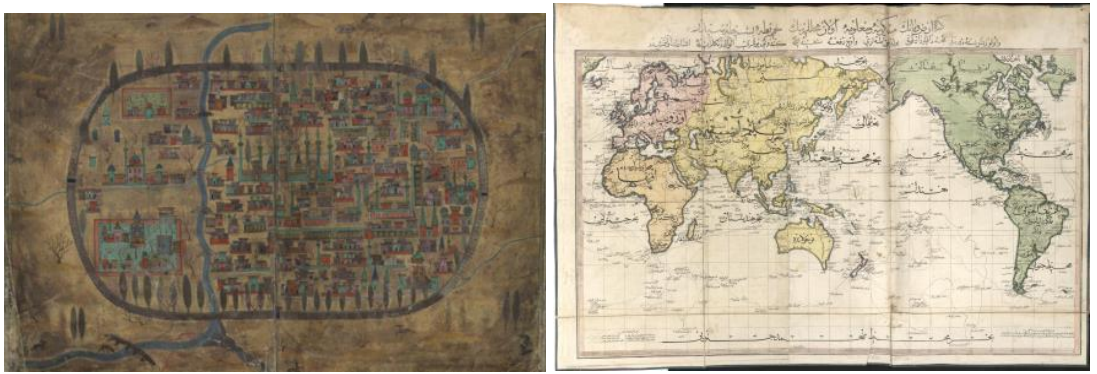
Şekil 2.61: Muhit (Solda) ve Cedit Atlas'ta sembol ve lejand

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803; Seydi Ali Reis, 1570)

Atlaslar içerisindeki 176 haritadan 2 tanesi küresel, 174'ü bölgeseldir. Küresel haritalardan bir tanesi Ali Macar Reis atlasındaki 7. ve son haritadır. Bu haritanın projeksiyonu Eckert III'e (1908) benzemektedir. Diğerleri ise *Cedit Atlas*'ta 5. haritadır. Merkator silindirik projeksiyonu ile çizilmiştir. Minyatürler, portolanlar ve Muhit haritalarının tamamı bölgeseldir (Şekil 2.62).

Şekil 2.62: Menazil (Solda) ve Cedit Atlas'tan küresel ve bölgesel haritalar

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803; Matrakçı Nasuh, 1537)

Haritaların çiziminde kullanılan malzemeler süreç içerisinde değişiklikler göstermiştir. Erken tarihli atlaslarda deri çeşitleri kullanılırken, matbaadan sonra

kâğıt atlas malzemesini oluşturmuştur. Minyatürler meşin (koyun derisi), portolanlar ve *Muhit* haritaları ceylan derisinden parşömen üzerine el ile çizilerek hazırlanmıştır. Modern projeksiyonlu haritalar ise abadi kâğıt (ipekten yapılmış) üzerine çizilmiştir.

Osmanlı'da matbaanın kurulduğu (1726) tarihten sonra hazırlanan *Cedid Atlas* içerisindeki modern projeksiyonlu haritalar ise basım yoluyla üretilmiştir. Renklendirme işi minyatür, portolan ve grid haritaları el ile çizilerek yapılmış, baskı yoluyla hazırlanan haritalarda renklendirme basım sonrasında tamamlanmıştır.

El ile üretilmiş minyatür, portolan ve grid haritalarının atlasları tek nüsha olarak hazırlanmıştır. Baskı yoluyla hazırlanmış *Cedid Atlas* ise 1803'te 50 nüsha basılmıştır. Bunlardan altı tanesi Enderun-ı Hümayun, ikisi Padişaha ve bir adet Sadrazama (Erkan nüshası diye bilinir- bu nüshalar için özel ve pahalı bir kâğıt kullanılmıştır) takdim edilmiş kalan 41 nüsha ise matbaa deposunda muhafaza edilmiştir. Matbaada çıkan yangında nüshalar zarar görmüş, bazıları kurtarılmış ve kayıtları tutulamadan dağılmıştır. Bugün hem Türkiye'de hem de Norveç, Amerika, Arabistan gibi bazı ülkelerde dahil 20 ye yakın nüshasının olduğu tahmin edilmektedir. El ile hazırlanan atlasların hazırlandığı tarihte tek olarak basılması özel olarak üretildiği ve kullanımının da buna uygun olacağı fikrini oluşturmaktadır.

İncelenen Osmanlı atlasları hakkında genel bilgiler yukarıda verilmiştir. Hatırlanacağı üzere Avrupa'da üretilen atlaslar üzerinde özellikle XV. yüzyılda bir hareketlilik bulunmaktadır. Gutenberg'in matbaada kitap basmaya başlamasıyla Avrupa'da kitap, harita, atlas gibi materyallerde seri üretime geçilmiştir. Matbaadan sonra özellikle XVI. yüzyılda Avrupa'da harita ve atlasların yoğun olarak ticareti yapılmıştır. Mercator, Ortelius, Hondius gibi kartograf ve oymacılar, hazırladıkları harita ve atlasları kendi matbaalarında basarak ticaretini yapmışlardır. Bir harita ya da atlasın binlerce nüshası harita pazarlarına sunularak hemen her kesime ulaşması sağlanmıştır. Erken dönemde az sayıda el ile hazırlanan portolanların da bulunduğu Avrupa kartografyacılığı, esas matbaadan sonra genellikle baskı yoluyla harita ve

atlas üretimi gerçekleştirmiştir. Bu sayıca artış, mali değer ve çeşitlilik haritacılığı ve atlas yapımını geliştiren bir durumdur.

Buraya kadar yapılan genel değerlendirmelerin ardından İçerik incelemesi yöntemiyle incelenen atlaslara dair şu bulgulara ulaşılmıştır.

2.5.2. Matrakçı Nasuh Menazil Atlası Özellikleri

Genel ve içerik incelemesi yapılan bu atlas tek nüshadır ve bu nüsha İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde *Beyan-ı menazil-i sefer-i Irakayn-i Sultan Süleyman* başlığı ile kayıtlıdır. Buradan itibaren eser için *Menazil* adı kullanılacaktır. Esere kütüphaneden dijital ortamda erişilmiştir. Yüksek görüntü kalitesi haritaların incelemesinde kolaylık sağlamıştır. Toplamda 208 sayfadan oluşan eser içerisinde 117 sayfa metin ve 30 sayfada da çeşitli boyutlarda minyatür çizimleri tek ya da karşılıklı sayfalara çizilmiş 51 minyatür bulunur. Tez kapsamında minyatürler genel ve içerik açısından incelenmiştir.

Matrakçı Nasuh 1480-1564 yılları arasında yaşamış, Enderun'da eğitim görmüş, saray müntesiplerindendir. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Eserlerinden anlaşıldığına göre Bosna'lıdır. Bir eserinde adının sonuna Karagöz eklendiği için bir lakabı da Karagöz'dür. Eskrim benzeri bir oyun olan ve sopa ile oynanan matrak oyunuyla ün kazandığı için bu adla anılmıştır (Selen, 1937, s. 814; Unat, 2016, s. 18). *Menazil* 1537 yılında Matrakçı Nasuh tarafından minyatür haritalar şeklinde hazırlanmıştır. *Menazil*, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533-1536 yıllarında batı seferlerine ara verip doğu sınırlarında tehlike arz eden Şahkulu üzerine İran'a yaptığı seferler sırasında hazırlanmıştır. Sefere katılan Matrakçı Nasuh geçilmiş olan bütün konak ve menzilleri isim vererek o yerde sefer tarihi sırasında abartısız, gerçeğe yakın şekilde çizdiği bilinmektedir (Gabriel, 1928, s. 330; Matrakçı, 2014, s. 10). Taeschner çalışmasında *Menazil*'de verilen durak yerlerinin bu günkü Türkiye topraklarında konumlarını belirlediği bir çalışması bulunmaktadır (Taeschner, 1962, s. 50-93). Gerçeğe yakın çizilen bu minyatürler açıklama metinleri ile bir atlas

görünümündedir. Eser üzerine çalışan araştırmacılardan Selen, eserin bir kara atlası olduğu ve Osmanlı'da bu türde ilk eser olmasının önemine dikkat çekmiştir (Selen, 1937, s. 813). Giriş kısmında eserin yazılış amacından bahsederken askerlerin geçtiği menzilleri yazdığı bu eserin adını manzum şekilde şöyle açıklamıştır.

“Bu resmi cem’Iden menzil be menzil

Dedi adına Mecmu ‘-ı Menâzil

Nice menzil-i cihân - dide Skender

Eğer derse belli dirdi mukarrer

Bu resmi çünkü binyad etdi üstâd

Menazil ismini itmek gerek yâd (Matrakçı Nasuh, 2014, s. 223).”

Matrakçı Nasuh eserinin adını belirttiği giriş kısmından sonra Doğu Anadolu ve Tebriz’e gidinceye kadar geçilen yerlerdeki yer isimlerini vermiştir. 100 yerleşme ismini Azerbaycan’dan başlayarak Erzin kasabasıyla bitirmiştir. Daha sonra yeryüzünün yedi iklime bölündüğünü zikreder. Bunları yıldıza benzeterek, padişahın geçeceği yerleri bilmesi için bu bilgilerin gerekliliğinden şöyle bahseder.

“..... ta kim kahraman milkinün serveri ve neriman-ı ekalim-i seb’anun dilaveri olan padişah-ı evvela kanki iklimün mevzi ‘inden lâmi ve şaniyen kâçıncu memleketün üçından tali’ ve seyr-i vasatile menazil ve merahilde kaç mil ve kaç fersah kat ‘eyledüğü ma ‘lüm olına ki mühendishan-ı a ‘şar ve fuzelâ-i rüzgâr rub’-i meskunî ve ‘ayn-ı berini yedi bahs idüb her bir bahşine bir iklim dimişlerdür ki her biri bir yıldıza müte’allikdür (Matrakçı Nasuh, 2014, s. 218).”

Buradan itibaren yeryüzünün yedi iklimi sıralanmıştır. Sonrasında minyatürler ile gidilen menzil noktaları gösterilmiş, metinler ile açıklanmıştır. Irak seferi sırasında

yazılan eser anlatımı, aşağıda verilen ilk harita ile İstanbul'da başlayıp, İznik, Kütahya, Kayseri, Sivas, Erzurum üzerinden İran'a kadar gidiş yolunu minyatürlemiştir. Geri dönüş yolunda güzergâh değiştirilerek Kerkük, Bitlis, Adana ve son haritada Eskişehir minyatürleri çizilmiştir. Metin kısmında ise sadece gidilen güzergahlar anlatılmıştır. Matrakçı Nasuh, gidilen yerleri, dağ, kale, akarsu, yerleşim yerleri, şehir sınırları hatta karşılaştığı bazı hayvan türlerini de minyatürlere eklemiştir.

Menazil'in yazılmaya başlandığı 1533-1536 yılları Osmanlı Devleti'nin hem karada hem denizde topraklarını giderek genişlettiği bir dönemdir. Bu yüzyılın başlarında ise dünyada çok önemli olaylar meydana gelmektedir. Bunların yeryüzündeki bilinmeyen yerlerin keşfi ve hammadde kaynakları aramak için yapılan girişimlere coğrafi keşifler denmiştir. Bu dönemde denizcilerin yollarını belirlemek amacıyla deniz haritaları da denilen portolan tarzı haritaların üretimi popülerliğini korurken, Osmanlı Devleti'nde minyatür kara haritalarının kartografik anlamda çizim yöntemlerinin çeşitlenmesi açısından önemlidir.

Minyatürün kartografyaya girişi ise İran etkisi ile olmuştur. Osmanlı-Timur (1402) savaşından sonra Semerkand'a götürülen Ali Nakkaş, bir süre sonra beraberinde Tebrizli ustalar ile Bursa'ya geri dönmüştür. Bu sanat ustalarının yaptığı duvar süslemeleri zamanla cami, medrese ve çini üzerine işlenerek minyatür tarzının gelişmesi sağlanmıştır (Sever, 2020, s.154). İstanbul'un fethinden sonra sosyal, kültürel ve mimari gelişmelerin artması minyatür alanında da kendini göstermiştir. Fatih döneminde İtalya ile ilişkiler, İran ve Orta Asya'dan gelen göçler bu kültürel zenginleşmeyi geniş çerçevede etkilemiştir (Darling, 2014, s. 64). XV. yüzyılda Osmanlı'da kurulan nakkaşhaneler bu süslemeler ve minyatür sanatının yapıldığı atölyelerdir.

İtalyan sanatçıların da Osmanlı'da yaptığı portreler minyatür resimlerinin gelişimine katkı sağlamıştır (Mahir, 2012, s. 17-46). Osmanlı Devleti'ne hem doğu hem batıdan

gelen kültürel çeşitlilik minyatür sanatının gelişmesinde önemli kaynakları oluşturmuştur. Matrakçı Nasuh'un o dönem deniz seferlerine değil kara içlerinden yapılan bu sefere katılması hazırladığı haritaların projeksiyon sistemlerini de etkilemiştir. Dönemin Osmanlı haritalarına bakıldığında, XVI. yüzyıl başlarında portolanlar dışında kullanılan farklı bir harita yapım usulü bulunmamıştır. Matrakçı Nasuh'un deniz kıyılarından ziyade kara içlerini haritalamak istemesi, bu gösterim için onun minyatürü tercih etmesine neden olmuştur. Kuşbakışı olarak çizilen minyatürler, gidilen yerler hakkında fiziki beşerî coğrafyaya ait çeşitli bilgiler de vermektedir. Bu yönüyle eser önemlidir.

Eserin içindeki tüm haritalar incelenmiştir. Burada tümüne yer vermek mümkün olmadığından bazı örnekler üzerinde durulacaktır. Tablo 2.4'te *Menazil* içerisinden bazı minyatürlerin genel ve içerik özellikleri verilmiştir. Her minyatür için ayrı bir tablo halinde verilen incelemelerin yanında minyatürün kendisi de verilmiştir. İlk olarak *Menazil*'deki ilk minyatür olan İstanbul Boğazı ve çevresi incelenmiştir (Tablo 2.4).

Tablo 2.4: Menazil'de İstanbul haritası genel inceleme

1. HARİTA: İSTANBUL BOĞAZI		
GENEL İNCELEME		
KRİTERLER		BULGULAR
1	Tarihi/ dönemi	1537 / Osmanlı Yükselme Dönemi
2	Hazırlanma şekli	El ile çizilmiştir
3	Hazırlanma amacı	Irak Seferi sırasında ülkelerdeki menzillerde bulunan hanlar, konaklar, dağlar vb. yerlerin isim ve resimlerini kaç mil olduğu konuları lisan ve rakamla beyan etmek.
4	Hazırlayan	Nasuh b. Abdullah Matrakçı / Osmanlı Devleti
5	Boyutları	31,5 x 29 cm
6	Kullanılan malzeme	Kırmızı meşin, Frenk abadisi kağıt

7	Diğer bilgiler	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Revan Köşkü, nr. 1284/2). Bilinen başka bir nüshası yoktur.
---	----------------	---

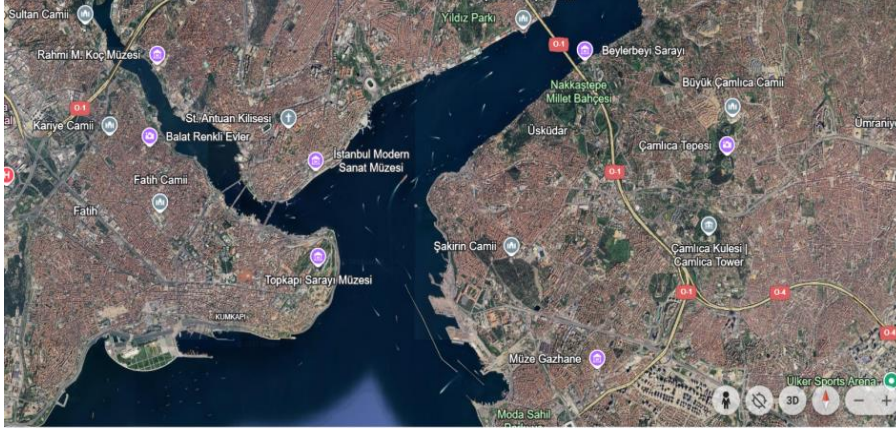
Harita, herhangi bir kaneva sistemine sahip değildir. Karşılıklı ya da tek sayfalara çizilmiş plan şeklindeki minyatürlerden oluşmaktadır. Çizimler ve altındaki metinler önemli coğrafi bilgi içermektedir. Yaşanılan dönemdeki Kayseri, Erciş, Bitlis, Adana vb. yer isimlerinden ve çizim şekline bakılarak dönemin mimari yapıları hakkında bilgi alınabilir. Ayrıca geçilen yerlerdeki, dağ, ova, göl, boğaz, köprü, yol, derbend, kale gibi fiziki ve beşerî unsurlar verilerek bölgenin coğrafi açıdan daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (Şekil 2.63 ve Şekil 2.64).

Şekil 2.63: Menazil' de İstanbul Boğazı ve çevresi

Kaynak: (Matrakçı Nasuh, 1537, s. 15)

Şekil 2.64: İstanbul Boğazı ve çevresi uydu görüntüsü

Kaynak: (Google Earth, 2025)

Güncel halinin de verildiği minyatürde yukarı kısmı batıya bakacak yönde çizilmiştir. Renklendirmede birçok rengin kullanılmasıyla canlılığı artırılmıştır. Denizlerdeki gemiler ve küçük tekneler, boğazın o dönemdeki trafik yoğunluğunu anlatmak için kullanılmış, Kız Kulesi'nin de Galata Kulesi'nin sağına düşecek şekilde konumlandırması doğru olarak verilmiştir. Ölçek ya da bir gösterim tekniği kullanılmamasına rağmen, verilen alan kendi içinde orantısal bir bütünlük göstermektedir.

Tablo 2.5: Menazil'de İstanbul haritası içerik inceleme

1.HARİTA: İSTANBUL BOĞAZI		
İÇERİK İNCELEME		
	KRİTERLER	BULGULAR
1.	Projeksiyon (Koordinat sistemi ile)	Minyatür
2.	Çizim Yöntemi	El
3.	Gösterim (doğruluk ve kapsadığı alan)	İstanbul boğazı iki yanında Galata Kulesi çevresi, Haliç, Üsküdar gösterilmiştir. Ayasofya, Topkapı Sarayı, şehir yerleşmelerini gösteren binalar çizilmiştir. Haritanın yukarısı doğu yönünü, sağ kısmı kuzey, sol kısmı güney, aşağısı batı yönünü ifade eder.
4.	Semboller (yön oku ve diğer)	Deniz mavi renkte ve üzerinde yelkenleri şişirilmiş gemiler var. Karalarda binalar, kaleler, cami, han-hamamalar, ağaçlık alanlar yeşil zemin üzerinde gösterilmiş. Yön oku yoktur. Harita üzerinde herhangi bir not, yazı yoktur.
5.	Ölçek	Yok

6.	Başlık	Yok
7.	Çerçeve	Yok

Daha önce de belirtildiği gibi minyatürlerde İstanbul'dan başlayıp Orta Anadolu'nun kuzey kısmındaki illerden geçerek İran'a gidilmiş, dönüşte ise güneyde Halep, Adana yolundan gelinmiş, son minyatürde Eskişehir gösterilmiştir. Minyatürlerde dağ, tepe, ova, yol gibi birçok fiziki ve beşerî unsur gösterilmiştir. Minyatürler incelendiğinde Matrakçı Nasuh'un iyi bir gözlemci olduğu, gidilen yerlerin o yerdeki yaşam biçimlerini dikkatlice çizdiği görülmektedir. Bazı minyatürlerdeki beşerî unsurlardan yerleşim yerleri kent planları şeklinde verilirken bazılarında ise çadırların hâkim olduğu göçebe yaşama dikkat çekilmiştir. Ovalarda kurulmuş kentleri gösterirken yüksek kesimlerdeki kalelerin de çizilmesi ya da vadi içlerine yapılmış şehirleri çevresinin topografik unsurlarıyla birlikte vermesi gösterilen alanların gerçekliğinin artmasını sağlamıştır (Şekil 2.65).

Şekil 2.65: Menazil'de yerleşim yerleri

Kaynak: (Matrakçı Nasuh, 1537)

Minyatürlerde fiziki unsurlar da dikkat çekicidir. Bitki ve hayvan türleri, dağ, tepe gibi yeryüzü şekilleri, mağaralar ve çöl bölgeleri gidilen yerlerin o dönemki fiziki unsurlarını yansıtan önemli belgelerdir (Şekil 2.66).

Şekil 2.66: Menazil’de fiziki unsurlar

Kaynak: (Matrakçı Nasuh, 1537)

Atlas içerisindeki minyatürler şekilsel görünüm bakımından farklı bir türdedir. Minyatür tarzındaki çizimlerin bazen gerçek görünümlerinden uzak olduğu çizimlerde bulunur. Dağlık alanlar bazı minyatürlerde bir elin parmaklarına benzetilirken, bazı minyatürlerde ise akarsular iç içe geçmiş şekilde bir akış göstermektedir. Geyik, tavşan gibi doğal ortamlarında çizilmiş hayvan resimleri de bulunan minyatürlerde insan figürlerine yer verilmemiştir (Şekil 2.67).

Şekil 2.67: Parsilerin zaviyesi (solda) ve Tercan

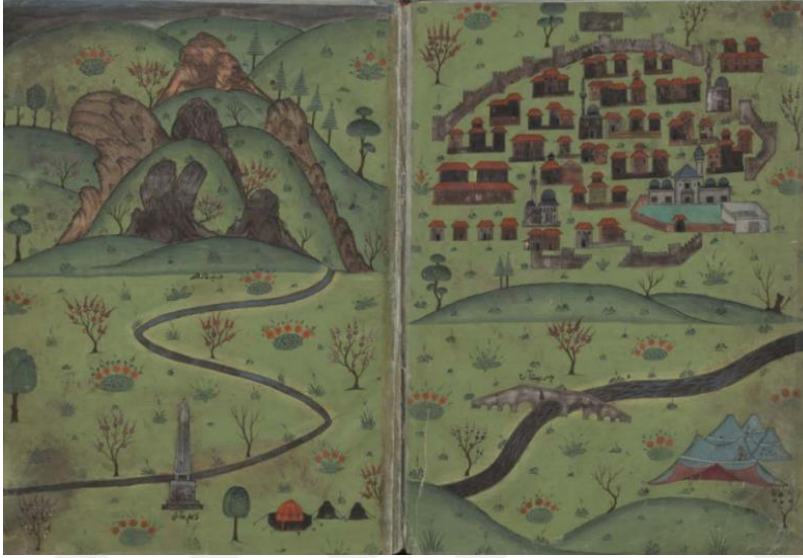

Kaynak: (Matrakçı Nasuh, 1537)

Her minyatürün farklı bir şehri göstermesi, gösterilen yerlerin dağ, tepe, ova, ağaçlar, bitkiler, yol, köprü, binalar, kale surlar, çadır gibi birçok fiziki ve beşerî unsurlarının belirtilmesi anlamayı kolaylaştırmaktadır. İzmit’in gösterildiği haritada verilen yer

isimleri geçmişten bugüne toponimideki değişimi de yansıtmaktadır. Minyatür üzerinde sağda üst kısımda kalelerle çevrilmiş Nikomid? (Nikomedia (İzmit)) altta Cisir-i Sitare (Sitare Köprüsü), solda ise Derbend-i Kazıklı ve Dikilitaş gösterilmiştir. Yollar, menzilller, kaleler ve yerleşim yerleri ayrıntılı çizilmiştir (Şekil 2.68).

Şekil 2.68: Menazil'de İznik

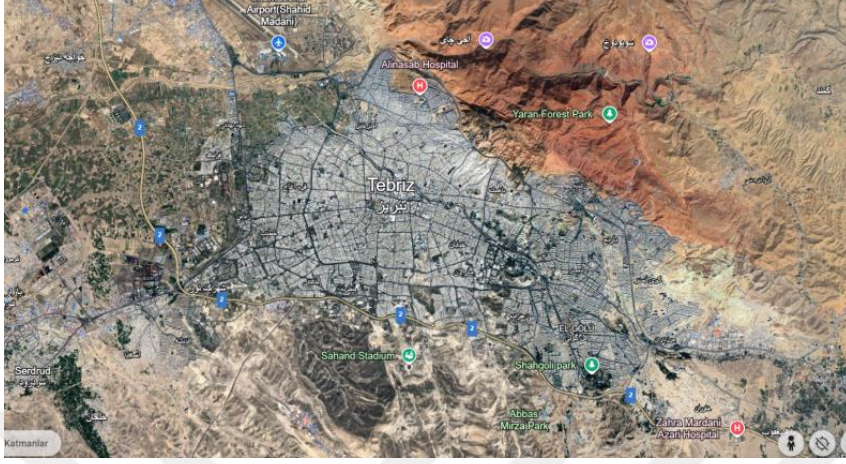
Kaynak: (Matrakçı Nasuh, 1537)

Şekil 2.69: Menazil'de Tebriz

Kaynak: (Matrakçı Nasuh, 1537)

Şekil 2.70: Tebriz uydu görüntüsü

Kaynak: (Google Earth, 2025)

Menazil eseri içerisindeki İstanbul'dan başlayıp İran'a kadar gösterilen minyatürler üzerine yapılan başka çalışmalarda dönemine göre geometrik doğruluğunun yüksek olduğu saptanmıştır (Keskin, 2017, s. 46; Urhan, 2024, s. 142). XVI. yüzyılda haritaların yoğun olarak çizildiği Osmanlı Devleti'nde Matrakçı Nasuh'un neden minyatür tarzında çizim yapmış olduğu açıklanması gereken bir konudur. Bu alanda eldeki haritalardan yola çıkarak farklı bir tarz ortaya çıkarmak istemesi düşünülebilir. Ancak o dönemde kara içlerinin gösteriminde kullanılan en yaygın yöntem Batlamyus'un kanevasının kullanılmasıyla oluşturulan basit ve ilkel projeksiyonlar üzerinde yapılan aktarımlar şeklindedir. Avrupa'da paftalar halinde hazırlanan bu kara içi gösterimleri, Osmanlı'da bu dönemde kullanılmamıştır. Bunun yerine daha ziyade İran etkisi ile gelen minyatürün kara içlerinin haritalanmasında kullanılmasının iş görür olması nedeniyle tercihi bir sorun çıkmadığı anlaşılmaktadır. Nasuh'un çizim becerilerinin ve kartografik yeteneğinin yüksek olduğu minyatürlerin doğruluğundan anlaşılmaktadır.

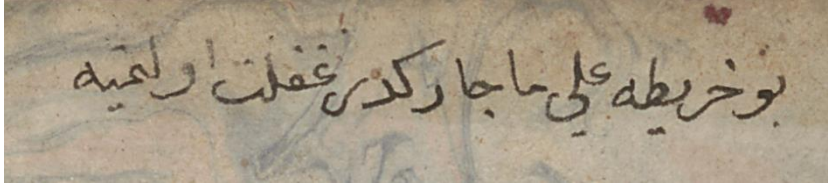
Osmanlı Devleti'nde erken dönemde çizilen harita ve atlaslar incelendiğinde genellikle denizci ve korsanların ellerinden çıktığı görülmektedir (Sarıcaoğlu, 2015).

Bu haritaların neredeyse tamamı kıyıların ayrıntılı çizildiği portolanlardan oluşmaktadır. Matrakçı Nasuh ise bu dönemde yaşamış bir kişi olarak farklı tarzda bir gösterim ile kara haritası üretmiştir. Tarihçi, minyatürcü, mühendis ve coğrafyacı kimlikleri ile ön planda olması (Johnston, 1971; Unat, 2016) onun bu tarzda bir atlas hazırlamasında etkili olmuş olabilir. Zira bu atlas içerisindeki çizimler bir haritada olması gereken başlık, projeeksiyon sistemi, ölçek, çerçeve, yön oku kavramlarını karşılamamaktadır. Fakat minyatür olarak ele alınan çizimlerinin doğruluğunun yüksek olması coğrafi ve kartografik açıdan önemini arttırmaktadır. Alan gösterimi içeren minyatür tarzında farklı bir örneğinin Osmanlı haritacılığında bulunmaması da eseri ayrıca önemli kılmaktadır.

2.5.3. Ali Macar Reis'in Atlası Özellikleri

Atlasın XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde hazırlandığı bilinmektedir. Hazırlayan kişi Ali Macar Reis'tir. Ali Macar Reis XVI. yüzyıl Osmanlı deniz reislerindendir. Macar lakabı ailesinin Macar asıllı olmasından geldiği bilinmektedir. Reis lakabını alması ise o dönemde Gelibolu'da harita okuması başarılı olan denizcilere verilen bir unvandan geldiği söylenebilir. Kıbrıs fethine çıkan II. Selim'in donanmasına gönüllü olarak katılmış, haritalarını saraya sunmuştur. İnebahtı Savaşı'nda (1571) yaralanmış, yararlılıklarından dolayı devletin farklı kademelerinde görevlendirilmiştir. Ali Macar Reis'in çizdiği atlastan başka bir eseri, harita ya da ikinci bir atlası varsa da günümüze kadar ulaşmamıştır (Önder, 2002, s. 86; Soucek, 1992, s. 280). Eser tek nüshadır ve bu nüsha Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde, Hazine ktp. Envanter no: 644'te, "Ali Macar Reis Haritaları" başlığı altında muhafaza edilmektedir. Haritanın sol arka kısmında "*Bu Harita Ali Macar'ındır, Gaflet Olunmıya*" yazılıdır (Şekil 2.71).

Şekil 2.71: Ali Macar Reis Atlas’ında bir not

Kaynak: (Ali Macar Reis Atlası, 1567)

XVI. yüzyıl da Osmanlı haritacılığı altın çağını yaşamaktadır (Casele, 2012, s. 55). Bu yüzyılın başlarından itibaren Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman gibi padişahların düzenledikleri Akdeniz, Kızıldeniz çevresindeki seferler ile bu bölgede hakimiyet artmış, bazı ticaret yolları ele geçirilmiş, bu durum kartografyanın gelişimini de etkilemiştir (Casele, 2010, s. 7). Kara ve denizlerdeki sınırların giderek genişlediği bu altın çağda denizci ve korsanların artan faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla bazı türde harita ve kılavuz bilgilerine ihtiyaç duyulmuştur (Soucek, 1992, s. 266). Akdeniz’de keşif ve faaliyetlerini arttıran Osmanlı, haritalarını bu dönemde portolan tarzında yapmıştır. Ali Macar Reis’in atlası da günümüze gelmiş önemli portolan atlaslardan biridir. El ile çizilmiş ve renklendirilmiştir. Yedi ayrı haritadan oluşan atlas karşılıklı iki sayfaya ceylan derisi üzerine çizilmiştir. Atlas içerisinde 6 portolan ve 1 dünya haritası bulunmaktadır. Portolanlar dönemin diğer örneklerine benzer şekilde Karadeniz kıyıları, Akdeniz havzası, Batı Avrupa kıyıları ve dünya haritasının gösterimi şeklinde sıralanmıştır.

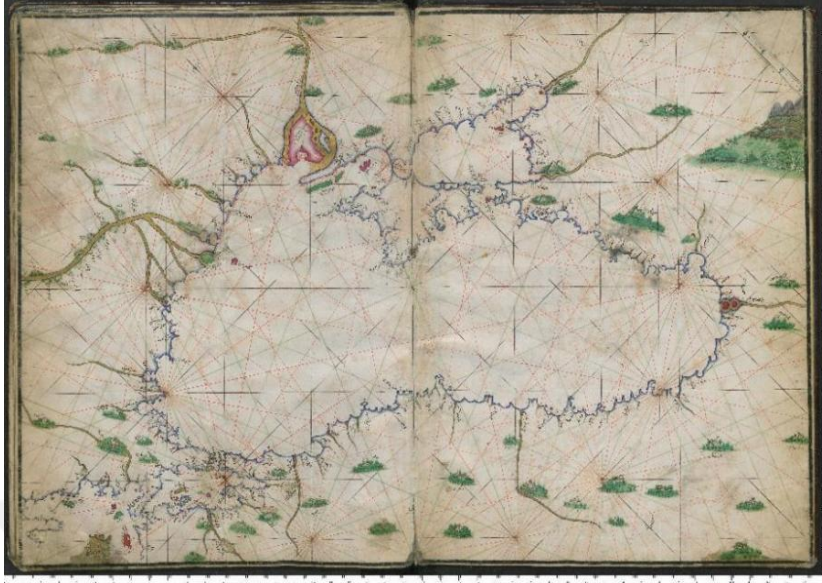
İhsanoğlu’na göre 1567 tarihinde hazırlanan atlas Osmanlı’daki ilk gerçek atlasır (İhsanoğlu, 2017, s. 171). Kartografik temellere dayanan atlasın nerede çizildiği bilinmemektedir. Osmanlı’da deniz adamı yetiştirmek ve reis unvanı alabilmek için gidilen Gelibolu okulundan yetiştiği tahmin edilebilir (Uçar, 1986, s. 36). XV. ve XVI. yüzyıl arasında özellikle Akdeniz ülkelerinde yaygın olarak kullanılan portolanlar bir denizci ve korsan olan Ali Macar Reis’in eline kolaylıkla geçmiş olmalıdır. Zira bu haritalar Freducci ve Agnese gibi kartografların İtalyan okullarında ürettiği portolanlara benzediği bilinir (Soucek, 1992, s. 283). Dönemin en popüler haritaları olan portolanların en eski örnekleri Akdeniz havzasını gösterirken 1550’lere gelindiğinde keşiflerle birlikte mekân bilgisinin artması portolanların

gösterme alanlarını genişletmiştir. Akdeniz havzası ile başlayan gösterim zamanla Karadeniz, Atlas Okyanusu gibi çevre bölgelerin de ayrıntılı haritalandığı bilinmektedir. Ali Macar Reis'in Atlas'ındaki Karadeniz portolanı da bunlardan biridir. Aşağıda genel ve içerik incelemesi yapılan 7 haritadan bazı örnekler verilmiştir.

Tablo 2.6: Ali Macar Reis Karadeniz haritası genel inceleme

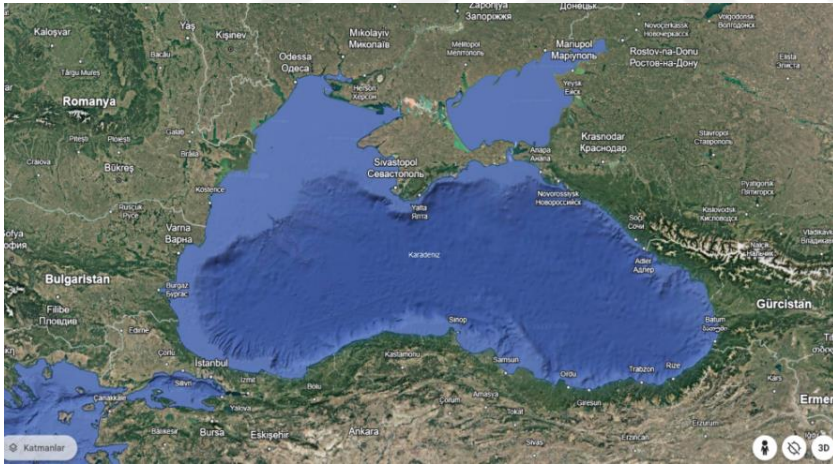
1. HARİTA: KARADENİZ HARİTASI		
GENEL İNCELME		
KRİTERLER		BULGULAR
1	Tarihi/ dönemi	1567
2	Hazırlanma şekli	El
3	Hazırlanma amacı	Saraya sunmak.
4	Hazırlayan	Ali Macar Reis /Osmanlı Devleti
5	Boyutları	İkiye katlanmış tek bir paftadan oluşmaktadır. Boyutları 30x 43,5cm.
6	Kullanılan malzeme	Ceylan derisinden hazırlanmış parşömen.
7	Diğer bilgiler	Bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde, Hazine ktp. Envanter no: 644'de, "Ali Macar Reis Haritaları" başlığı altında muhafaza edilmektedir.

Şekil 2.72: Ali Macar Reis Atlas'ından Karadeniz haritası

Kaynak: (Ali Macar Reis, 1567, s. 2)

Şekil 2.73: Karadeniz ve çevresi uydu görüntüsü

Kaynak: (Google Earth, 2025)

Karadeniz portolanı ve uydu görüntüsü alınan güncel Karadeniz haritası karşılaştırıldığında denizin doğu kıyıların çizimi dışında birbirlerine benzerlik göstermektedir. Kıyılarda sığlık, kayalık alanlar işaretlenmiş, boğazlar gerçeğinden daha geniş çizilmiş, Marmara Denizi'ndeki ada ve yarımada ların, koy ve körfezlerinin doğruluğu yüksektir. Sakarya suyu, Kızılırmak, Ozi Suyu gibi 10

akarsu, Toman, İmroz Adası gibi 12 ada, Ulubat gibi 3 göl, Kers, Akkerman gibi 9 boğaz, Kılağuz, Fiza gibi 6 burun; Yıldız, Poyraz, Keşişleme gibi 8 ana ve ara rüzgâr ve Bursa, Trabzon, Batun(m) gibi 193 yerleşim adı portolanda verilen coğrafi unsurlardandır.

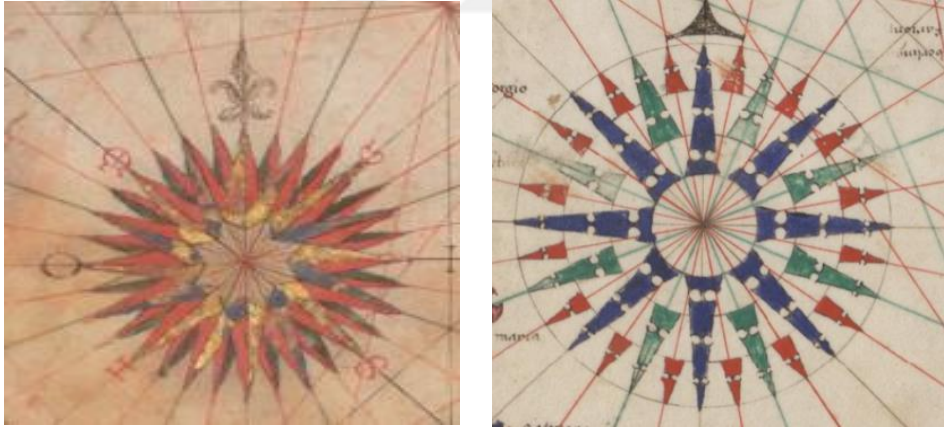
Portolanda, Karadeniz'in kuzey doğusunda adı verilmeden dağlık alan resmedilmiştir. Yerleşimleri göstermek için 68 kale-kent minyatürü çizilmiştir. Kıyılar olduğundan daha fazla girintili çıkıntılı yarım daireler şeklinde gösterilmiş bu durum yer yer bozulmalara neden olmuştur. Boğaz, delta akarsu ağzı gibi önemli yerlerin çizimi abartılı büyüklüktedir. Haritanın üst kesimi kuzeyi gösterir şekilde durmaktadır.

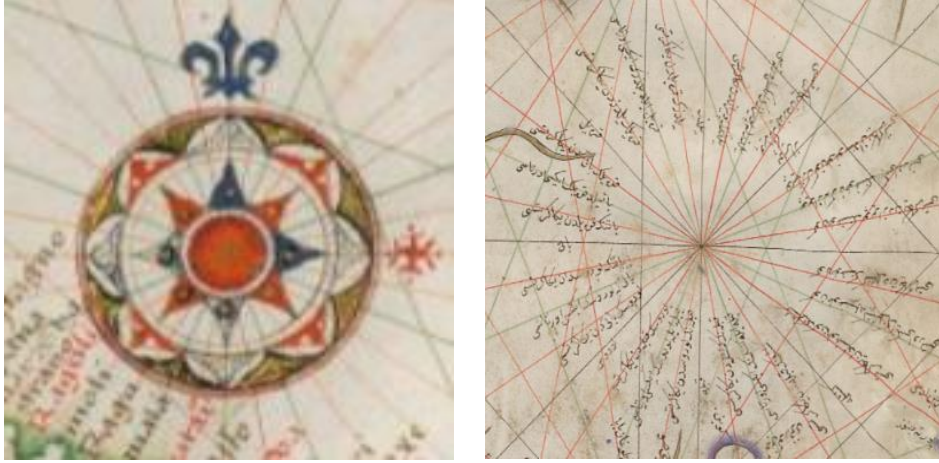
Tablo 2.7: Ali Macar Reis Karadeniz haritası içerik inceleme

1. HARİTA: KARADENİZ HARİTASI		
İÇERİK İNCELEME		
	KRİTERLER	BULGULAR
1.	Projeksiyon (Koordinat sistemi ile)	Harita portolandır. Portolanların kanevası onaltıgendir. Bir merkezden çevreye doğru uzanan 16 eşit açılı çizginin birbirine bağlanmasıyla çizilen düz çizgilerin çapraz bir rüzgâr gülü modelini temsil eder. Çizgilerin oluşturduğu otuz iki nokta yönleri göstermektedir.
2.	Çizim Yöntemi	Tarama ve renklendirme
3.	Gösterim (doğruluk ve kapsadığı alan)	Karadeniz, Marmara ve Azak Denizi çevresini göstermektedir. Akarsu, boğaz, dağ, rüzgâr, yerleşim yeri gibi fiziki-beşerî toplam 249 unsur portolanda gösterilmiştir. Akarsular altın sarı renkte, kuzeyde Dinyeper nehri deltası olduğundan çok daha büyük, 68 kale-kent minyatürü. Kıyılarda sıklık, kayalık alanlar + ile gösterilmiş. Harita Kuzeye bakmaktadır. Gösterilen alanın doğruluğu fazladır.
4.	Semboller (yön oku ve diğer)	Akarsu, göl, burun, dağ, ada, körfez, ağaçlık, yerleşim unsurları gösterilmiştir. Akarsular kahverengi, göl içleri ise sarı noktalar ile boyanmıştır. Kara ve deniz ayrımında mavi, adalar için farklı renkler.
5.	Ölçek	Mil ölçeği.
6.	Başlık	Yok
7.	Çerçeve	2 mm kalınlıkta siyah bir çizgi.

Ali Macar Reis Atlası'ndaki portolan ve dünya haritası süslemelerden uzak, yön bulma gayesiyle çizildiği incelemeler sonucu söylenebilir. Ali Macar Reis Atlası aynı dönemde hazırlanan bazı portolan atlaslar ile karşılaştırıldığında atlaslarının girişlerinde kullanılan astronomik çizimler, ilahi figürler Ali Macar Reis'in atlasında bulunmaz. Portolanların kaneva ağını oluşturan rüzgâr güllerinin yönlerini, aynı dönemlerde Avrupa'da yapılan Freducci (1554), Niccolo (1558), Diogo Homem (1559) haritalarında süsleme ve renklerle gösterilmişken Ali Macar Reis (1567) yazarak vermiştir. Atlas içerisindeki portolanlar rüzgâr gülünden oluşan pusula taksimatına (bölümlerine) göre hazırlanmıştır. Aşağıda Ali Macar Reis'in Ege haritasında Batı Anadolu üzerindeki rüzgâr gülünde yazılan yönlerden sekiz siyah çizgi ana yönleri göstermektedir. Bu yönler üzerine; Yıldız (kuzey), Poyraz (Kuzey doğu), Batı, Karayel (Kuzey batı), Lodos (Güney batı), Kible (güney), Keşişleme (Güney doğu), Kündoğusu (Doğu) yazılıdır. Ana yönlerin arasında ise 16 kırmızı ve 8 yeşil renkte ara yönleri göstermektedir (Şekil 2.74).

Şekil 2.74: Portolanlarda rüzgargülü örnekleri

Kaynak: (Ali Macar Reis, 1567; Freducci, 1554; Homem, 1559; Niccolo, 1558)

Atlasta yer alan altı portolanda da Akdeniz ve Karadeniz kıyıları ayrıntılı olarak çizilmiştir. Atlasın kapağında ya da haritaların üzerinde herhangi bir başlık yoktur. Her bir haritaya mil ölçeği eklenmiştir. Kıyılarda kırmızı noktalar sığlık yerleri, siyah nokta ve artı (+) işareti kayalıkları temsil etmektedir. Kıyılarda yer isimleri ayrıntılı verilirken karaların içleri boş bırakılmıştır. Altlık ile aynı renkte olan portolanda kara ve denizi ayırmak için kıyıların farklı renklerle bir hat şeklindedir. Vurgulamak amaçlı kullanılan bu renklendirme sistemi ile kıyıları ön plana çıkarılmıştır. Akarsu, yerleşim yeri gibi unsurlar basit minyatür şeklinde çizilmiştir.

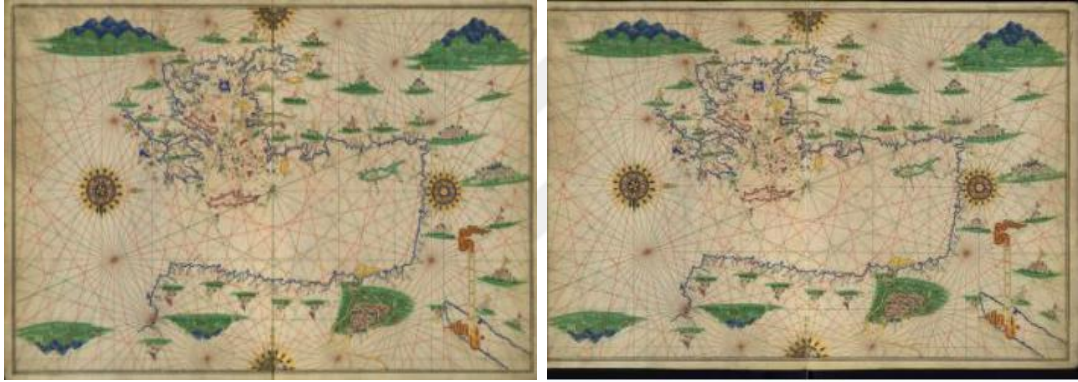
Portolan harita ve atlalara ilginin arttığı XVI. yüzyıl da Osmanlı Devleti'nde üretilen bazı atlalarda benzerlikler vardır. Bu durum için Casele, Osmanlı'da aynı tarzda seri üretilmiş atlasların birkaç örneği olabileceğini belirtmektedir (Casele, 2010, s. 191). Taramalar sonucu listelenen atlaslar içerisinde Ali Macar Reis'in (1567) atlasından sonraki yıllarda hazırlanmış *Walter Deniz Atlası* (1575) ve *Atlas-ı Hümayun* (1575) incelenmiştir. Atlasların benzer özelliklerle olduğu fakat süslemelerin daha fazla olması Ali Macar Reis atlasından bu noktada farklılıklarını oluşturmaktadır.

Sonuç olarak Osmanlı da el ile çizilmiş seri üretim atlasların olabileceği fikri desteklenmektedir. *Walter Deniz Atlası* ve *Atlas-ı Hümayun* hazırlanma süreci hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Hazırlayan kişi / kişiler de belli değildir.

Yalnız Osmanlı sarayında hazırlandığı bilinmektedir. Bu atlasların hangi amaçla hazırlandığı da bilinmemekle beraber Devletin kartografik ihtiyaçları doğrultusunda hazırlandığı tahmin edilebilir. Bunun yanında süslemelerin ve renklendirmelerin fazlalığı acil bir ihtiyaç olmadığını da gösterebilir niteliktedir.

Ali Macar Reis'in harita tarzı ve gösterim şekli XVII. yüzyıl Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma*'sında da benzer şekilde görülmektedir. Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* da Ali Macar Reis'e atıf yaparak (Kâtip Çelebi, 1732, s. 91-92) onun portolanlarından yararlandığını belirtmiştir. *Cihannüma*'daki haritalar incelendiğinde de bu bilgi aktarımı olası bulunmuştur (Şekil 2.75 ve Şekil 2.76).

Şekil 2.75: Walter Deniz Atlası ve Atlas-ı Hümayun'da Akdeniz havzası

Kaynak: (Atlas-ı Hümayun, 1575; Walter Deniz Atlası, 1575)

Şekil 2.76: Ali Macar Reis Atlası ve *Cihannüma*' da Akdeniz havzası

Kaynak: (Ali Macar Reis, 1567; Kâtip Çelebi, 1732)

Haritalar üzerinde bazı kısa notlar bulunur. Cebeli Tarık boğazı yakınlarında Koyunluca, Karamanlı gibi Türkçe isimler okunmaktadır. Kuzey Afrika kıyılarında "Feth olan İspanya Boğazı?" şeklinde yer yer silinmiş bir not ile İber yarımadasının batısına haritaya dik gelecek şekilde "Ketebehülfakir bi inayeti melikül takdir Ali Macar Reis fi Şehrüssafer 975" notu düşülmüştür.

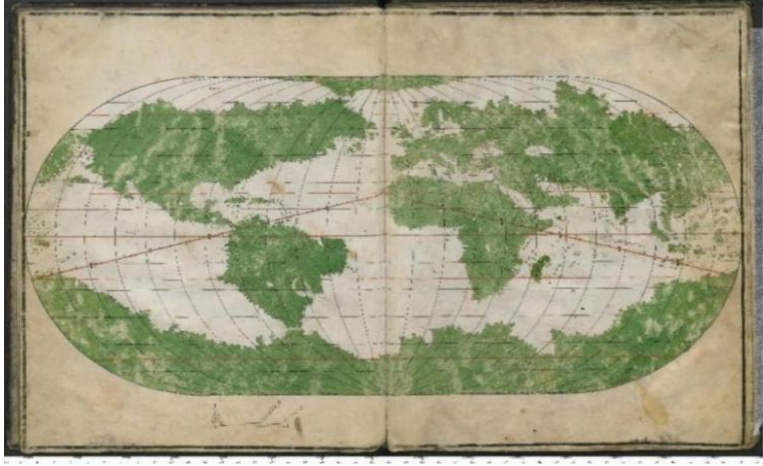
Haritaların altı tanesi portolan, dünya haritası ise Eckert III (1908) projeksiyonuna benzeyen bir sistem ile çizilmiştir. Bu sistem Batlamyus'un (M.S. 125) dünya haritasını çizdiği şekline benzemektedir. Orta Çağ'da Batlamyus'un *Geographike Hyphegesis* eseri birçok kez basılmış, yayılmış, birçok denizci ve kartograf tarafından incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde de Fatih Sultan Mehmet'in emriyle çevrili yapılan Batlamyus'un eseri Osmanlı denizcileri ve haritacılar tarafından da bilinmektedir. Haritanın yapımında Batlamyus'tan yararlanılmış olması muhtemeldir (Şekil 2.77).

Şekil 2.77: Batlamyus'un Dünya haritası

Kaynak: (Ptolemy, XV. yüzyıl, s. 55-56)

Şekil 2.78: Ali Macar Reis'in Dünya haritası

Kaynak: (Ali Macar Reis, 1567, s. 8)

Dünya haritası dönemin bilinen yerlerini göstermesi yanında, Anian Boğazı (Bering Boğazı) gibi henüz keşfedilmemiş ve haritalanmamış -bilinmeyen- yerlerini de tahmini bilgilerle çizmiştir. Harita üzerinde tüm anakaralar yeşil renk ile denizler ise harita altlığının kendi renginde gösterilmiştir. Meridyenler doğu- batı yönünde 15° aralıklarla giderek 360° 'yi, paraleller 15° aralıklarla kutuplara giderek 180° 'yi tamamlamıştır. Ekvatorun Kuzey- Güney'inde 15° - 30° paralelleri arasında yengeç ve oğlak dönenceleri, 60° - 75° paralelleri arasındaki kutup daireleri kırmızı bir hat ile ayrıca çizilmiştir. Dönenceler arasında iki dik çizgi şeklinde uzanan ekliptik ve ekvator 5° lik kesiklerle ayrılmıştır. Ekvator ile kesişen bir ekliptik çizgisi vardır. On iki kısma ayrılan çizgi üzerinde batıdan doğuya doğru cedy (oğlak) ile başlayarak sırasıyla delv (kova), hut (balık), hamel (koç), sevr (boğa), cevza (ikizler), seratan (yengeç), esed (aslan), azrai (başak), mizan (terazi), akreb (akrep) ve kavs (yay) ile biten burç isimleri yazmaktadır (Şekil 2.79).

Şekil 2.79: Ali Macar Reis'in Dünya haritasında ekliptik çizgisi

Kaynak: (Ali Macar Reis, 1567).

Harita üzerinde fiziki-beşerî toplam 123 unsurun adı verilmiştir. Amazon; İrlanda, Serendib, Cava vd. 19 ada; Magellan, Sette (Cebelitarık) vd. 3 boğaz; Habeş Burnu ve Kovab? Burnu; Bahr-Soğuk, Alman Denizi vd. 8 deniz adı, Basra körfezi ve karalar üzerinde 89 yerleşim ismi haritada okunmaktadır. Bering boğazı gösterilmiş, Kuzey Amerika kuzeyindeki adaları verilmeden bir bütün halinde çizilmiş, Danimarka gösterilmemiştir. Kuzey Kutup bölgesinde gerçekte var olmayan bir kara parçası çizilmiştir. Kıtaların gösteriminde farklı derecelerde bozulmalar görülmektedir. Hazar gölü yanlış çizilmiş, üzerine Bahr-Kulzum yazılmıştır. Japon adaları yanlış, Antarktika gerçeğinden çok daha büyük çizilmiş, Avustralya gösterilmemiştir. Harita Kuzeye bakmaktadır. Hazar Denizi yatay şekilde çizilerek Bahr-ı Kulzum (Kızıldeniz) olarak gösterilmiştir. Kendi üslubuyla haritalar üzerine bazı bilgilendirici notlar da eklemiştir. Ölçekte bulunan 13 nokta paydayı temsil etmekte, ölçeğin üstünde solda “cümlesi iki bin mildir”, ortada "büyük adalık? beş yüzer mil" ve sağda "takım adaları yüzer mildir" notları yazılmıştır. Kenarlardaki boşluklara ise ölçek dışında herhangi bir sembol, süsleme eklenmemiştir. Atlas Okyanusu'nda Afrika'nın batı kıyılarında “girdab" yazılıdır.

Ali Macar Reis Atlası Osmanlı Devleti'nde üretilmiş portolan atlaslardan birisidir. Kendisi denizci olan Ali Macar hazırladığı atlastaki el yapımı portolanlar sade görüntüsü ile dikkat çekmektedir. Atlasta metin bulunmamaktadır. Buna göre Ali

Macar Reis Atlası Osmanlı da hazırlanmış sadece haritalardan oluşan ilk atlasır. Kendinden sonraki bazı atlasları etkilemiştir.

2.5.4. Muhit Atlası (Atlante Ottomano) özellikleri

Henüz ülkemizde üzerine çalışma yapılmamış bu atlasın Osmanlıca haritalı ve tek nüshası İtalya’da Napoli Ulusal Kütüphanesinde (Biblioteca Nazionale di Napoli) bulunmaktadır. Atlas 2019 yılında dijitalize olarak erişime açılmıştır. Atlas Biblioteca Nazionale di Napoli Kütüphanesinde *Atlante Ottomano* başlığı ile BNN Ms. III.F.35 altında kayıtlıdır.

Bu atlas üzerine 2017 yılında Napoli Üniversitesi Akdeniz ve Afrika çalışmaları bölümü Öğretim Üyesi Luca Berardi’nin bir çalışması bulunmaktadır. Berardi’nin incelemeleri sonucu atlas hakkında önemli bilgiler ortaya çıkmıştır. Birçok açıdan atlası inceleyen Berardi bunun Osmanlı döneminde hazırlanmış ve bir şekilde İtalya’ya gelmiş olduğunu öne sürmüştür (Berardi, 2017). Napoli Kütüphanesi’ndeki bu esere ilk atıf yapanın Lettera di G. De Hammer olarak bilinir. Hammer 1827 yılında İtalyan kütüphanelerindeki doğu eserleri üzerine “*Sui manoscritti orientali che si trovano nelle (Bulunan Doğu el yazmaları hakkında)*”, on sayfalık bir yazı kaleme almıştır (Hammer, 1827). Atlasın kim tarafından hangi tarihte yapıldığı kesin olarak bilinmese de Seydi Ali Reis (1562) tarafından yapılmış fakat eser İtalya kütüphanesinde 1570 tarihi ile kayda geçmiş ihtimali yüksektir.

Seydi Ali Reis (ö. 1562), İstanbul’da denizci bir aile de doğdu. Erken yaşlarda seferler katıldı. Osmanlı’nın birçok seferine kaptanlık etmiş, Akdeniz’i iyi bilen bir kaptandır. *Muhit* eserinin yazılış amacı ise Hint denizlerinde gemicilerin rehber almadan kendilerinin gitmesini sağlamak amacıyla yazılmış rehber niteliğinde bir eserdir. *Muhit* XVI. yüzyıl Türkçesi ile yazılmıştır. On bölümden oluşan eserde yıldız, ay, pusula ölçümü, astronomi, Hint Okyanusu ve yeni memleket denilen Amerika’dan bahseder. Macellan boğazı hakkında bilgi vermesi ve Amerika ile ilgili

verdiği bilgiler göz önüne alındığında dönemine göre en güncel bilgileri takip ettiği ve topladığı anlaşılmaktadır. Günümüzde bilinen dört nüshası vardır. Kendi el yazması 1643 numara ile Topkapı Sarayı Revan Köşkü Kütüphanesinde, diğeri 2948 numara ile Nuruosmaniye Kütüphanesinde kayıtlıdır. Diğer iki nüshadan biri Viyana kütüphanesi Flügel 1277, diğeri Napoli Biblioteca Nazionale'de 1570 tarihli kopyadır (Ak, 2009, s. 21; Büke, 2010, s.6; Önder, 2002, s.82; Sarıcaoğlu, 2015, s.64; Turan, 2002, s.112). Seydi Ali Reis ve eseri hakkında yapılmış çalışmalar incelenmiştir. *Muhit* eseri içerisinde haritaların bulunduğu ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Napoli kütüphanesindeki nüshaya ekli olan söz konusu atlas ise Seydi Ali Reis'e ait olup olmadığı tartışma konusudur. Bunun yanında atlasın sadece İtalya'daki nüshaya ekli olması araştırılması gereken ayrıca bir konu olarak kalmıştır.

Atlas hakkında daha fazla bilgi için kütüphane görevlileri ile iletişime geçilmiştir. Görevliler tarafından verilen sınırlı bilgiye göre atlas tahmini 1500'lerin sonunda Napolili entelektüellerin dikkati İslami elyazmalarına kaydığında Napoli'ye gizli yollarla getirilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Bu dönemde Enginizasyondan korkulduğu için İslam eserlerinin gizli tutulduğu da görevliler tarafından belirtilmiştir.

İncelenen atlas üç bölümden oluşmakta ve 354 sayfadır. İlk kısmını 72. sayfaya kadar Seydi Ali Reis'in *Muhit* adlı eserinin metni oluşturmakta bu sayfadan sonra genellikle karşılıklı sayfalara çizilen 92 harita paftası bulunmaktadır. Son kısımda ise 11 sayfalık Amerika'nın keşfini anlatan Osmanlıca metin bulunur. Aşağıda genel ve içerik incelemesi yapılan atlasın dikkat çekici bazı haritaları ve atlasın genel özellikleri üzerinde durulmuştur. Genel inceleme kriterleri atlasın her haritasında aynı olduğu için bir kere verilmiştir.

Haritalardaki çizimler oldukça basit şekildedir ve el ile hazırlanmıştır. Haritaların hiçbirinde yön oku, başlık, çerçeve, ölçek gibi haritayı oluşturan unsurlar bulunmaz. Bu durum haritaların eskiz/taslak bir çalışma olabileceğini akla getirmektedir.

Renklendirme yapılmayan haritalarda karalar ile denizler altlık ile aynı renkte çizilmiştir. Her haritanın kenar kısımlarında koordinatlandırma yapılmıştır.

Tablo 2.8: Muhit Atlası genel inceleme

1. HARİTA: YEŞİLBAŞ (YEŞİLBURUN ADALARI)		
GENEL İNCELEME		
KRİTERLER		BULGULAR
1.	Tarihi/ dönemi	1570
2.	Hazırlanma şekli (baskı/el)	El
3.	Hazırlanma amacı	Hint okyanusunda sefere çıkan denizcilerin yanlarına klavuz almadan yolları bulması amacıyla.
4.	Hazırlayan (kişi/ kurum /yer)	Seydi Ali Reis? ya da kimliği belirsiz bir Osmanlı yazarı / İstanbul
5.	Boyutları	Haritanın çizildiği altlık boyutu 21.7 x 15.5 cm
6.	Kullanılan Malzeme Özellikleri	Ceylan derisinde parşömen üzerine
7.	Diğer bilgiler (Arşivleme /mevcut nüshalar vs.)	İtalya'da <i>Biblioteca Nazionale di Napoli</i> Kütüphanesinde <i>Atlante ottomano</i> başlığı ile BNN Ms. III.F.35 altında kayıtlıdır. Haritanın farklı bir nüshasının olmadığı bilinir.

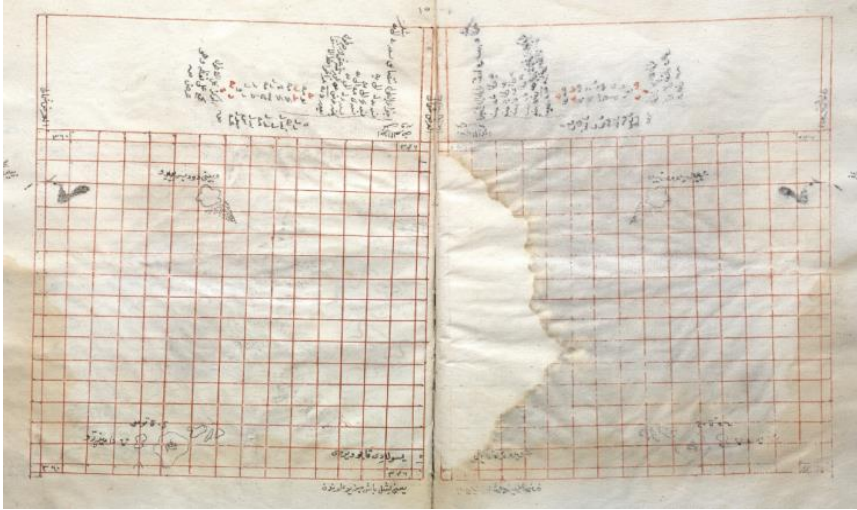
Atlasın ilk haritası Atlas Okyanusunda “Yeşilbaş Cezireleri’nin” (Yeşil Burun Adaları) 20 meridyen batısından geçirilerek 360° meridyeni ile başlatılmıştır. Bu konum Tordessillas Antlaşması (1494) ile İspanya ve Portekiz arasında belirlenen sınırı göstermektedir (Şekil 2.80). Tordesillas Antlaşması (7 Haziran 1494), İspanya ve Portekiz arasındaki anlaşmazlığı önlemek amacıyla yapılan bir antlaşmadır. Papa Avrupa dışında yeni keşfedilen topraklar Afrika’nın batısındaki Yeşil Burun Adaları’nın 270 legua/ lig (1303km) batısından başlatılmıştır (Özür, 2015, s.121-122). Buna göre Seydi Ali Reis başlangıç meridyenini Portekizlerin kabul ettiği sınır olarak başlatmıştır.

Şekil 2.80: Tordessillas Antlaşması ile çizilen sınır

Kaynak: (Modena Kütüphanesi, t.y.)

Şekil 2.81: Muhit Atlas'ında Yeşilbaş Adaları haritası

Kaynak: (Seydi Ali Reis, 1570, s. 72-73)

Tablo 2.9: Muhit Atlası içerik inceleme

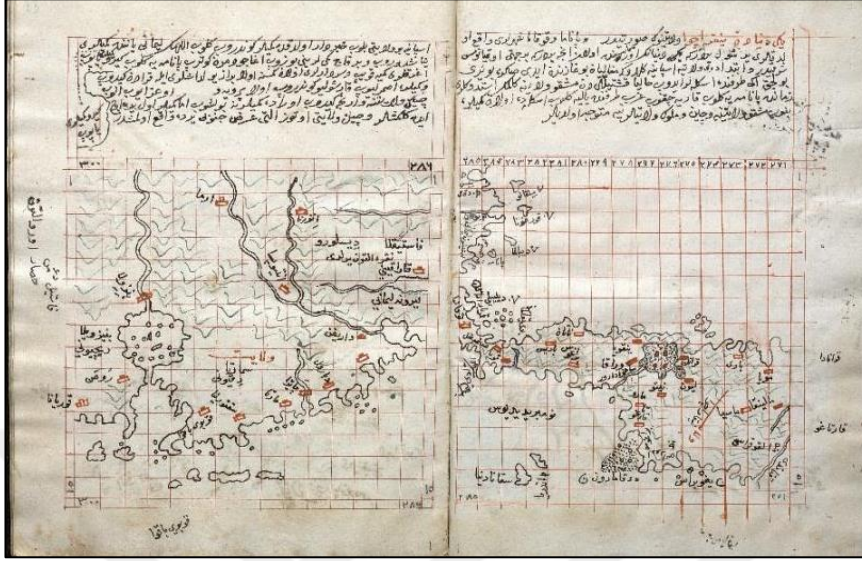
1. HARİTA: YEŞİLBAŞ (YEŞİL BURUN ADALARI)		
İÇERİK İNCELEME		
	KRİTERLER	BULGULAR
1.	Projeksiyon	Her sayfada 15x15 grid ağına çizilmiştir.
2.	Çizim Yöntemi	Çizim yöntemi kullanılmıştır.
3.	Gösterim	Kaneva üzerinde gösterilen koordinatlandırma solda 360° ile başlayıp 1 derece aralıklarla çizilmiş bazı meridyen aralarında numaralandırmalar yapılmıştır. Gösterim başlangıç

		meridyeninin batısın da 360° -346° kuzey paraleli arasıdır. Tek sayfaya çizilmiş kanevanın üst kısmında bazı bilgilerin, osmanlıca harflerin listelendiği bir çerçeve bulunur. Harita "Yeşil Baş Cezireleri" (Yeşil Burun Adaları) nin 15 meridyen batısından çizilmeye başlanmıştır.
4.	Semboller	Harita kanevası kırmızı ile çizilmiş, üzerinde siyah renk ile basit adalar gösterilmiştir. Siyah noktalar sığlık alanları işaret eder. Yön oku yoktur, üst kısımda kuzeyi gösteren 'şimal' yazılıdır. Haritada kara ve deniz altlığı ile aynı renktedir. Çizim basit, ayrıntıya girmeden yapılmıştır.
5.	Ölçek	Haritanın ölçeği belirtilmemiştir.
6.	Başlık	Başlık yoktur.
7.	Çerçeve	Paralel ve meridyenlerin oluşturduğu ve numaralandırıldığı kenar çizgileri dışında ayrıca bir çerçeve yoktur.

İkinci haritada Yeşilbaş Adaları'nın doğusu 1-15° kuzey paraleli ve 1-30° batı meridyenleri arası gösterilmiştir. Haritalar 30'ar derecelik gridler halinde doğuya doğru giderek atlasın 13. haritasında tekrar başlangıç meridyenine gelmiştir. 14. haritadan itibaren 16-30° kuzey paralelleri arası gösterilmiş, ilerleyen haritalarda paftaların gösterimi doğuya doğru sıralanmıştır.

Atlasın 11. haritası Amerika kıtasında Orta Amerika ve Panama çevresini göstermektedir. Harita üzerinde verilen bilgi notlarında üst kısımda "İspanya bu vilayeti bulup..." diye devam eden bir açıklama eklenmiştir. Güney Amerika kıtasının doğu kıyıları, dağlar (Brezilya Platosu) ve kıyıları gösterilmiştir. Engebeli yeryüzü şekilleri, akarsu, göl, yerleşim yerleri verilmiştir. Bu yerler üzerine "Portugal buldu bu vilayeti" şeklinde notlar bulunur. Kuzeyde kollarıyla birlikte geniş bir akarsu ağzı, kıyılarda sığlık alanlar belirtilmiştir. Harita kenar boşluklarında da "Portugal kafirinin iptidainde..." şeklinde Portekiz'in bu yerleri keşfi ile ilgili bilgileri verilmiştir. Amerika kıtalarının büyük bölümünde İspanya'nın hakimiyeti olsa da Protevizlilerin Güney Amerika'nın doğu kıyılarına eriştiği ve buralarda koloni kurduğu bilinmektedir. Seydi Ali Reis de haritasında Portekiz topraklarını işaret etmekte ancak İspanya'dan söz etmemektedir (Şekil 2.82).

Şekil 2.82: Muhit Atlas'ında Orta Amerika

Kaynak: (Seydi Ali Reis, 1570, s. 164-165)

Şekil 2.83: Orta Amerika uydu görüntüsü

Kaynak: (Google Earth, 2025)

Tablo 2.10: Muhit Atlas'ında Orta Amerika içerik incelemesi

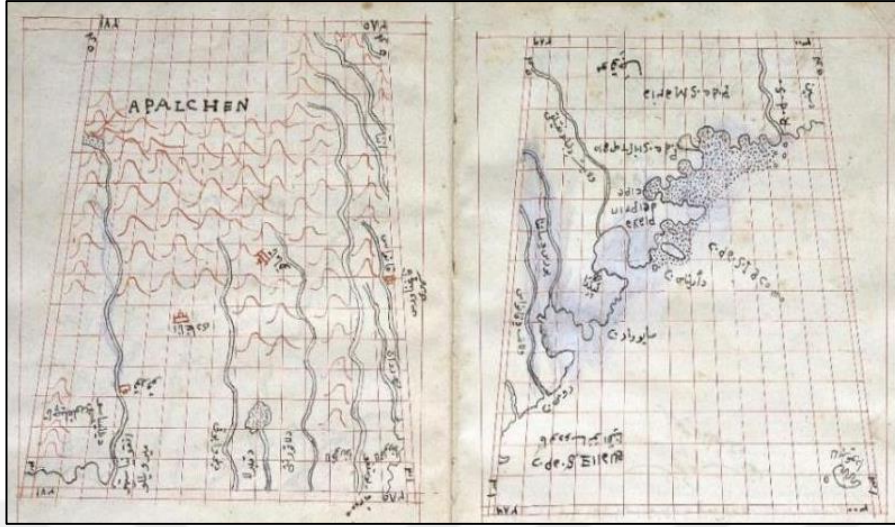
11. HARİTA: ORTA AMERİKA-PANAMA		
İÇERİK İNCELEME		
	KRİTERLER	BULGULAR
1.	Projeksiyon	Her sayfada 15x15 gridler şeklinde çizilmiştir.
2.	Çizim Yöntemi	El
3.	Gösterim	Kaneva iki sayfaya ayrı çizilmiş, paralel ve meridyenler arası 1° aralıklarla, batıdan doğuya doğru 271-300° doğu meridyenleri ile 1-15° kuzey paralel arası kanevayı oluşturur. Gösterilen alanın kuzey yönü doğuya gelecek şekilde çizilmiştir. Kıyı çizgileri, dağlar, göl, körfez, akarsu, adalar ve yerleşim yerlerini gösteren yapıların çizimi çok basittir. Akarsu kıyılarında yerleşmeleri gösteren yapılar çizilmiştir. Orta Amerika, Panama, Güney Amerika'nın kuzey kıyıları gösterilmiştir. Burada hatalar oldukça fazladır. Yucatan yarımadası çizilmemiş, bazı akarsu ve göllerin yer konumlandırılması hatalı olmakla birlikte o dönemin coğrafi bilgisi ışığında bilinen alanlar çizilmiştir.
4.	Semboller	Harita kanevası ve yerleşim yerleri kırmızı ile boyanmış, rakamlar ve harfler bulunur. Çizim basit, ayrıntıya girmeden yapılmıştır. Yön oku yoktur, ancak koordinat sisteminden çıkarım yapılabilir.
5.	Ölçek	Yok
6.	Başlık	Yok
7.	Çerçeve	Kanevanın oluşturduğu kenar çizgileri

Haritalar yakından incelendiğinde dar gösterim alanları üzerinde o yer hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Asya Kıtası'nın kuzey kıyıları ve denizlerin gösterildiği

haritalarda "Bu yerlerde bir hayvan olur Aslan gibi ama buyan omuzu uzar, ziyade çok yük vurur..." (Seydi Ali Reis, 1570, s. 83-84) şeklinde bilinmeyen bu yerlerdeki hayvanlar ve temmuz ayında buralarda buzların olduğu hakkında bilgi notları bulunur. Anadolu yarımadasının gösterildiği paftalarda hem kaneva içinde hem de kenar kısımlarda oldukça fazla bilgi ile donatılmıştır. Anadolu üzerinde Toros Dağları gösterilirken Tuz Gölü gösterilmemiş, Van Gölü basit bir daire şeklinde çizilmiştir.

Kuzey Amerika iç kesimleri bilinmeyen yerlerdir. Harita üzerinde "Burada koyun gibi bir hayvan olur.... Büyüktür ve boynu uzundur" (Seydi Ali Reis, 1570, s. 214) şeklinde notlar, bilinmeyen diğer yerler üzerine ise "Hali" (boş, ıssız, تنها, kimsesiz) yazılıdır. Piri Reis'in Amerika haritasından daha büyük ölçeklerde hazırlanan paftalarda ondan daha ayrıntılı bilgilere rastlanır. Özellikle hem kuzey hem güney Amerika kıtasından birçok ülkenin yer isimlerine rastlanmaktadır. Batıdan doğuya doğru, APALCHEN (Apalaş Dağları), ANIAN Körfezi (Berring Boğazı civarı), Vilayet-i ANIAN şeklinde yer isimleri, Kaliforniya yarımadası, Verminio denizi (Kalifornia körfezi), Meksika civarı Kuzey Amerika, Meksika körfezi, Florida yarımadası, Santa Dominiko, Denudut, Denizi (Sargasso Denizi) verilmiştir (Şekil 2.84).

Şekil 2.84: Muhit Atlas'ında Kuzey Amerika

Kaynak: (Seydi Ali Reis, 1570, s. 214-215)

Haritaların çiziminde kanevada bazen kırmızı bazen de siyah renk kullanılmış, gösterilen alanlar her zaman siyah ile çizilmiştir. Yer isimleri siyah, kale yerleşmeleri kırmızı ile gösterilmiştir. İlk haritalarda çok fazla düzeltme yapılmış, yanlış çizimler karalanmıştır. Bu durum ilerleyen paftalarda azalmıştır. Buradan çizenin işinde profesyonel olmadığı fakat giderek çizimini geliştirdiği anlaşılmaktadır. Haritaların ölçeği, başlığı, çerçevesi, yön oku bulunmamaktadır. Harita kenarlarında karalamalar ve notlar bulunmaktadır (Şekil 2.85).

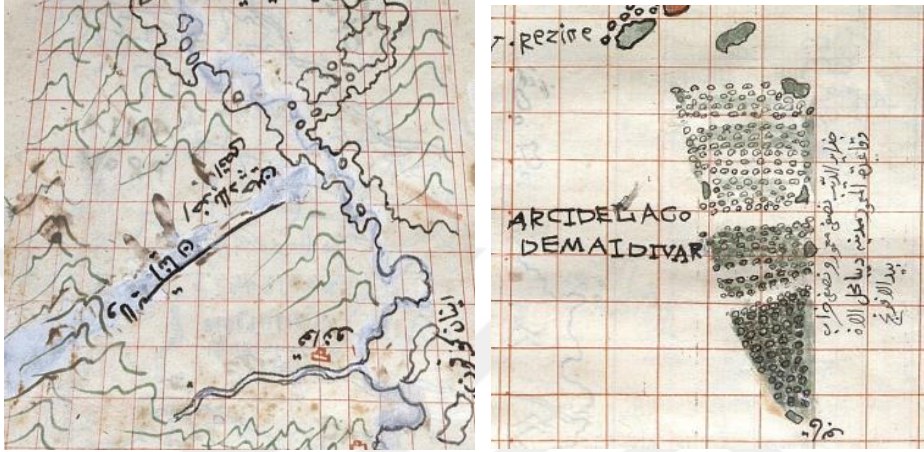
Şekil 2.85: Muhit Atlası 84 (Solda) ve 46. haritalar

Kaynak: (Seydi Ali Reis, 1570, s. 214-215)

Haritalarda fiziki ve beşerî unsurlara dikkat edilmiştir. Akarsular, gri/açık mavi renk ile kabaca boyanmış, dağlar basitçe çizilmiş, adalar ve takımadalar küçük daireler halinde gösterilmiştir (Şekil 2.86).

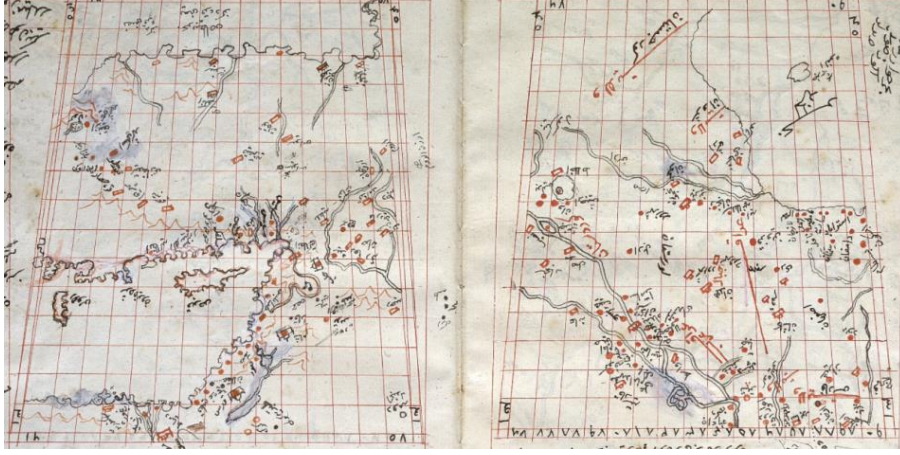
Şekil 2.86: Muhit Atlas'ında akarsu (Solda) ve adaların gösterimi

Kaynak: (Seydi Ali Reis, 1570, s. 77, 116)

Atlasın 28. haritasına Bahr Hazar başlığı verilmiş ve doğuya doğru 61-90° doğu meridyenleri ile 31-45° kuzey paralelleri arasını göstermiştir. Kaneva kuzeye doğru daralır. Batıdan doğuya doğru, Anadolu Yarımadası, Maşırık bölgesi, Kıbrıs, Ortadoğu ülkeleri, Bahr Hazar (Hazar denizi) ve Kafkasların güneyi bir derece aralıklarla aktarılmıştır. Toros dağları ve diğer engebeli yüzeyler farklı renklerle belirtilmiş, Aras, Fırat, Dicle ve Asi suları gösterilmiş, Van gölü daire şeklinde çizilirken Anadolu'daki Tuz gölü ve diğer göller çizilmemiştir. Kıyılar, akarsular, göl, ada, kıyı ve akarsu kenarlarına konulmuş yerleşim yerlerini gösteren yapılar vardır. Kıyılarının girinti çıkıntıları çok belirgindir. Anadolu'nun Kuzey ve Güney kıyılarının yer konumlandırılmasında hatalar vardır. Üst kısımda metin için ayrılan bölümde ve kenarlarda harita üzerine bazı notlar bulunur (Şekil 2.87).

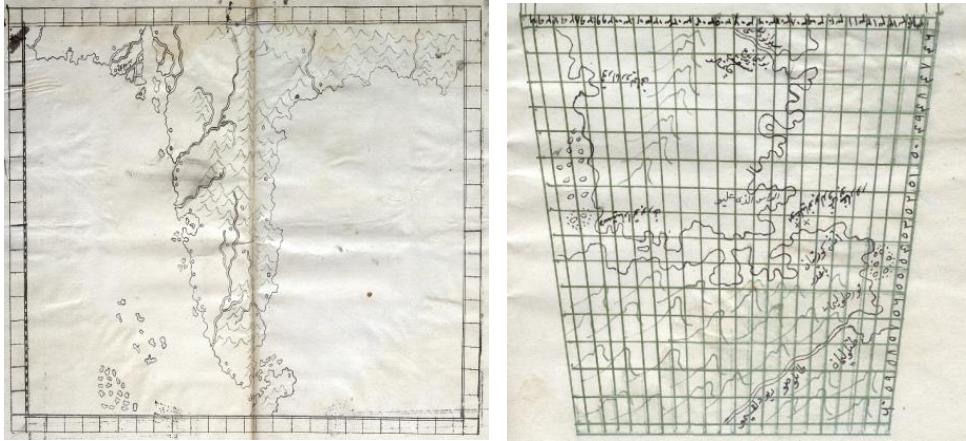
Şekil 2.87: Muhit Atlas’ında Anadolu yarımadası gösterimi

Kaynak: (Seydi Ali Reis, 1570, s. 100)

Güney Amerika kıtasında Macellan Boğazı ve Plata nehri dahi gösterilmiş ve buralar üzerine bilgiler verilmiştir. Atlasın son kısmında isimsiz ve koordinatları yarım kalmış iki Hindistan yarımadası haritası bulunur. Bu haritaların sıraya uymamaları sonradan eklendiği ya da arada kalan yerlerin bilinmediği fikirlerini akla getirmektedir (Şekil 2.88).

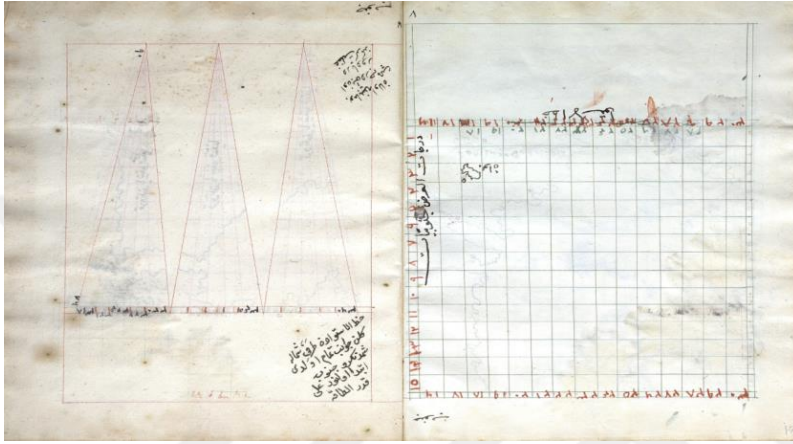
Şekil 2.88: Muhit Atlas’ında Macellan Boğazı (Solda) ve Hindistan yarımadası

Kaynak: (Seydi Ali Reis, 1570, s. 160, 164)

Atlas içerisinde sadece en son haritalar değil yarım bırakılmış başka haritalar da bulunmaktadır. 61. harita kuzey yarım kürenin çizildiği son paftadır ve yarım bırakılmıştır. 62. harita ise Güney yarım küreyi gösteren ilk paftadır ve bu da yarım bırakılmıştır (Şekil 2.89).

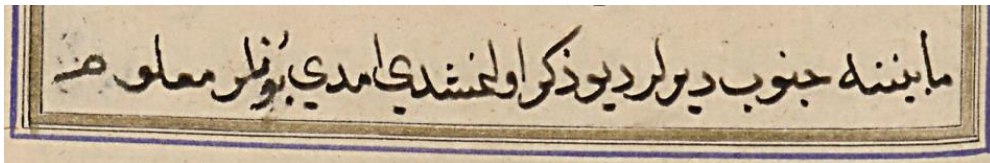
Şekil 2.89: Muhit Atlas'ta yarım bırakılan haritalar

Kaynak: (Seydi Ali Reis, 1570, s. 131)

Karşılaştırmalar sonucu *Muhit* eseri içerisindeki bilgilerin, atlastaki haritalarla uyumlu olarak ilerlediği görülmüştür. TSMK nüshasında Seydi Ali Reis atlasının 133. sayfasında yarım kalan haritalar hakkında “Mabeynine cenub dirler diyü zikr olunmuşdu imdi bunlar malum” şeklinde (Seydi Ali Reis, 1643, s. 133) boş bırakılan yerler hakkında bilgi verilmektedir (Şekil 2-90).

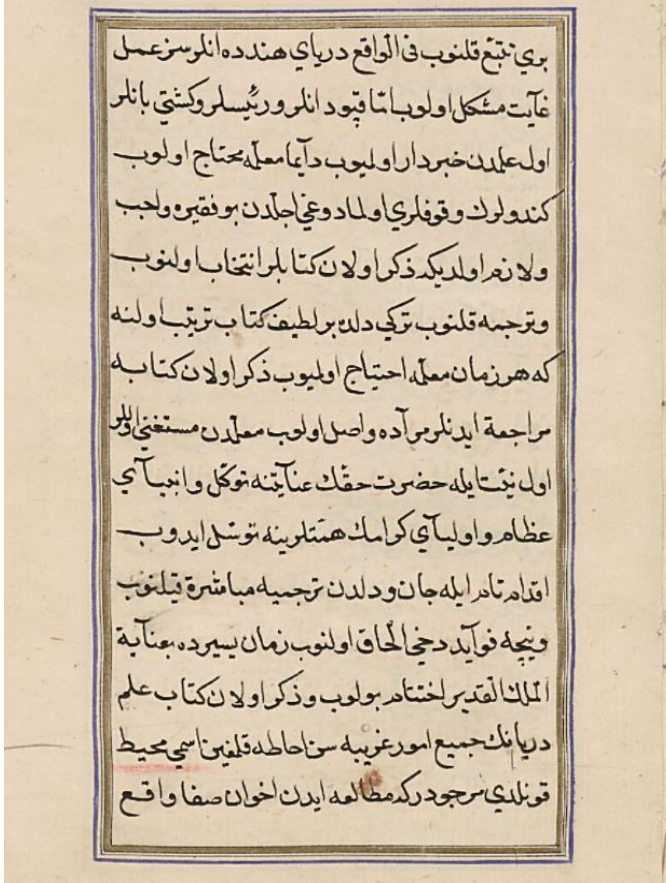
Şekil 2.90: Muhit Atlas'ta bilinmeyen yerler hakkında

Kaynak: (Seydi Ali Reis, 1643, s. 133)

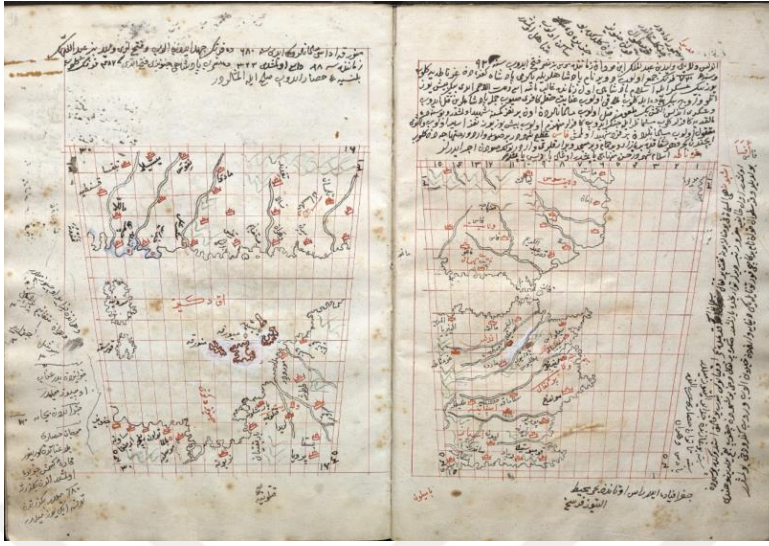
Atlasın kaynaklarını nereden aldığı konusunda *Muhit* eserinden yola çıkarak bazı bilgiler verilebilir. *Muhit*'e Seydi Ali Reis bazı Hindistan ileri gelen alimlerinden Muhammed bin Şâdân (Ö.?), Sehl İbn Aban (ö.?), Cürez diyarından Süleyman bin Ahmed (el Mahri?) (Ö. 1550), Uman'lı Ahmed bin Mâcid (ö. 1550) gibi Müslüman kaptan ve alimlerden bahsetmektedir (Büke, 2010, s. 51). Kaptanların Hind denizinden geçerken her zaman bir rehber ihtiyacı olduğunu, yalnız dolaşmalarının güç olduğunu söylemektedir. *Muhit*'in yazılmasındaki amaç da bu alimlerin eserlerini tercüme edip Türkçe bir kitap hazırlamaktır (Şekil 2.91). Atlasın haritaları da muhtemelen eser yazıldıktan sonra çizilmeye başlanmıştır.

Şekil 2.91: Muhit Atlas'ın yazılış amacı

Kaynak: (Seydi Ali Reis, 1643, s. 3)

Şekil 2.93: Muhit Atlası’nda Cebelitarık Boğazı ve çevresi

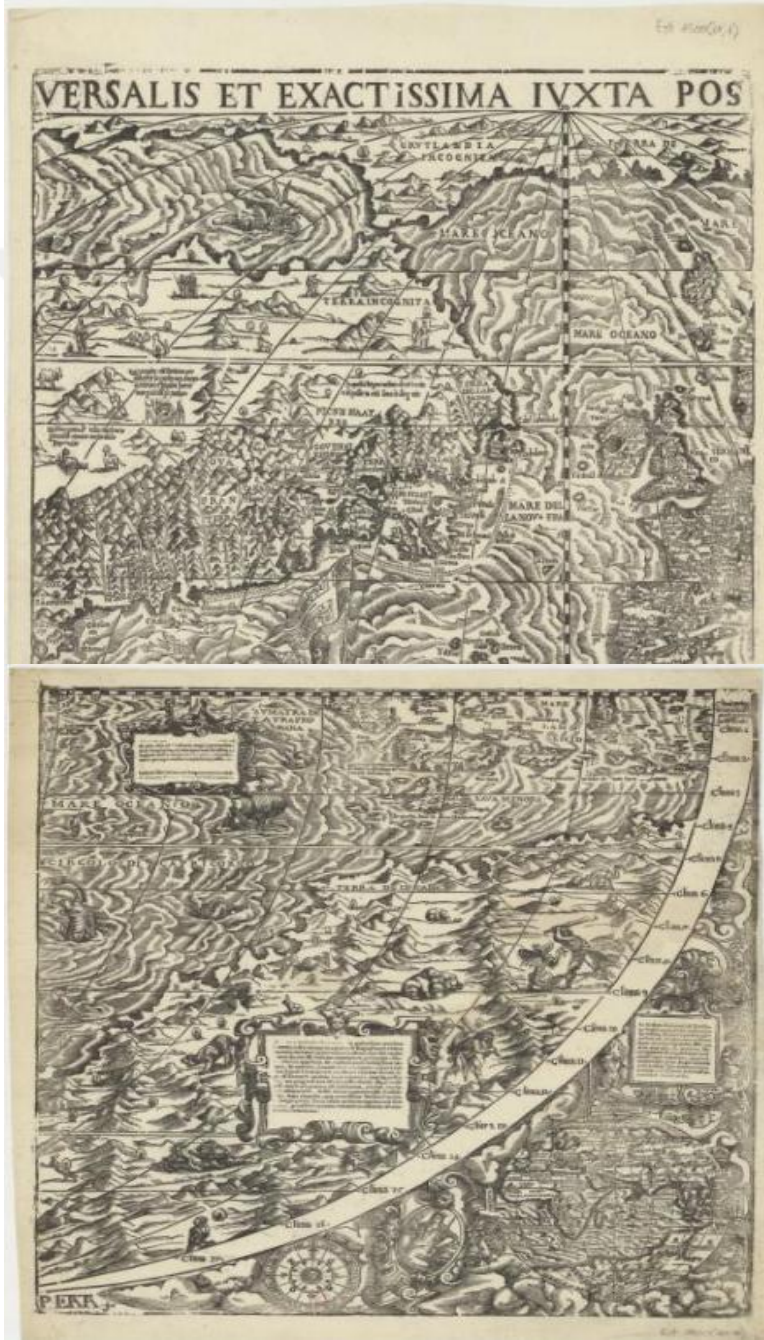
Kaynak: (Seydi Ali Reis, 1570, s. 98-99)

Muhit atlasının projeksiyonu hakkında bazı çıkarımlar yapılmalıdır. Her bir sayfada kaneva sistemini 15x15 grid ağı üzerine çizilmiş taslak haritalardır. Haritaların kıyıları ayrıntılı göstermesi, sığlık alanları nokta, kayalık alanları + ile göstermesi portolan özelliklerindendir. Bunun yanında kaneva ağı, pusula güllerinin olmaması, kara içlerini doldurması portolanlardan ayrılan özellikleridir. Seydi Ali Reis atlası hazırlarken denizcilerin kıyı ve limanların ayrıntılı gösterildiği, yön tayini yapılabilen portolan haritası çizmemiş, paftalar halinde grid ağları oluşturmuştur. Bu haliyle Osmanlı’nın kartografik gelişim süreci yaşadığı portolan ve minyatürlerden modern projeksiyonlu haritalara geçişte yaşanan değişimler izlenebilir. Zira dünya kartografik gelişmelerinde de benzer harita çizimleri görülmektedir.

Keşifler öncesi haritacıların temsil edeceği yer Akdeniz havzası ve etrafındaki yerleşim alanlarından oluşan bir alan olup kadim zamandan beri *ökümen* olarak adlandırılmıştı. Keşifler sonrasında ortaya çıkan tüm kürenin yüzeyini yansıtmakla ilgilenen haritacıların temel olarak üç seçeneği vardır: (1) iki yarım küre (2) projeksiyonu oval, dikdörtgen veya kordiform gibi bazı geometrik şekiller içeren (3) küre üretmek için dünyayı çeşitli şekillerde bölme (Snayder, 2007, s. 366). Bir denizci olan Seydi Ali Reis’te haritalarında kerteriz kullanmayıp gridler üzerine

bilinen dünyayı aktarmıştır. Bu gridler bir tam dünya olacak şekilde değil parçalar halinde, başlık, çerçeve, ölçek gibi harita elemanlarının eksik olduğu taslaklara benzemektedir. *Muhit*'i Osmanlı'nın tüm diğer haritalarından farklı kılan budur.

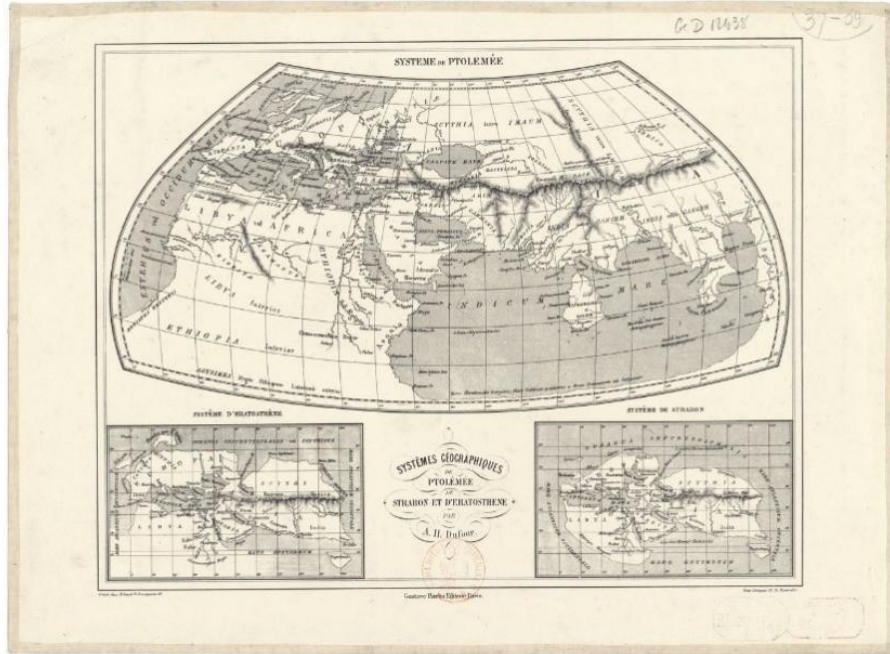
Şekil 2.94: Gastaldi'nin haritasında kuzey ve güney kutup paftaları

Kaynak: (Gastaldi, 1539, s. 1,13)

Muhit atlasındaki haritaların tamamı coğrafyaya yaptığı katkılar dolayısıyla kozmograf unvanı alan İtalyan haritacı Gastaldi'nin (1500-1566?) *Cosmographia Universalis*'deki (1539) on iki kuzey ve on iki güneyde toplam yirmi dört paralelden ve meridyenden oluşmuş dokuz paftalık dünya haritasına benzerlik ifade edilmiştir (Berardi, 2017, s.41; Woodward, 1992b, s.786). Ancak burada yapılan tetkiklerde haritanın Batlamyus projeksiyonunu andıran şekilde gridler halinde çizildiği görülmektedir. Bu çalışmada Seydi Ali Reis'in haritalarının daha çok Batlamyus'tan etkilendiği görüşüne varılmıştır. Tam olarak gün yüzüne çıkarılamamış bu atlas Osmanlı haritacılığı için çok önemlidir. Öncelikle Osmanlı haritaları ve çalışma kapsamında listelenen atlaslar içerisinde modern projeksiyon sistemlerinin ilk kullanıldığı atlaslardan biridir (Şekil 2.95).

Şekil 2.95: Kladius Ptolemaios Dünya haritası

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Kaynak: (Ptolemaios, 1477)

2.5.5. Cedit Atlas (Atlas-ı Kebir) Özellikleri

Atlas-ı Kebir olarak da adlandırılan *Cedit Atlas*, matbaanın kurulmasından neredeyse bir asır sonra 1803 yılında İstanbul'da Üsküdar Matbaası'nda basılmıştır. Atlas Üsküdar Matbaası'nda basılmış sanat değeri çok yüksek ve en pahalı eser olarak bilinir. Bu nedenle adından “prestij basım” olarak bahsedilir (Beydilli, 1995, s. 169). Osmanlı Devleti'nde İbrahim Müteferrika'nın matbaa kurma çalışmalarından yüzyıl sonra basımı gerçekleşen bu eserin önemi büyüktür. Yenileşme hareketlerinin hüküm sürdüğü bir dönemde atlasa da cedit (yeni) adı konulması bu şartlara uyum sağlamaya çalışıldığını da göstermektedir.

Atlasın hazırlandığı XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin özellikle siyasi anlamda dağılma dönemine girdiği bir süreç olmuştur. Bu dağılma döneminin bir asır öncesi devlet kötü gidişatın farkına vararak Avrupa'nın birçok alandaki üstünlüğünü kabul etmiş, onları örnek alarak köklü ıslahatlara gitmiştir (İnalcık, 2021, s. 3). Yapılan savaşlarda alınan yenilgiler bu durumun temel kaynağını oluşturmaktadır.

Kartografyada reformun yapıldığı XVII. yüzyıldan sonra Avrupa'da gelişen teknikler kullanarak gerçek bilgiler kartografik teknikle birleştirilmiştir. XVIII. yüzyıl da İngiltere, denizlerde önemli bir güç olmuş; bu güç beraberinde kara ve deniz haritalarının geliştirilmesini sağlamış; savaş tehlikeleri dikkate alınarak askeriyede kullanılmak amacıyla ayrıntılı haritalar geliştirilmiştir. İngiltere kartografya faaliyetlerinin merkezi haline gelmiştir (Bilgin, 2019, s. 79; Raizs, 1948, s. 33). Bu dönemde Osmanlı sadece siyasi anlamda değil, ekonomik, kültürel vb. alanlardaki eksikliğini gidermek, dönemine uyum sağlamak için gözünü Batı'ya çevirmiştir.

Bu atlasın öneminin anlamak için Osmanlı'da matbaa konusuna geri dönüş yapmak gerekecektir. Batının üstünlüğünü görmek, teknolojilerini anlamak ve geri döndüklerinde anlatmak, uygulamak için XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya ve Rusya'ya birçok sefir gönderilmiştir. Bunlardan Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin oğlu

Said Efendi Fransa'dan döndüğünde İbrahim Müteferrika ile matbaayı kurmuştur (İnalçık, 2021, s. 6; Ortaylı, 2019, s.17). Kültürel gelişimde ciddi bir öneme sahip olan matbaa kartografik gelişim için de kuşkusuz çok önemlidir. Zira İbrahim Müteferrika matbaada basılan eserler arasında coğrafya kitapları ve haritalar bulunmaktadır. Söz konusu coğrafya eserleri: Marmara Haritası, 1132/1719; Karadeniz Haritası, 1137/1724; Memalik-i İran, 1142/1729; İklim-i Mısır Haritası, 1142/1729; Tarihü'l -Hindi'l Garbi el-Müsemma bi Hadis-i Nev (Evasıt Ramazan 1142 /30 Mart- 8 Nisan 1730); Cihannüma, (10 Muharrem 1145/3 Temmuz 1732) şeklindedir.

Macar asıllı İbrahim Müteferrika 1727 yılında III. Ahmed döneminde devlet himayesinde ilk Türk ve İslam matbaasını kurmuştur. İlk eserler de bu yıl basılmaya başlanmıştır (Sabev, 2016, s. 146). Osmanlı'da ilk kitap basımı hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Toderini, 1488'de Çocuk Dersleri yahut İbrani Sözlüğü adlı kitabın ilk basılan eser olduğunu belirtmiştir (Toderini, 1990,19). Bundan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı'da ilk baskı faaliyeti Yahudi tebaası tarafından dinleri ya da kültürleri ile ilgili kitapların basımı şeklinde olmuştur. İlk Ermeni matbaası 1567'de yine İstanbul'da kurulmuş, daha sonra Cizvitler de matbaa kurmuştur. Ancak azınlıkların bastıkları eserlerin hiçbiri getirilen yasak nedeniyle Türkçe ve Arapça olmamıştır (Gerçek, 2019, s. 68; Kut ve Türe, 1996, s. 5; Topdemir, 2002: s. 26). Matbaanın kurulmasının gerekçelerini sayan Müteferrika, baskı eserlerin daha uzun ömürlü olduğu, ilim öğrenenlerin artacağı, kitap basmanın İslamiyet'e fayda sağlayacağı gibi olumlu yönlerine dikkat çekmiştir (Afyoncu, 2000, s. 326; Gerçek, 2019, s. 88). O döneme kadar Osmanlı Devleti'nde kitaplar ve haritalar el ile yazılıp çizilmiştir. Bu şekilde her bir eser uzun zamanda tamamlanmıştır. Bu durum eser sayılarının çok az olması, dönemin eğitim kurumlarında öğrencilerin eğitim aracı olarak kullandığı bu materyallere rahatça ulaşmalarına engel olacağı da bir gerçektir.

Müteferrika'nın ölümünden sonra ara sıra bazı canlanmalar yaşanmış, III. Selim döneminde basım araçları Kara Mühendishanesi'ne (Mühendishane-i Berri Hümayun) taşınmıştır. III. Selim döneminde Mühendishane-i Berri Hümayun'da geometri öğretmenliği yapmış olan Abdurrahman Efendi'nin 1797'de başına atandığı

matbaa yer sıkıntısı nedeniyle Üsküdar'a taşınmış ve adı Üsküdar Matbaası olarak kalmıştır (Baysal, 1968, s. 46; Beydilli, 1995, s. 99). Çalışmanın inceleme kaynaklarından birini oluşturan *Cedid Atlas* ise matbaanın kuruluşundan neredeyse bir asır sonra basılmıştır.

Prestij basım olarak da adlandırılan atlasın hazırlanmasının temel amacı askeri siyasi vb. alanda değil matbaada kitap basma sanatında gelinen teknoloji kalite üstünlüğü ve mükemmelliğinin ispat edilmek istenmesinden ileri gelmektedir (Beydilli, 1995, s. 170; Hagen, 2019, s. 1077). Atlasın basımı sırasında müslim, gayrimüslim birçok kişi görev almıştır. Haritaların battal boyda hazırlanması da pratik bir amaç için kullanılamayacağını göstermektedir (Beydilli, 1995, s. 169, Özdemir, 2020, s. 518). İmparatorluğun ekonomik, askeri, siyasi açıdan kötüye gittiği bir dönemde matbaada eser basımının çok küçük çapta da olsa devam ettirilme çabası atlasın başta hazırlayanlar için önemini ortaya koymaktadır.

1808 yılındaki yeniçeri ayaklanması sırasında birçok kurum gibi matbaa ve içerisindeki malzemeler de zarar görmüştür. Çıkan yangında eserlerin bir kısmı yanmış, basım malzemeleri ile bazı eserler de gasp edilmiştir (Beydilli, 1995, s. 144; Kut, Türe, 1996, s. 10). Bu durum tez çalışmamızın veri toplama kısmında kendini göstermiştir. Yapılan araştırmalar sonucu atlasın basılan 50 nüshadan haritaları eksik olanlar da dahil 17'sine ulaşılmıştır. Bu nüshaların önemli bir kısmı Türkiye'de farklı el yazma kütüphaneleri ve müzelerinde, bir kısmı da Amerika, Hollanda, Avustralya, İngiltere, Suudi Arabistan gibi ülkelerin kütüphanelerinde korunmaktadır. Eser nüshalarının İstanbul dışına nasıl çıktığı ve farklı ülkelere nasıl gittiği bilinmemekle beraber isyandaki yangın sırasında nüshaların korunmak amacıyla taşınması bu durum üzerinde etkili olabilir.

Atlas için verilen bu ön bilgilerden sonra inceleme sırasında elde edilen bulgular şöyledir. Bakır levha üzerine tabedilen haritaların tamamı renklidir. Battal boyda pahalı malzemeler ile renkli olarak 50 nüsha basılmıştır ve 6 adet Enderun-ı

Hümayun, 2 adet Padişaha ve 1 adet Sadrazama (Erkan nüshası diye bilinir- bu nüshalar için özel ve pahalı bir kâğıt kullanılmıştır) takdim edilmiş kalan 41 nüsha ise matbaa deposunda muhafaza edilmiştir. Matbaada çıkan yangında nüshalar zarar görmüş, bazıları kurtarılmıştır. Günümüzde hem Türkiye Cumhuriyeti içinde hem de Norveç, Amerika, Arabistan gibi bazı ülkelerdeki nüshaları da dahil 20'ye yakın nüshasının olduğu tahmin edilmektedir. İngiltere'nin North Hamptonshire bölgesindeki tarihi bir evin çatı katında bulunan bir tam nüshası da açık arttırmada satılmıştır. Swann Galerileri ve Sharjah fuarında harita nüshalarının açık arttırmayla satıldığı bilinmektedir. Burada taramalar sonucunda haritanın 17 nüshasının varlığından bahsedilebilir.

Tez kapsamında atlasın haritaları genel ve içerik olarak incelenmiştir. Bu inceleme sırasında İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü, nr. 92660 nüshası kullanılmıştır. Atlas bazıları tek sayfaya bazıları karşılıklı iki sayfa üzerine çizilmiş 26 haritadan oluşmaktadır. Giriş kısmındaki serlevhada atlas içerisindeki haritaların gösterim alanları ve basım yeri hakkında kısa bir metin bulunmaktadır (Şekil 2.96).

Şekil 2.96: Cedid Atlas'ta serlevha

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803)

Serlevha dönemin yapısına uygun olarak Osmanlı arma ve tuğraları ile süslenmiştir. Sonrasında karşılıklı iki sayfaya çizilmiş burçlar haritası bulunur. Atlas içerisindeki haritalar sırayla gidildiğinde beşinci Dünya haritası, yedinci Akdeniz havzası, Anadolu yarımadası haritası, sekizinci Türkiye ve Güneydoğu Avrupa haritası diğer haritalardan daha büyük battal boy şeklindedir. Hazırlanma sürecinde Müslim ve gayrimüslim birçok kişi görev almıştır. Atlas III. Selim'in emri ile Mahmut Raif Efendi'nin Fransızca kaleme aldığı ve Yakovaki Efendi'nin Türkçeye çevirdiği *Ucalet-ül Coğrafiye* adlı eser ile ciltlenmiştir. Mahmud Raif Efendi III. Selim döneminde yaşamış önemli Nizam-ı Cedid taraftarlarından ve başarılı bir reisülküttaptır. Bazı çalışmaları bulunmaktadır. Bunlar içerisinde *Danvil Atlası* içerisinde bazı haritaların tercümesini yapması da önemlidir. Cedid Coğrafya olarak da adlandırılan *Ucalet-ül Coğrafiye* ise içerik bakımından devrinin gerisinde kalmış bilgilere sahiptir. Kozmografya, coğrafya üzerine yazılan eser Üsküdar Matbaasında 1804 yılında basılmıştır (Beydilli ve Şahin, 2001, s. 33). Aşağıda genel ve içerik incelemesi yapılmış haritalardan bazıları üzerinde durulmuştur. İlk olarak verilen Dünya haritası atlas içerisinde en fazla bilgi barındıran haritalardan biridir.

Tablo 2.11: Cedid Atlas'ta Dünya haritası genel inceleme

5. HARİTA: DÜNYA HARİTASI		
GENEL İNCELEME		
	KRİTERLER	BULGULAR
1.	Tarih-dönem	1803
2.	Hazırlanma şekli	Baskı tekniği/ bakır levha üzerine
3.	Hazırlanma amacı	Askeri Mühendislik okulundaki öğretmen ve öğrencilere coğrafi bilgi sağlamak amacıyla.
4.	Hazırlayan (kişi- kurum- yer)	Haritayı Müderris Abdurrahman Efendi basmış, eser tercümesi Resmi Mustafa Ağa, renklendirilmesinde Frenk ressam Likar, zımmi Masis, Molla Abdullah, Hasib Dede, Molla Ahmed, Molla Selim, İbrahim ve Mesud görev almıştır. - Üsküdar Tab'hane-yi Hümayun - İstanbul/Üsküdar.
5.	Boyutları	Battal boy// 58cm x 87cm
6.	Malzeme Özellikleri	Abadi Kağıt ve Felemenk(Hollanda) kağıdı.

7.	Diğer bilgiler (Arşivleme, mevcut nüshalar vs.)	Harita 1803'te 50 nüsha basılmıştır; 6 adet Enderun-ı Hümayun, 2 adet Padişaha ve 1 adet Sadrazama (Erkan nüshası diye bilinir- bu nüshalar için özel ve pahalı bir kağıt kullanılmıştır) takdim edilmiş kalan 41 nüsha ise matbaa deposunda muhafaza edilmiştir. Matbaada çıkan yangında nüshalar zarar görmüş, bazıları kurtarılmış ve kayıtları tutuklamadan dağılmıştır. Günümüzde hem Türkiye Cumhuriyeti içinde hem de Norveç, Amerika, Arabistan gibi bazı ülkelerde ki nüshaları da dahil 20 ye yakın nüshasının olduğu tahmin edilmektedir. Elde edilen nüshalar şöyledir; Süleymaniye Yazma Eserler- Esad Efendi Koleksiyonu, Yer: 02044M-002 ; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yer: IUNEK92660; Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi - Yer: G1019 .T2 1803; Üksüdar Belediyesi; Kütahya Vahidpaşa Nadir Eserler, Nr:39; Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi - Yer: 0016 1803; Topkapı Sarayı Yazma Eserler, H. 2734 ; İBB Atatürk Kitaplığı, Demir baş: Atlas_004/02; Amerika Kongre Kütüphanesi - Yer: G1019 .T2 1803; ABD- Princeton Üniversitesi - Yer: 2010-0012E ; Netherlands- Leiden University Libraries - Yer: COLLBN Atlas 81; ABD- John Carter Brown Library - Yer: C389 1804; BD- Newberry Library- Yer: G1019 .T2 1803; New York Public Library System- NYPL, OCLC Numarası:224099345; İngiltere'nin Northamptonshire bölgesindeki tarihi bir evin çatı katında bulunan bir tam nüshası da açık arttırmada satılmıştır. Swann Galerileri ve Sharjah fuarında harita nüshalarının açık arttırmayla satıldığı bilinmektedir. Burada taramalar sonusunda haritanın 16 nüshasının varlığından bahsedilebilir.
----	--	---

Şekil 2.97: Cedid Atlas Dünya haritası

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803, s.84)

Şekil 2.98: Dünyanın uydu görüntüsü

Kaynak: (Google Earth, 2025)

Dünya haritasında Amerika kıtası sağ tarafta Avrupa, Afrika Asya ve Avustralya sol tarafta gösterilmiştir. Kıtalar üç farklı renk ile renklendirilmiştir. 20° aralıklarla paraleller 15° aralıklarla meridyenler çizilmiştir. Ekvator birer derece aralıklarla kesiklere ayrılmış cetvel şeklindedir. Ekvatordan geçen meridyenlerin kestiği paralel üzerinde her meridyen aralıkları kesiklerle on beş kısıma ayrılmıştır. Harita üzerinde kıta ülke isimlerinin bir kısmı büyük diğer yer isimleri, bilgi notları siyah küçük boyutlarda yazılmıştır. Harita üzerinde bulunan bazı notlar şöyledir; Güney Amerika'nın batısında “taşlık” yazısı bulunmaktadır. Eklenen isimlerin yazımında farklılıklar bulunmaktadır. Bazı deniz adları “Bahr Cenub-i, Bahr Hindistan” şeklinde bahr ile başlarken “Karadeniz” şimdiki hali ile yazılmıştır. Aral gölü “Bahr Aral” şeklinde verilmiştir. Özellikle Amerika kıtası üzerinde “Meksika Cedit (Yeni Meksika), Cedit Engiltere” gibi yer isimleri yazılırken, Avustralya kıtası üzerinde yeni anlamında “Nev Holand (Yeni Hollanda)” yazılmıştır. Nev Holand (Avustralya) gösteriminde bozukluklar vardır.

İngiltere'den başlayarak deniz yolu ile dünyayı dolaşıp yine İngiltere'ye gelen üç renkte güzergâh çizgisi bulunmaktadır. Farklı tarihleri gösteren bu çizgiler üzerine notlar düşülmüştür. Berin (Bering) Boğazı'nın iki kıyısı da buzdan gemilerin geçemediği ile ilgili, “*Veliz? Burnu Şark Burnundan 16dır*” şeklinde notlar konulmuştur. Kutuplar boş bırakılmış bu kısımlarda donmuş deniz anlamında “Bahr Müncemid” yazılmıştır. Ayrıca “Yekpare buzdan adalar” gibi bazı bilgi notları bulunmaktadır. Ayrıca güzergahlar üzerinde ve karaların iç kesimlerinde “1196(1779) ufak kuşlar görüldü”, “162(1748) bulundu” “Bunlarda Kapudan Kuk (Cook) gittiği? Yerlerdir” gibi kısa notlar bulunur. Bu tarz bilgi notlar atlaski diğer haritalarda da mevcuttur.

Tablo 2.12: Cedit Atlas Dünya haritası içerik incelemesi

5. HARİTA: DÜNYA HARİTASI		
İÇERİK İNCELEMESİ		
	KRİTERLER	BULGULAR
1.	Projeksiyon	Merkator Silindirik Projeksiyonudur.
2.	Çizim Yöntemi	Tarama yöntemi ile hazırlanmış basımdan sonra renklendirilmiştir.
3.	Gösterim	Dikdörtgen bir kağıt üzerine döneminde bilinen yeryüzünü gösteren bir dünya haritasıdır. Haritada ada, burun, akarsu, göl, deniz ve yerleşme adları fiziki-beşeri 960 unsur bulunmaktadır. Güneyinde Tasmanya adası çizilmemiştir. Japonya, Kore kıyıları ve Kamçatka bölgesi bozuktur. Marmara ve Çanakkale boğazı ve Karadeniz bozuk çizilmiş, İstanbul Avrupa yakasında, Konya Doğu Anadolu'da gösterilmiştir. Harita kuzeyde 80 paraleli ile kesilmiş Kuzey kutup çevresi gösterilmemiştir. Güneyde de 80 paraleline kadar gösterilen haritada Antarktika kıtasına yer verilmemiş, bu kısımlarda donmuş deniz anlamında 'Bahr Müncemid' yazılmıştır. Harita da gösterilen yerlerin gösterimi modern dünya karaları ile bazı noktalar hariç örtüşmektedir.
4.	Semboller	Akarsu, göl, koy, körfez, ada gösterilmiştir. Kıta, göl ve adaların kıyıları kendi renklerinin koyu tonları ile öne çıkartılmış, ve siyah renk ile taranmıştır. Denizler, okyanuslar ve göller harita altlığı

		rengindedir. Kumsal ve sıklık alanlar siyah noktalar ile gösterilmiştir. Yön oku yoktur. Sarı, yeşil ve kırmızıdan oluşan üç renkte yol güzergahı bulunmaktadır.
5.	Ölçek	Yok
6.	Başlık	Kürre-i Meskun ve Malum Olan Mahallerinde, ve Üç Defa Katetdiği Yolları Elvan Renkleri İle İşaretlemiştir.
7.	Çerçeve	Dış kısmı siyah yaklaşık 1mm lik bir hat, iç kısmında ise 4-5 mm lik turuncu renk bir şerit ile boyanmış ve iç kısımda çerçeveyi baştan başa geçen derece bulunmaktadır.

Dünya haritası gibi atlasın diğer haritalarında verilen bilgiler de önemlidir. Dünya üzerindeki keşifleri, keşiflerin geçtikleri yerleri hakkında notlar düşülmüş, gidilen güzergahlar işaretlenmiştir. İncelenen haritalarda dönemine göre yanlış bilgiler de bulunmaktadır. Atlasın ilk haritası Nısf-ı Küre-i Garb-i de Amerika kıtası, Atlas ve Pasifik Okyanusları gösterilmiştir. Bering Boğazı bu haritada “Beşerin Boğazı” olarak yazılmıştır. Bu boğaz Rus Donanması’ndan Vitus Bering (ö. 1741) tarafından 13 Temmuz 1728’de bulunmuştur. Bu bilginin, 1803 yılında yapılmış bir haritaya üstelik de prestij için yapılan bir haritaya neden yanlış aktarıldığı önemli bir sorudur. Kuzey Amerika kıyılarında bozulmalar fazladır. Kutup dairesi kıyısında Grönland ve Kuzey buz denizi civarındaki adalar Amerika Kıtası’na birleştirilmiştir. Bu durumun nedeni o bölgelerin haritalanmasının ve keşif süreçlerinin henüz tamamlanmamış olmasıdır (Şekil 2.99).

Şekil 2.99: Cedit Atlas Nısf-ı Küre-i Garb-i haritası Bering Boğazı ve Grönland

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803)

Atlasın, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler 'deki nüshasında 8. harita Osmanlı topraklarını göstermektedir. “Devleti Aliye ve Devleti Rusya Hududları” başlıklı bu harita Osmanlı topraklarının gösterimi için önemlidir. Bu haritanın dikkat çeken yanı yanlışların ve bozulmaların en fazla olduğu haritalardan biri olmasıdır. Haritada Anadolu, Balkanlar, İtalya'nın bir kısmı, Rusya sınırları, Kuzey Afrika kıyıları Akdeniz, Karadeniz gösterilmiştir.

Başlangıç meridyeninin doğusunda 22°den başlayarak doğuya doğru 1° aralıklarla meridyenler çizilmiş, 67° doğu meridyeninde son bulmuştur. Ekvatordan itibaren 1° lik aralıklarla paraleller 42° paralelinde son bulmuştur. Ülkeler arasında siyasi sınırlar bulunmaktadır. Rumeli tamamen yeşil Anadolu'da Lazistan, Canik, Kürdistan, Irak Arab, Diyarbakır, Ermenistan gibi bölgeler sınırlarla ayrılmıştır. Haritada dağ, burun, körfez, nehir, çöl, göl, deniz gibi fiziki unsurlar ve 1000'den fazla kale, köprü, iskele ve yerleşim yerlerinin isimleri bulunmaktadır. Haritanın sağ alt köşesinde “Londra'dan tûl şark” ve “Ferro Adasından tûl şark” yazılıdır (Şekil 2.100).

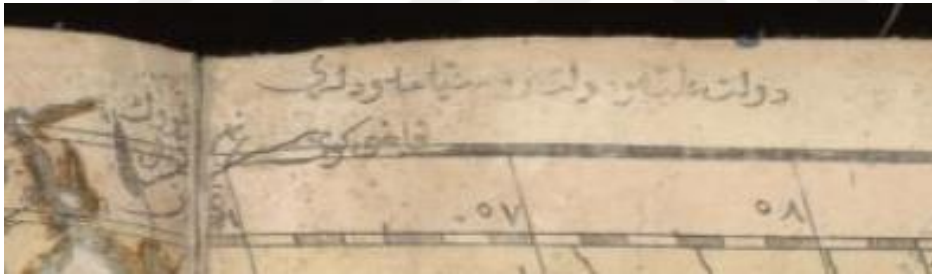
Şekil 2.100: Cedit Atlas'ta Devleti Aliye ve Devleti Rusya hudutları

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803)

Haritanın Osmanlı'nın haritacılık birikimine uymayan yapısı dikkat çekicidir. Özellikle Karadeniz kıyılarındaki bozulmalar portolan usulü ile başarılı kıyı çizimlerine sahip olan -olması gereken- Osmanlı için açıklamayan bir durumdur. Yüzyıllardır Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki bölgelerin gösterildiği bu haritada başlık üst kısmındaki boşluğa küçük boyutlarda kabaca yazılmıştır. Zira diğer haritalarda başlıklar ya çerçeve içlerinde ya da haritanın üst kısmında büyük boyutlarda ve dikkat çekecek şekildedir. Bu durum haritada başlık unutulmuş sonradan hızlıca eklenmiş fikri vermektedir. Osmanlı haritacıları kopya bile olsa kendi topraklarını gösterirken diğer haritalara gösterdikleri özeni göstermemişlerdir (Şekil 2.101).

Şekil 2.101: Cedid Atlas'ın 8. haritasında başlık

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803)

Yer isimlerinin konumlandırılması modern haritacılığa uygundur. Haritanın özellikle Anadolu üzerinde kalan kısmında bozulmalar fazladır. Orta Karadeniz kıyıları oldukça yanlış çizilmiş, Samsun Sinop arası kıyıları içe doğru gerçekte olmayan bir girinti şeklinde çizilmiştir. Tuz gölü gösterilmemiş, Van Gölü ise daire şeklinde çizilmiştir. Bu bozulmalar ve eksiklikler XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı'da üretilmiş bir atlas için fazladır.

Haritaların projeksiyonları Globular, Kutupsal Steografik, Bonne, Mercator gibi modern projeksiyon sistemlerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca atlasta üç adet portolan da bulunmaktadır. Atlasın haritaları renklendirme, semboller, çizim yöntemi, farklı projeksiyonları gibi birçok özellik barındırmaktadır (Şekil 2.102). Süslemeler özenle yapılmıştır.

Atlas içerisindeki harita türleri ve sıralamaları bilgiler önemlidir. 5 adet küresel ve yarımküre gösteren harita dışında 10 adet Avrupa ülkelerini, 4 adet Amerika kıtasını, 3 adet Anadolu yarımadası ve çevresini, 2 adet Afrika kıtası, 1 adet Asya Kıtası'nı gösteren harita bulunmaktadır. Atlas haritaları önce yarım küreler ve dünya haritası sonra Avrupa Kıtası haritası gösterimi ile devam etmektedir. Bu durum atlasın Avrupa kıtasına yoğunlaşmış olduğu izlenimi vermektedir. Zira haritalar çizilirken Avrupa atlaslarından yararlanıldığı bilinmektedir.

Şekil 2.102: Cedid Atlas'ta çeşitli projeksiyonlarla çizilmiş haritalar

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803)

Cedid Atlas'ın kaynaklarını Avrupa atlaslarından aldığı bilinmektedir. İncelemeler sonucunda İngiliz harita yayıncısı ve kartograf William Faden (ö.1836)'nin *General Atlas*'ındaki (1794) projeksiyon sistemleri, süslemeler, figürlerden yararlanıldığı hatta bazı haritalarda tamamen kopya edilmek suretiyle tercüme edilerek çizildiği belirlenmiştir. David Rumsey'in harita koleksiyonundaki William Faden harita ve atlasları incelendiğinde bazı bilgilere ulaşılmıştır. *General Atlas* 1811 yılında ciltlenmiş, 1778-1811 yılları arasında içerisine 56 harita eklenmiştir. Atlas içerisindeki haritaların 26'sı William Faden'e kalan haritaların 14'ü De La Rochette'e, 2'si Roberts'a, 2'si D'Anville'e aittir.

Cedid Atlas için alınan 26 harita da William Faden'nin 1773-1794 tarihleri arasındaki haritalarının Osmanlıca tercümelerinden oluşmaktadır. *Cedid Atlas*'ın giriş kısmındaki Serlevha ve burçlar atlası *General Atlas*'ta yoktur. Burçlar haritasının *Cedid Atlas*'a nereden alındığı bilinmemektedir (Şekil 2.103 ve Şekil 2.104).

Şekil 2.103: General Atlas'ta Avrupa kıtası

Kaynak: (Faden, 1794)

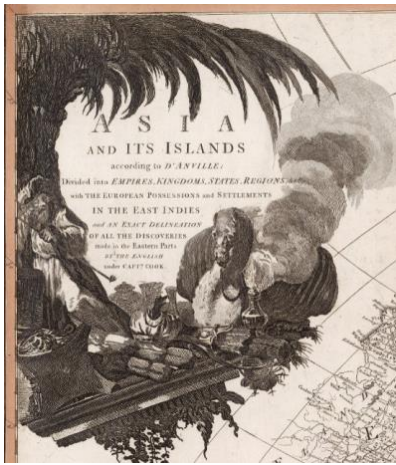
Şekil 2.104: Cedit Atlas'ta Avrupa kıtası

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803)

Bu kopyalama sırasında insan figürleri alınmamasına dikkat edilmiş, hayvan figürleri ise sınırlandırılmıştır. Bunun dışında, *Cedit Atlas*’ta *General Atlas*’taki haritalar üzerinde ve serlevhalarda bulunan bilgi notlarının gösterilme yerleri *Cedit Atlas* ile benzerdir (Şekil 2.105 ve Şekil 2.106).

Şekil 2.105: General Atlas serlevha içindeki notlar

Kaynak: (Faden, 1794)

Şekil 2.106: Cedid Atlas serlevha içindeki notlar

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803)

Cedid Atlasın en son sıradaki “Amerika Şarkında Vakı ‘(Bulunan) Olan Carib Adalarının Haritasıdır” başlıklı haritada rüzgâr üfleyen üç küçük insan yüzlerinin çizilmesi ise bir yenilik olarak karşımıza çıkmıştır. Osmanlı’da inanç nedeniyle suret çizimi yasaklanmıştır. Buna karşın atlastaki suretlerin kopyalanması farklılık olarak dikkat çekmiştir. Kopyalama sırasında dikkatsizlik sonucu çizilmesi ya da boyutlarından dolayı kimsenin görmeyeceğinin düşünülmesi bu duruma gerekçe oluşturabilir (Şekil 2.107).

Şekil 2.107: Cedid Atlas haritalarında insan figürleri

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803)

Atlas için Türkiye’de basılmış eksiksiz ilk atlas (Aygün, 1980, s. 124; Önder, 2002, s. 124) ifadesi kullanılmaktadır. Ancak bu görüşe katılmak mümkün değildir. İbrahim Müteferrika’nın neredeyse bir asır önce bastığı Kâtip Çelebi’nin *Cihannüma*’sı (1732) basılı bir atlas niteliğindedir. Bu nedenle basılmış ilk atlas tanımına katılmak mümkün değildir.

İki atlas arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır. İkisi de metin ve haritalardan oluşmaktadır. *Cihannüma*’da metin harita iç içe, *Cedid Atlas*’ta ayrı ayrı verilmiş, iki atlas da Avrupa kaynaklarından yararlanmıştır. İkisinde de portolan, Globular, Bonne projeksiyonları ile çizilmiş haritalar bulunur. Osmanlı Atlaslarında olmayan burç haritası iki atlasta da bulunmaktadır. Burç haritalarında insan ve diğer hayvan figürleri rahatlıkla verilmektedir. Bu durum yeryüzünün çizildiği haritalarda sakıncalı olarak bilinip özellikle insan figürlerinin gösterilmemeye çalışılması bu iki atlas karşılaştırmasında dikkat çeken bir konu olmuştur (Şekil 2.108 ve Şekil 2.109).

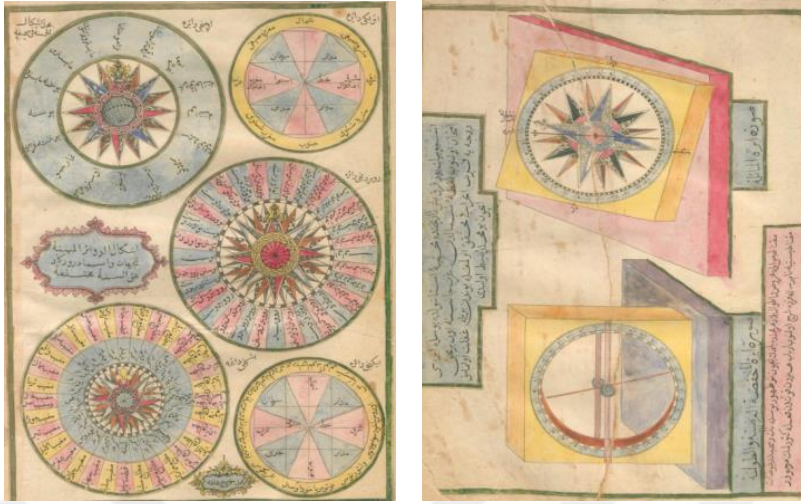
Şekil 2.108: Cihannüma (Solda) ve Cedid Atlas’ta burç haritaları

Kaynak: (Abdurrahman Efendi, 1803; Kâtip Çelebi, 1732)

Söz konusu iki atlas arasında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. *Cihannüma* metin kısmında faydalandığı kaynakları sayarken hem İslam alemi hem de Batı kaynaklarının adı geçmektedir. *Cedid Atlas* kaynaklarını sadece Avrupa’dan almıştır. *Cihannüma* da astronomik bilgiler ve şekiller giriş kısmında önemli yer kaplarken, *Cedid Atlas*’da bu konuda sadece bir harita verilmiştir (Şekil 2-108).

Şekil 2.109: Cihannüma’da astronomik figürler

Kaynak: (Kâtip Çelebi, 1732)

Cedid Atlas haritalarının dış kısmı siyah yaklaşık 1mm lik bir hat, iç kısmında ise 4-5 mm lik turuncu renk bir şerit ile boyanmış ve iç kısımda çerçeveyi baştan başa geçen dereceli ölçek bulunmaktadır. Haritalar tarama yöntemi ile çizilmiş kara içleri renklendirilmiştir.

Cedid Atlas XVIII. yüzyıl da Osmanlı Devleti Üsküdar Matbaası’nda basılmıştır. Atlas Osmanlı Devleti’nde bilinenin aksine ilk basılı atlas özelliği taşımamaktadır. Wiliam Faden’nin atlasının neredeyse kopyası olduğu görülen atlas Osmanlı’da devlet erkanlarına sunulmuştur. Ancak 50 nüsha ile Osmanlı’da nüshası en fazla basılan atlas olmuştur. Fakat kendinden önceki atlaslar gibi kullanım amacı askeri ve siyasi değildir. Zira boyutlarının battal boyda olması bu amacı zorlaştırır niteliktedir. XIX. yüzyıl dan itibaren *Cedid Atlas* dışında basılan atlasların çizim tarzı genellikle sade, süslemelerden uzak coğrafi bilgi verici tarzıdır. Bu durum *Cedid Atlas*’ın adına verilen “Prestij Basım” unvanına uygun olacak şekilde Osmanlı matbaalarının ününü arttırmak amacıyla yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bunu yaparken de Avrupa’nın ünlü kartograflarının haritalarına başvurulmuş, haritalardaki dikkat çekici yanlışlıklar göz ardı edilmiştir. Ancak döneminin gerisinde olması prestij sağlama çabasını tekrar düşündürmektedir.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kartografya, tarihi yazının da öncesine dayanan çok eski bir bilim dalıdır. Geçmişten itibaren coğrafya bilimi ile paralel ilerleyen kartografya hemen her toplumun verdiği katkıyla şimdiki durumunu almıştır. Geçmişten bugüne gelinceye kadar pek çok kültürün katkısıyla şekillenmiştir. Örneğin Antik Yunan, Çin haritacılığı, Arap İslam kültürü ve Osmanlı haritacılığı bunlardan bazılarıdır.

Osmanlı Devleti kurulduğu XIV. yüzyıldan yıkılışına kadar coğrafi konum olarak önemli bir alanda hüküm sürmüştür. Bu durum devlette coğrafi bilginin taşıyıcı araçlarından biri olan kartografik faaliyetleri canlı tutmuştur. İlk dönemler harita, atlas, coğrafya kitabı hazırlayıp saraya sunan müellifleri ödüllendirme yoluna gidilmiş, ilerleyen dönemlerde devlet kurumları aracılığıyla gelişim sağlanmıştır.

Atlas kavramı köken olarak Antik Yunan'a kadar gitmektedir. Antik Yunan mitolojisinde Dünya'yı omuzlarında taşıyan bir Tanrı olarak tanımlanmıştır. İslam astronomisinde Farabi ve İbn Sina'nın evren tasavvurlarında Ay üstü alemdeki feleklerden en dışakinin adı Atlas olarak ifade edilmiştir. Aynı zamanda halk arasında bir kumaş türüne de atlas adı verilmektedir. Atlasın gökyüzünü tanımlayan özelliğinden dolayı mavi renk ile kullanıldığı da görülmüştür. Atlas kelimesinin farklı kültür ve dillerde aynı şekilde ifade edilmesi dikkat çeken bir konudur. Zira anlamları değişse de XVI. yüzyılda Dünyayı temsil eden harita koleksiyonlarına verilebilecek en doğru kavram haline gelmiştir. Kısacası atlas, bir harita kitabıdır. Bunun yanında içerisinde yeryüzü ve astronomi ile ilgili metinler de bulunabilmektedir. Süreç içerisinde atlasın formatı çeşitli değişikliklere uğramıştır. Dijital çağın yaşandığı XXI. yüzyılda ise atlaslar kâğıt formatından çıkıp giderek dijital ortama aktarılmaya ve bu şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Gelecekte de kâğıt formatının tamamen bırakılıp dijital ortamda eğitim, askeri vb. kurumlarda çeşitli formatlarda kullanılacağı söylenebilir.

Osmanlı'da üretilmiş atlaslar bu tezin temel konusudur. Bu amaçla literatürde tanımlanmış olan 56 atlas incelenmiştir. Bu inceleme sırasında daha önce Özür (2019)'de kullanılan içerik ve genel inceleme yöntemi bu çalışmada ilk defa kullanılmıştır. Böylelikle aynı zamanda bu inceleme yöntemini de test etme imkânı doğmuştur. Buna göre atlas içindeki her bir harita için genel inceleme kısmı kendini tekrar etmesi durumu uygulama sırasında yapılmış bir hatadır. Zira genel inceleme kriterleri atlas içerisindeki her harita için aynıdır. Bu nedenle bir atlas için genel inceleme kriteri bir kez, içerik inceleme kriteri ise her bir harita için farklı tablolarda gösterilebilir. İçerik incelemesinde kullanılan 7 kriter harita üzerindeki bilgilerin kartografik açıdan incelenmesi için yeterlidir. Osmanlı Atlasları bu haliyle incelenmiş, elde edilen bulgular burada değerlendirilip bir sonuca ulaşılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde üretilmiş atlasların en eski örnekleri portolan türünde başlamıştır. Osmanlı Devleti kartografik faaliyetlerinin temelini İslam coğrafyacılarından gelen bilgiler oluşturmaktadır. Bu bilgiler geçen zaman içinde çevre ile kurulan etkileşimler ve çeşitli gelişmelerle değişerek dönüşmüştür. Örneğin portolanlar Osmanlı'nın Akdeniz'e açılma mücadelesinde giriş yapmış ve bu mücadelelerde önemli bir araç olarak Osmanlı denizcileri tarafından kullanılmıştır. Kara içlerine dair coğrafi bilgiler için daha ziyade metinsel anlatımların tercih edildiği, Osmanlı'nın ilk coğrafya kitabı olarak belirtilen *Acaibü'l Mahlukat* (1365-1370) içine, Edirne fethedildikten sonra o yöre hakkında bilgilerin eklenmesinden anlaşılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında Osmanlı'nın 1302-1922 yılları arasında ürettiği haritalar içinde atlas formunda olanlar incelenmiştir. İncelenen eserler; klasik İslam haritaları, portolonlar, minyatürlü ve resimli haritalar (şehir planları ya da arazi gösterimleri), grid ağları üzerine çizilmiş haritalar ve modern projeksiyonlu haritalar olarak çeşitlenmektedir. Bu çeşitlilik dönemsel değişimler gösterdiği gibi bazıları ilk zamanlardan son zamanlara kadar devam etmiştir. Örneğin portolan haritalar XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar varlığını korumuş, Piri Reis *Bahriyesi*'nde de (1513/1526) *Cedid Atlas*'ta (1803) da yerlerini almışlardır. Buradan Osmanlı

Atlaslarının genel olarak dönemsel değışikliğı uğıradığı ancak bu örnekteki gibi bazı durumlarda da geleneğı sürdürdüğü belirlenmiştir. Böylelikle, Osmanlı Atlaslarının incelenmesinden çıkan genel olarak sonuçlar altı ana başlık altında toplanmıştır.

1. *Hazırlanma ve Kullanım Amacında Değışiklik*: Osmanlı devletinde ilk dönemler hazırlanan harita ve atlaslar devletin üst yetkililerine verilmek üzere saraya sunulmuştur. Sunulan bu eserler genellikle devlet işlerinde, seferlerde denizcilerin yollarını rahat bulmaları için kullanılmıştır. XIX. yüzyıl dan sonra harita ve atlaslar askeri kurumlarda hem eğitim alanında hem siyasi amaçlı kullanılmıştır. Bu durum Avrupa’da farklıdır. Avrupa ülkelerinde özellikle matbaanın bulunmasından sonra şirketler bastıkları atlasları bir ticaret ürünü olarak satışa sunmuş, maddi kazanç elde etmişlerdir.

Atlaslar hakkında dikkat çeken bir diğer konu *kim için yapıldığıdır*. Avrupa atlasları özellikle XV. yüzyıl dan itibaren matbaanın da etkisiyle seri üretime geçmiş ciddi miktarda harita ve atlas basımı gerçekleşmiştir. Bu basım süreci genellikle özel şirketler tarafından yürütülmüştür. Mercator, Ortelius, Janszoon Blaeu, Jodocus Hondius, J. Baptist Homann ve aileleri uzun yıllar harita çizim, basım ve satım işleriyle uğraşmışlar, babadan oğula geçen aile şirketleri nesiller boyu devamlılığını korumuştur. Bu devamlılık Avrupa’daki atlas/harita üretim işinin mali boyutlarını ve satış hacminin büyüklüğünü göstermektedir. Osmanlı’da atlaslar ilk örneklerinden itibaren devlet eliyle ve devlet için hazırlanmıştır. Hazırlanan atlaslar saraya sunulmuş, padişahın takdiri kazanılmıştır. Piri Reis, Ali Macar Reis, Seydi Ali Reis, Kâtip Çelebi atlasları bu duruma örnektir. XIX. yüzyıl da üretilen Cedid Atlas 50 adet ile nüshası en fazla basılandır ve nüshalar saray yetkilileri için hazırlanmıştır. Osmanlı’da üretilen bu atlaslar Avrupa’daki gibi ticarete konu olmamış, satılmamış, devletin tasarrufu altında tutulmuştur. Bu durum devletin yıkılışına kadar devam etmiş, Genel Kurmay Harita Dairesi’nin kuruluşu ile Cumhuriyet sonrasında da devletin rolü değışmemiştir. Bugün de Türkiye Cumhuriyeti harita yapım işlerinde kurumsal temsil Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü’nde olup haritacılık iş ve işlemleri kanun ve yönetmeliklerle düzenlenmiştir.

Zaman içinde Atlasın *toplumsal karşılığı* da farklılıklar göstermiştir. Avrupa da ekonomik sınıflara göre atlasların basıldığı bilinmektedir. Soylular için isteğe uygun büyük boyutlu gösterişli harita ve atlaslar hazırlanmaktadır. Alt tabakadan halkın da bütçesine uygun önemli miktarda kartografik ürünlerin satışı yapılmıştır. Osmanlı'da hazırlanan bu tür eserler el ile uzun zamanda hazırlandığı ve tek nüsha olduğu için değerlidir. Genellikle sarayda muhafaza edilir. Matbaadan sonra da harita ve atlasların devlet yetkilileri ve askeriye dışında toplum tarafından kitle halinde satın alınıp kullanıldığı bir durum söz konusu değildir. Osmanlıda atlasın toplumsal bir karşılığı olmamıştır. Osmanlı'nın son dönemi ve cumhuriyetin ilk dönemlerinde Faik Sabri (Duran) (ö. 1943), Baş Hoca Seyyid Ali Paşa (ö. 1846) gibi isimlerin hazırladıkları atlaslar, okullarda kullanılmış böylelikle atlasların toplumda görülme ve kullanılma oranı yakın zamanlarda yani Osmanlı'nın son zamanlarında artmıştır. Bunlar içerisinde özellikle Faik Sabri Duran'ın atlasları Osmanlı'nın son yıllarından günümüze kadar yani basımları yapılarak eğitim kurumlarında sıklıkla kullanıla gelmiştir.

2. *Kullanılan materyaldeki değişiklik:* Haritayı yapım şekli ve kullanılan malzemeler süre içerisinde değişikliğe uğramıştır. Avrupa'da matbaanın icadından önce haritalar hayvan derisinden parşömenler üzerine çizilmiştir. XV. yüzyıl dan itibaren matbaada klişe baskı tekniği ile basılan haritalarda daha ucuz olması ve kolay bulunabilmesinden dolayı kâğıt yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı devletinde ise XVII. yüzyıla kadar haritalar el ile hazırlanmış ve parşömen kullanılmıştır. XVII. yüzyıl da Kâtip Çelebi ve Dimaşki Avrupa'dan getirilen atlasları çevirirken parşömen yerine kâğıt kullanmışlardır. Bu süreçten sonra Osmanlı haritacılığında da kâğıt kullanılmıştır. 1727'de matbaanın kurulmasıyla harita ve atlaslar matbaada kâğıt üzerine basılmaya başlamıştır. Bu durum fazla değişmeden günümüze kadar gelmiş, günümüzde dijital ortam yoğun şekilde kullanılır olmuştur.

3. *Şekilsel değişiklik*: Atlasların Avrupa’da ilk örnekleri portolan tarzındaki haritalardan oluşmuştur. Bunların bir kısmının giriş ya da son sayfalarına astronomik çizelgeler eklenmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren ise modern projeksiyonun kullanıldığı Ortelius ve Mercator gibi ilk örneklerin içerisinde harita ve bu haritalarla ilgili metinlerin sistematik olarak ilerlediği ciltlenmiş kitaplar bulunur. Osmanlı’da da atlası oluşturan ilk örnekler portolandır. *Bahriye* içinde hem metin hem çizim içerirken sonraki *Ali Macar Reis Atlas’ı*, *Atlas Hümayun* ve *Walter Deniz Atlas’ı* sadece harita içerir. Erken modern projeksiyonlu atlaslara örnek olan *Cihannüma’* da harita ve metin iç içe *Cedid Atlas’ta* haritalar metnin arkasına eklenmiştir. Bundan sonraki modern projeksiyonlu atlasların önemli kısmı metinsiz haritalardan oluşur. Atlaslarda zaman içinde metin harita sırası, metin harita yoğunluğu ve harita üzerindeki metinlerin yoğunluğu bakımından değişimler olmuş günümüze doğru haritalar daha az metnin kullanıldığı, sembollerin ortaklaştığı bir hal almıştır. Başlangıçta, özellikle portolanlarda, renk, bazı sembol ve taramalar ortak iken, daha sonraki haritalarda bunun artarak devam ettiği belirlenmiştir. Modern haritacılık da bu yönde gelişme göstermiştir.

4. *Yöntemsel değişiklik*: Osmanlı’da atlasların çizim yöntemlerinde dönemsel değişiklikler meydana gelmiştir. Erken dönemlerde denizcilerin kullandığı kıyı haritaları olan portolanlar ve kara içlerinin gösterimi için minyatür çizimler kullanılmıştır. Zamanla gösterilecek alanların genişlemesiyle farklı gösterim şekilleri denenmeye başlanmıştır. Batlamyus’un kullandığı grid ağı sistemi ile haritalarda hem kara içleri hem kıyıları gösteren örnekler, erken dönem modern haritalara örnektir. Bu gösterimler, projeksiyon sistemlerinde eskiden moderne geçişi temsil eder niteliktedir. Bundan sonraki dönemlerde tüm yer küreyi ya da bir bölümünü gösteren modern projeksiyon sistemleri ile çizilmiş atlaslar bulunur. Osmanlı’da haritaların oluşturulmasında dönem dönem farklı sistemler kullanılsa da Avrupa’daki gelişmeler yakından takip edilmiştir.

Osmanlı’ya gerek çizim yöntemi gerek sembol gerekse mekâna dair bilgiler seçilerek aktarılmıştır. Bazıları kullanılmamış, bazıları ise aynen kullanılmıştır. Özellikle

projeksiyon sistemlerinin inşasında temeli oluşturan matematik ve geometri ile ilgili bilgilerin, haritalar giriş yaptıktan çok sonra aktarıldığı anlaşılmaktadır. Mühendishanelerin kurulması bu konunun teknik kısımlarının öğretilmesi ve modern harita yapacak uzmanların yetiştirilmesi için başlangıç olmuştur. Önceki dönemlerde haritacılık hesaplamaları başka bir usul ve gelenek takip edilerek gerçekleştirilmiştir. Bunu Seydi Ali Reis'in *Muhit* kitabında metin şeklinde anlattığı hesaplamalardan anlamak mümkündür. Bu jeodezik gelenek ile ilgili daha ayrıntılı araştırma yapılması gerekir. Çalışmanın kapsamının çok geniş olması nedeniyle konu ayrıntı olarak burada incelenmemiştir.

Osmanlı haritacılığında ölçek kullanımı da bu matematiksel temel bağlamında değerlendirilmelidir. İncelenen atlasların içinde yer alan haritaların ölçeklendirilmesi de farklı usuller içermekte ve zamana göre değişmektedir. Örneğin portolan haritalarında kullanılan ölçekler hem gösterim hem de uygulama bakımından farklı bir tarzdadır. Minyatürlü kara atlasında ölçekleme göz kararı ve orantısal olsa da şehir planları üzerine yapılan çalışmalar ölçeklemenin tutarlılığını kanıtlamıştır. Modern haritalarda çizgi ölçek kullanılmıştır.

5. *İçerik ile ilgili değişiklik:* Avrupa atlaslarında süslemeler, insan figürleri sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Satın alacak kişinin isteğine göre bu süslemeler daha da artabilmektedir. Kapak tasarımı, ithaf bölümleri ve ciltlerdeki özen atlasın değeri ile ilgili fikir vermektedir. Aynı zamanda içerikteki harita koleksiyonunun niteliği de bu arz talep sistemine göre değişmektedir. Özellikle modern projeksiyonlu atlas örneklerinden itibaren giriş kısmındaki kozmografik ve astronomik unsurların devamında harita metin sıralaması şeklinde bir yol takip edilmiştir. Bu durum Avrupa atlaslarında uzun bir süre devam etmiş, XX. yüzyıl başlarında astronomik unsurlara yer vermekten vazgeçilmiş atlas içerikleri çeşitlenmiş, tematik haritalar eklenmiş, ülkelere, şehirlere özgü atlaslar üretilmiştir. Osmanlı'da harita ve atlaslar daha pratik amaçlarla yer ve yön bulma ihtiyacına göre hazırlanmıştır. Ticari kaygının olmaması sonucu birçok nüshada süslemeler azdır. Sadece saraya takdim edilecek nüshaların yazım, süsleme ve ciltleme usullerinde ayrı özen gösterilmiştir.

Aynı zamanda içerikteki süslemelerin kültürel olarak değişimine de şahit olunmuştur. Örneğin Avrupa haritalarında XIX. yüzyıla kadar sıklıkla kullanılan insan figürleri, çeşitli kutsal olayların tasvir edildiği sahneler, efsanevi yaratıklara dair resimler, hatta ülkeleri sembolize eden arma ve aslan gibi hayvanlar haritaların vazgeçilmez unsurları olmuştur. Osmanlı haritalarında başta insan figürleri olmak üzere canlı resimlemenin dini kültürel nedenlerle yapılmadığı, bu durumun atlasların oluşturulmasına kapak ve ciltleme usullerine de yansıtıldığı belirlenmiştir. XVII. yüzyılda Osmanlı için sipariş edilen ve Venedik'te Osmanlı Türkçesi ile hazırlanan Tunuslu Hacı Ahmed Haritası'nda da bu sansürü görmek mümkündür. Bu harita kanevası Orence Fine tarafından yapılan aslında insan figürleri olmasına rağmen, Osmanlı için hazırlanan formatta süsleme için bitki figürleri kullanılmıştır. Son zamanlarda yapılan haritalarda hayvan figürlerinin görülmeye başlanması ve hatta insan figürlerinin de kullanılması söz konusu olmuştur. Örneğin *Cedid Atlas* 'ta *General Atlas* 'tan kopya edilirken süslemeler, hayvan figürleri benzer şekilde aktarılmıştır. Avrupa haritalarında olup Osmanlı'da olmayan insan kafası şeklindeki rüzgâr yönü gösterimlerine, *Cedid Atlas* 'ın sonuncu haritasında yer verilmesi Osmanlı haritalarında o zaman kadar görülmeyen bir durumdur.

6. *Semboller ve gösterilen konularda değişiklik*: Osmanlı Atlaslarının ilk örneklerinde pusula, rüzgâr gülü, denizcilik üzerine bilgi ve semboller bulunmaktadır. Bunlar denizcilerin kullanıp anlayacağı türden kıyıların ve adaların gösterildiği portolanlardır. Modern projeksiyonlu haritalardan itibaren atlas içlerinde haritalardan çok metinler ağırlıklı olmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'dan çeviriler ile gelen atlaslarda yeryüzünü ve gökyüzünü anlatan kozmografik şekil ve bilgiler görülür. Kaynaklarında Avrupa atlaslarından yararlanan *Cihannüma*, *Cedid Atlas* örneklerinde bu durum görülür. XIX. yüzyıl ortalarından itibaren atlaslarda astronomik unsurlara rastlamaz. Atlas içerikleri tarih atlasları, demiryolu atlasları gibi farklı konularda hazırlanarak çeşitlilik göstermiştir.

Sonuç olarak atlas tüm dünyada kabul edilir anlamıyla bir harita kitabıdır. Yapımında ülkelere göre farklılıklar da bulunmaktadır. Osmanlı Atlasları da

üretildiği süreçten itibaren kendine özgü yönleri ile bir gelişim göstermiştir. Atlas içinde yer alan haritalarda süslemelerden ziyade coğrafi unsurların gösterimine odaklanılmıştır. Bu açıdan Osmanlı Atlasları diğerlerine göre daha sadedir. Osmanlı kartografik üretimlerinin ana unsurunu oluşturan portolanlardan oluşan atlaslar da bulunmaktadır. Bunlar da ana hatları ortak kalmak koşuluyla Osmanlı'ya özgü formda hazırlanmıştır. Osmanlı hem harita hem de bunlardan atlas oluşturma aşamalarında coğrafi bilgi ve teknik açıdan katkı sağlamıştır. Batlamyus geleneği ile Osmanlı'ya Fatih döneminde giriş yapan kaneva usulü ilkin Seydi Ali Reis'in *Muhit* kitabındaki harita taslakları ile ortaya çıkmıştır. Bunlar Osmanlı'nın modern projeksiyona geçişteki ilk örnekleri olarak nitelenebilir. Bu örnekler gerekli matematiksel altyapıya sahip iken taslak olarak bırakılmıştır. Haritaların el ile çoğaltılmasının zahmetli zor ve teknik bilgi gerektirmesi, Seydi Ali Reis'in sistematize ettiği bu formun yaygınlaşmasını engelleyen faktörlerden biri olmuştur.

Modern haritacılığa geçişte, çeviri atlasların Osmanlı'ya girişi sadece onlardan çeşitli bilgileri almak amacını taşıdığından bu haritaların teknik altyapıları ve projeksiyon hesaplamaları ile ilgili bilgiler giriş yapmamıştır. Kanevanın modern projeksiyonlara evrilmesindeki matematiksel, jeodezik ve geometrik konuların öğrenilmesi ya da bu konularla ilgili yayınların aktarımı mühendishanelerin kurulduğu döneme kadar gerçekleşmemiştir. Ürettiği atlaslarda Osmanlı, kendine özgü haritacılık ekolünü devlet için harita ve atlas üretme prensibine dayandırmış bunu devletin yıkılışına kadar sürdürmüştür.

Coğrafya biliminin gelişimine katkıda bulunmak için geçmişini bilmek önemlidir. Bu nedenle diğer bilimlerde olduğu gibi coğrafyanın da tarihi araştırılmalıdır. Bu tez ile coğrafya tarihi içerisinde önemli bir yer tutan Osmanlı dönemi atlasları ele alınmıştır. Oldukça geniş bir zaman diliminde yapılan taramada listelenen atlaslar içinden seçilen 4 atlasın içindeki 176 harita tek tek incelendiğinden burada sunulan genel çıkarımlara ulaşılabilmiştir. Ancak dönemsel çalışmalara ve her atlasın coğrafyaya katkısı bakımından ayrıca incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Osmanlı

coğrafyacılığı ve kartografyasının çok az çalışılmış olması, coğrafyacıların, harita mühendisleri ve konuyla ilgili tüm alanların dikkatlerine sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- (1907). *Mektep atlası*. Mukisyan Matbaası: İstanbul.
- Abdurrahman Efendi, (1803). *Cedid atlas*. G1019. T2 1803.
<http://hdl.loc.gov/loc.gmd/g3200m.gct00235>
- Abdurrahman Efendi, (1803). *Cedid atlas*. IUNEK, nr. 92660.
- Adivar, A. A. (1982). *Osmanlı Türklerinde ilim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Agnese, B. (1542). *Atlas nautique du monde*. Venice. ark:/12148/btv1b5901086g
- Ak, M. (2000). Bartınlı İbrahim Hamdi ve atlası. *Belleten*, 64 (239),69-88.
- Ak, M. (2004). Osmanlı coğrafya çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4, 163-211.
- Ak, M. (2006). *Osmanlı'nın gezginleri*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Ak, M. (2009). Seydi Ali Reis. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (31: 21-24). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Akçura, Y. (2019). *Osmanlı Devleti'nin dağılma devri (6. baskı)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Akerman, J. R. (1995). The structuring of political territory in early printed atlases. *İmago Mundi*, 47, 138-154.
- Akyol, İ. H. (1951). *Umumi coğrafya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Ali Haydar, (1893). *Harita Tersimi Atlası*. İstanbul: Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şâhâne Matbaası.
- Ali Macar Reis, (1567). *Atlas*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine no: 644.
- Astengo, C. (2007). The Renaissance chart tradition in the Mediterranean (vol 3), D. Woodward (Ed.) *History of Cartography* içinde (ss. 174-262). Chicago: The University Of Chicago Press.
- Atlas. (2024, 1 Aralık). *Logeion uchicago*, Erişim adresi: <http://uchicago.edu/mappa>.

- Tanrı Atlas, (2025, 17 Mayıs). *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/topic/Atlas-Greek-mythology>
- Atlas-ı Hümayun. (1575). İstanbul Arkeoloji Müzesi, Ktp., nr.162.
- Aygün, A. (1935). Türk haritacılığının tarihçesi. *Haritacılar Mecmuası*, 8, 6-16.
- Aygün, A. (1936). Topkapı sarayı müzesindeki coğrafi eserler ve haritalar. *Haritacılar Mecmuası*, 13, 108-117.
- Baysal, J. (1968). *Müteferrikadan birinci meşrutiyete kadar: Osmanlı Türkeri'nin bastıkları kitaplar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Benedetto, B. (1528). *Libro di Benedetto Bordone: nel qual si ragiona de tutte l'isole del mondo*. Venice. proquest:hin-wel-all-00001957-001
- Berardi, B. (2017). The sixteenth-century muhit atlası: from a venetian globe to an ottoman atlas?. *Imago Mundi*, 69(1), 37-51, DOI: 10.1080/03085694.2017.1242839.
- Besse, J. M. (2009). The birth of the modern atlas- Rome, Lafreri, Ortelius. M. P. Donato ve J. Kraye (Ed.) *Conflicting duties: science, medicine and religion in Rome, 1550-1750*, Warburg Institute Series içinde (ss. 63-85) Londra.
- Beydilli, K. (1995). *Türk bilim ve matbaacılık tarihinde mühendishâne matbaası ve kütüphanesi (1776-1826)*. İstanbul: Eren Matbaa.
- Beydilli, K. ve Şahin, İ. (2001). *Mahmud Raif Efendi ve nizam-ı cedid'e dair eseri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bilgin, T. (2019). *Genel kartografya I*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Binbaşı Mehmet Eşref, (1910). *Muhtasar tarih-i umûmî ve Osmanî atlas*. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Özege koleksiyonu, nr. 0136659.
- Binbaşı Muhiddin ve Ali Şeref Paşa, (1894). *Dünya atlası*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HRT. h, 3.
- Britannica, T. *Encyclopaedia Editörleri*, (2024). Atlas. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/topic/Atlas-Greek-mythology>.

- Britannica, T. Encyclopaedia Editörleri, (2025). Mercator Projeksiyonu. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/science/Mercator-projeksiyonu>.
- Büke, H. (2010). *Seydi Ali Reis-kitabü'l muhit*. (Yüksek Lisans Tezi), Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Campbell, E. M. J. (1949). The early development of the atlas, *Geographical Association*, 4(34), 187-195.
- Campbell, T. (1986). Census of pre-sixteenth-century portolan charts. *Imago Mundi*, 38,67-94.
- Campbell, T. (1992). Portolan charts from the late thirteenth century to 1500 (vol 1) . J.B. Harley and D. Woodward (Ed.) *History of Cartography* içinde (ss. 371-463). Chicago: The University Of Chicago Press.
- Casele, G. (2010). *The Ottoman age of exploration*. New York: Oxford University Press.
- Casele, G. (2012). From Hungary to southeast Asia: The Ali Macar Reis Atlas in a global context. *The Journal of Ottoman Studies*, XXXIX, 55-62.
- Charles, P. (t.y.). *Sagir coğrafya atlası*. Süleymaniye Yazma Eserler, Hacı Mahmud Efendi (Yahya Efendi Dergâhı) Koleksiyonu, nr. 05628.
- Cosgrove, D. (1992) Mapping new worlds: Culture and cartography in sixteenth-century Venice. *Imago Mundi*, 44(1), 65-89, DOI: 10.1080/03085699208592741.
- Coşkun, S. (2018). Sosyal bilimlerde metodoloji problemi. *Dört Öğe*, 7(13), 59-72.
- Cresques, A. (1380). *Catalan atlas*. <http://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc785>
- Dangelo, J. (1525). *Claudii Ptolemaei geographicae enarrationis libri octo*. Strazburg, <https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail>.
- Danış, İ. (2019). Başlangıcından XVI. y.y. sonuna kadar Türk İslâm coğrafyacılığı (ekoller, isimler ve eserler). *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17(33), 9-40.

- Darling, L. T. (2014). Political literature and the development of an Ottoman imperial culture in the fifteenth century. *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 1(2), 57-69.
- D'Avezac, A. (1862). Coup d'oeil historique sur la projection des cartes de g ographie. Paris: Imprimerie de E. Martinet.
- David Rumsey Map Collection. (t.y.). *Historical maps of the 20th century*. <https://www.davidrumsey.com/luna/servlet>.
- Dekker, E. (2007). Globes in Renaissance Europe (vol 3). D. Woodvard (Ed.) *History of Cartography içinde* (ss. 135-173). Chicago: The University Of Chicago Press.
- Deliveli, K. (2020). Bilimsel araştırma teknikleri ve bilimsel araştırma süreci. Necati Cemaloğlu (Ed.). *Bilimsel araştırma teknikleri ve etik içinde* (ss. 25-63) Ankara: Pegem Akademi.
- Demir, R. (2017). *Bilim ve tarih*. İstanbul: Lotus Yayınevi.
- Demir, R. (2018). *Bilim ve iktidar*. İstanbul: Lotus Yayınevi.
- Descartes, (2021). *Yöntem üzerine konuşma*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Doğanay, H. (1999). *Coğrafyaya giriş*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Doğanay, H. (2017). *Coğrafya bilim alanları sözlüğü*. Namık Tanfer Altaş (Ed.). İstanbul: Pegem Akademi.
- Ebu Behram Dîmaşki, (1685). *Nusretü'l-İslâm ve's-sürûr fî tahrîri atlas mayor*. Süleymaniye Yazma Eserler, Hacı Ahmed Paşa koleksiyonu, nr. 00173.
- Edney, M. (1996). Theory and history of cartography. *Imago Mundi*, 48, 185-191.
- Emirlioğlu, M. P. (2014). *Geographical knowledge and imperial culture in the early modern Ottoman Empire*. Ashgate: Burlington.
- Erhat, A. (2017). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Faden, W. (1794). *General atlas*. Londra. <https://www.davidrumsey.com>.
- Freducci, C. O. (1554). *Composite atlas of portolan charts produced by conte di Ottomane Freducci*. Ancona: İtaly.

- Freiesleben, H. C. (1983). The still undiscovered origin of portolan charts. *The Journal of Navigation*, 36, 124-129.
- Gabriel, A. (1928). Etapes d'une campagne dans les deux Irak d'après un manuscrit turc du XVIe siècle. *Syria*, 9(4), 328-349.
- Gastaldi, G. (1539). *Cosmographia universalis et exactissima juxta postremam*. <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb443700000>.
- Gerçek, N. S. (2019). *Matbuat tarihi*. İstanbul: Büyüyenay Yayınevi.
- Goodrich, T. (1993). Old maps in the library of Topkapı Palace in İstanbul. *Imago Mundi*, 45, 120-133.
- Google Earth, (2025, 10 Ocak). <https://www.google.com.tr/maps>
- Gökyay, O. Ş. (1993). Cihannümâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (7: 541-542). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Grimal, P. (1997). *Mitoloji sözlüğü, Yunan- Roma*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Gümüşçü, O. (2012). Türkiye tarih atlası çalışmaları. *Belleten*, 76(275), 261-322.
- Gürsoy, C. (1961). *Kartografya I. projeksiyonlar bilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Hagen, G. (2015). *Bir Osmanlı coğrafyacısı işbaşında: Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sı ve düşünce dünyası* (H. Görgün, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Hagen, G. (2019). Officina topografica- Ottoman Empire (vol 4). M. H. Edney and M. S. Pedley (Ed.). *History of Cartography* içinde (ss. 1069-1082). Chicago: The University Of Chicago Press.
- Hammer, di G. de L. (1827). *Sui manoscritti orientali che si trovano nelle Biblioteche d'Italia*. Lettera 2. Biblioteca degli studj di Napoli, 42, 32-41. http://emeroteca.braidense.it/eva/sfoglia_articolo.php?IDTestata=110&CodScheda=207&CodVolume=2464&CodFascicolo=16111&CodArticolo=303580
- Harita-i ekalim. (XVII). TSMK, no. B. 338. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/harita>.
- Harita Genel Müdürlüğü. (1970). Türk haritacılığında 75. Yıl. Ankara: Harita Genel Müdürlüğü.

- Harley, J. B. (1992). The Map and the Development of the History of Cartography. J.B. Harley and D. Woodward (Ed.). *History of Cartography* içinde (ss. 1-42). Chicago: The University Of Chicago Press.
- Harley, J.B. ve Woodward, D. (1987). Preface. J.B. Harley and D. Woodward (Ed.). *History of Cartography* içinde (ss. xv-xxi). Chicago: The University Of Chicago Press.
- Hasan Ferid, (1892). *Yeni coğrafya ve atlası*. Matbaa-i Amire, nr. 1307 (1309).
- Homem, D. (1559). *Atlas nautique de la mer méditerranée, de la mer noire et de l'Océan atlantique nord-est*. Venice. ark:/12148/btv1b5901091s.
- Homann, J. B. (1716). *Atlas novus terrarum orbis imperia regna et status exactis tabulis geographice*. Almanya, <https://www.davidrumsey.com>.
- International Cartographic Association (ICA) (2019). <https://icaci.org/category/commission-news/commission-on-atlases/>.
- İhsanoğlu, E. (2017). *Osmanlı bilim mirası, mirasın oluşumu, gelişimi ve meseleleri I. cilt*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İhsanoğlu, E. ve Aynur, H. (2003). Yazmadan basmaya geçiş; Osmanlı basma geleceğinin doğuşu (1729-1848). *The Journal of the Ottoman Studies*, 22(22), 219-255.
- İhsanoğlu, E. ve Şeşen, R. (2000). *Osmanlı coğrafya literatürü tarihi, I. cilt*. İstanbul: IRCICA.
- İnalcık, H. (2020). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar -I* (67.basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İnalcık, H. (2021). *Devlet-i Aliyye- Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar- IV, ayanlar, tanzimat, meşrutiyet*, (10. basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, A. (2020). *Piri Reis'in hayatı ve eserleri* (7.baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- İzbırak, R. (1992). *Coğrafya terimleri sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Johnston, N. J. (1971). The urban world the Matraki manuscript. *Journal of Near Eastern Studies*, 30(3), 159-176.
- Kaçar, M. (1998). Osmanlı İmparatorluğunda ilk mühendishanenin kuruluşu. *Toplumsal Tarih*, 54, 4-11.
- Kaçar, M. (2008). Tersâne hendesehânesinden Bahriye Mektebi'ne Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn. *Osmanli Bilimi Arastirmalari*, 9(1), 51-77.
- Kaçar, M. (2012). Osmanlı coğrafya ve astronomi tarihinde Cihannüma. Bülent Özükan (Ed.), *360 yıllık bir öykü: Cihannüma içinde* (ss. 29-37), İstanbul: Boyut Yayınları.
- Karadağ, E. (2020). *Modern haritacılık bilgisinin Osmanlı'ya transferi*. (Yüksek Lisans Tezi). Yök Tez Katoloğu veri tabanından erişildi.
- Kâtip Çelebi (1621). *Levâmi'u'n-nûr fî zulmeti atlas minör*. IUNЕК, nr. NEKTY06610, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty02350.pdf>.
- Kâtip Çelebi, (1732). *Cihannüma*. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, nr. B/0585.
- Kellaway, G. P. (1953). *Map projections*. New York: Methuen & Go. Ltd. E. P. London: Dutton & Co. Inc.
- Kent, A. J. (2005). Aesthetics: a lost cause in cartographic theory. *The Cartographic Journal*, 42(2), 182-188.
- Keskin, G. B. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda haritacılık ve Matrakçı Nasuh*. (Doktora Tezi). Yök Tez Katoloğu veri tabanından erişildi.
- Keuning, J. (1947). The history of an atlas: Mercator- Hondius. *Imago Mundi*, 4, 37-64.
- Koeman, C., Schilder, G., Egmond, M.V. and Krogt P. V.D. (2007). Commercial cartography and map production in the low countries, 1500–ca. 1672, vol, 3, D. Woodward (Ed.) *History of Cartography içinde* (ss. 1296-1383). Chicago: The University Of Chicago Press.
- Korkmaz, M. (2011). *Mitoloji sözlüğü*. Ankara: Alter Yayınları.

- Krogt, P. V.D. (2009). Gerard Mercator and his cosmography: how the atlas became an atlas. *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*, 59(163), 465-483.
- Krogt, P. V.D. (2002). Globe production in the low countries and its impact in Europe 1525-165. *Globe Studies*, 49(50), 45-60.
- Krogt, P. V.D. (2015). The origin of the word 'cartography'. *e-Perimetron*, 10(3), 124-142.
- Kubbealtı Lügatı, Erişim, <https://lugatim.com/s/Atlas> (17.05.2025).
- Kut, T. ve Türe, F. (1964). *Yazmadan basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Merkezi.
- Kutluer, İ. (1995). Felek. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (12: 303-306). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Lagrange, J. L. (1779). *Sur la construction des cartes geographiques*. Berlin: Académie royale des sciences et belles-lettres de.
- Le Gear, C. E. (1950). Mercator's atlas of 1595. *Quarterly Journal of Current Acquisitions*, 7(3), 9-13.
- Logeion Uchicago Dictionary, (2025, 25 Haziran). Mappa. Erişim adresi: <http://uchicago.edu/mappa>.
- Luo, H. (1579). Guang Yu Tu. [Haiyu, Jiangsu Eyaleti: Qian Dai'ye] Kongre Kütüphanesi'nden alınmıştır, <https://www.loc.gov/item/2021666327/>.
- Mahir, B. (2012). *Osmanlı minyatür sanatı*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Matrakçı Nasuh, (1537). Beyan-ı menazil-i sefer-i Irakayn-i Sultan Süleyman. IUNEK. nr. NEKTY05964.
- Matrakçı, N. S. (2014). *Beyân-ı menâzil-i sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*. (H. G. Yurdaydın, Ed.). Ankara: TTK.
- Mehmed Hayri, (1886). *Demiryolu atlası*. Fenn-i İmalat, Seyfettin Özege koleksiyonunda nr.136108.
- Mercator, G. (1538). *Atlas sive Cosmographicae meditationes de fabrica mvndi et fabricati figvra*. hdl.loc.gov/loc.wdl/wdl.6766.

- Mercator, G. (1595). *Atlas sive Cosmographicae meditationes de fabrica mvndi et fabricati figvra*. Duisburgi Clivorum, Octova.
<https://www.loc.gov/item/2020587765/>.
- Miller, A. M., ve Hanson, L. (2010). The maker and the monk: conservation of the Mercator Atlas of Europe. *Journal of the Institute of Conservation*, 33(1), 29-39.
- Modena Kütüphanesi, (t.y.). *Planisfério de Cantino, com dados da expedição de Gaspar de Lemos*. Erişim: <https://multirio.rio.rj.gov.br/index.php/historia-do-brasil>.
- Monmonier, M. (2015). Introduction (vol 6). Mark Monmonier (Ed.) *History of Cartography* içinde (ss. xxv-xxxııı). Chicago: The University Of Chicago Press.
- Münster, S. (1544). *Cosmographiae universalis*. ark:/12148/bpt6k1090856s.
- Münster, S. (1572). *Cosmographiae universalis*.
<https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/view/search>.
- Niccolo, Z. (1558). *Atlas*. Auteur adapté. [Atlas nautique manuscrit].
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b550026159/f22.item>
- Nicolai, R. (2015). The premedieval origin of portolan charts: new geodetic evidence. *Isis*, 106(3), 517-543.
- North, M. (2014). *Hollanda altın çağında sanat ve ticaret* (Taciser B. Çev.). İstanbul: Sena Ofset.
- Nuti, N. (2003). The World map as an emblem: Abraham Ortelius and the stoic contemplation. *Imago Mundi*, 55(1), 38-55.
- Orhonlu, C. (1964). 18. Yüzyılda Osmanlılarda coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlas'ı. *Tarih Dergisi*, 14(19), 115-139.
- Ormeling, F. (2015). Ptolemy's heritage: The atlas as an ordering device. *International Journal of Cartography*, 1(2), 168-184, DOI: 10.1080/23729333.2016.1147320.
- Ortaylı, İ. (2019). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı* (49. basım). İstanbul: Kronik Kitap.

- Ortelius, A. (1570). *Theatrum orbis terrarum*. Coppenium Diesth: Antverpiae, ark:/12148/btv1b550096739.
- Ortelius, A. (1584). *Theatrum orbis terrarum*. Anvers. <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb406138897>.
- Oxford İngilizce Sözlüğü, (2023). *Atlas*. Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/OED/1085063183>.
- Oxford İngilizce Sözlüğü, (2023). *Coğrafya*. Oxford UP. doi.org/10.1093/OED/1085063183.
- Oxford İngilizce Sözlüğü, (2024). *Kartografya*, Oxford: UP. <https://doi.org/10.1093/OED>.
- Önder, M. (2002). *Geçmişten günümüze resimlerle Türk haritacılık tarihi*. Ankara: Harita Genel Komutanlığı.
- Özçağlar, A. (2011). *Coğrafyaya giriş*. Ankara: Ümit Offset Matbaacılık.
- Özdemir, F. (2020). Coğrafya alanında hazırlanmış resimli ilk matbu kitaplar ve resimlerinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 509-534.
- Özdemir, K. (2008). *Osmanlı haritaları*. İstanbul: Creative Yayınları.
- Özgüç, N. ve Tümertekin, E. (2014). *Coğrafya: geçmiş, kavramlar, coğrafyacılar*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Özkul, H. (2021). *Nusretü'l-İslâm ve's-sürûr fî tahrîri Atlas Mayor'da Türkiye Coğrafyası (İnceleme – Çeviri- Dizin)*. (Yüksek Lisans Tezi). Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Özür, K. N. (2014). Cihannüma'dan yansıyanlar: Bir doküman analizi. *Coğrafya Dergisi* (29), 120-144.
- Özür, N. K. (2015). *500 yılın ardından Piri Reis*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Özür, N. K. (2017). *Türkiye'de modern coğrafyanın başlangıcı: Kâtip Çelebi'ye göre coğrafya nedir?*. A. Ertek, İ. Çiçek ve diğerleri (Ed.). *Türk Coğrafya*

- Kurumu'nun 75. Kuruluş Yılı Uluslararası Kongresi* kitabı içinde (s. 95-126). İstanbul: Türk Coğrafya Kurumu.
- Özür, N. K. (2019). *Tunuslu Hacı Ahmed, dünya haritası ve coğrafya* risalesi. Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Özür, N. K. (2021). Eski haritaları incelemede bir yöntem önerisi. M.C. Kaya, N. Özdemir, G. Aksoy (Ed.). *II. Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Sempozyumu* içinde (ss. 339-350). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basım. DOI :10.26650/PB/AA08.2023.002.026.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. İstanbul: Pegem Yayıncılık.
- Pietro del M. (1472). *Ptolomaei Claudii cosmographia, tabulae topographicae nonnullarum urbium, Veterani Friderici hexametri*. Venice. https://digi.vatlib.it/view/MSS_Urb.lat.277.
- Piri Reis, (1521). *Kitab-ı bahriyye*. Bibliothèque nationale de France. ark:/12148/btv1b60004373.
- Piri Reis, (1525). *Kitab-ı bahriyye*. Topkapı Sarayı Yazma Eserler Köşkü Kitaplığı no. 18. H.1633.
- Piri Reis, (1973). *Kitâb-ı Bahriye denizcilik kitabı I. cilt*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Projeksiyon. (2019, 20 Aralık). *International Cartographic Association*, Erişim adresi: <https://icaci.org/>.
- Ptolemaei, C. (1475). *Claudius Ptolemaeus, cosmographia* (Jacobus Angelus Çev.). <http://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc62367g>
- Ptolemaios, K. (1477). *Claudius Ptolemaeus, cosmographia*. <https://gallica.bnf.fr/accueil/f>
- Ptolemee, C. (XV.yüzyıl). *Claudius Ptolemaeus, cosmographia* (A. Alexandrinus Çev.). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10538030z/f1>
- Raisz, E. (1948). *General cartograhya*. London: Institute of Geographical Exploration Harvard University.

- Riffenburgh, B. (2012). *Antik dönemden günümüze haritacılar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Rogers, J. M. (1992). Itineraries and town views in Ottoman histories, vol, 2, J.B. Harley and D. Woodward (Ed.) *History of Cartography* içinde (ss. 228-255). Chicago: The University Of Chicago Press.
- Sabev, O. (2016). *İbrahim Müteferrika ya da ilk Osmanlı matbaa serüveni* (4.basım). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Safakusi Al- Şarki, (1551). *Safakusi atlası*. Bibliothèque nationale de France. ark:/12148/btv1b8422954w.
- Safakusi Al- Şarki, (1571). *Safakusi atlası*. Bodleian Library, MS. Marsh 294.
- Sanır, F. (2000). *Harita*. Coğrafya terimler sözlüğü. Ankara: Gazi kitapevi.
- Sarıcaoglu, F. (1997). Harita. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (16: 210-216). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Sarıcaoglu, F. (2000). Şeyh Mehmed İhlasi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (21: 538-539). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Sarıcaoglu, F. (2015). *Piri Reis'ten Örfi Paşa'ya Osmanlı tarihi haritaları ve tarihi coğrafya eserleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınevi.
- Sarton, G. (2020). *Bilim tarihi araştırmalarında yöntem*. İstanbul: Muhayyel Yayıncılık.
- Sayılı, A. (1961). Üçüncü Murad'ın İstanbul rasathanesindeki mücessem yer küresi ve Avrupa ile kültürel temaslar. *Belleten*, 25(99), 397-446.
- Schütte, G. (1914). Ptolemy's atlas: A study of the sources. *Scottish Geographical Magazine*, 30(2), 57-77, DOI: 10.1080/14702541408555155
- Selen, H. S. (1937). 16'ncı asırda yapılmış Anadolu atlası- Nasuh Matruki'nin Menazil'i. *Türkiyat Mecmuası*, 2, 813-817.
- Sever, S. (2020). Osmanlı dönemi minyatür sanatı üzerine bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Güzel Sanatlar Dergisi*, 35, 153-166.

- Seydi Ali Reis, (1570). *Muhit*. Biblioteca degli studj di Napoli.
<https://dl.bnnonline.it/json/iiif/20.500.12113/4705/22000/manifest>.
- Seydi Ali Reis, (1643). *Muhit*. İstanbul: TSMK.
- Sezgin, F. (2009). İslam Uygarlığında Astronomi Coğrafya ve Denizcilik. Boyut Yayıncılık: İstanbul.
- Smith, C. D. (1996). Why theory in the history of cartography?. *Imago Mundi*, 48(198-203).
- Snyder, J. P. (2007). Map projections in the renaissance (vol 3). D. Woodward (Ed.). *History of Cartography* içinde (ss. 365-381). Chicago: The University Of Chicago Press.
- Sonetti, B. dalli (1485). *Isolario*. Venice. urn:oclc:kayıt:1047480172
- Soucek, S. (1971) The Ali Macar Reis atlas and the deniz kitabı: The place in the genre of portolan charts and atlases. *Imago Mundi*, 25, 17-27.
- Soucek, S. (1992). Islamic Charting in the Mediterranean, (vol, 2). J.B. Harley and D. Woodward (Ed.). *History of Cartography* içinde (ss. 263-292). Chicago: The University Of Chicago Press.
- Soucek, S. (2013). *Piri Reis ve Kolomb sonrası Türk haritacılığı*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Süleyman Şevket, (1882). *Atlas muhtasar coğrafya*. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Özege koleksiyonu, nr. 100797
- Şahin Z. (2014). XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Rusya'nın kültürel gelişimi ve batıya uyum çabaları, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 171-191, DOI:10.1501/sbeder_00000000076.
- Şakar, U. (2018). Açıklamalı bir kaynakça denemesi: 93 harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı) üzerine bazı çalışmalar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1(4), 1-24.
- Şerbetçi, M. (1995). *Türk haritacılığının 100'üncü yılı anısına: Haritacılık bilim tarihi*. Ankara: Harita Genel Komutanlığı Matbaası.

- Şerbetçi, M. (1996). Haritacılık bilimi tarihi. *Harita Dergisi Özel Sayısı*, 15.
- Taeschner, F. (1962). Das Itinerar des ersten Persienfeldzuges des Sultans Süleyman Kanuni 1534/35 nach. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 112(37), 50-93.
- Tanrikulu, M. (2017). *Haritaya davet*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- TDK sözlük, (2005). *Atlas*. Ankara: TDK Yayınları.
- Thorndike, L. (1949). *The Sphere of sacrobosco and its commentantors*. Chicago: University of Chicago Press.
- Thrower, N. W. (2008). *Maps civizilation: cartography in culture and society*. The University of Chicago Press Chicago: London.
- Toderini, G. (1990). *İbrahim Müteferrika matbaası ve Türk matbaacılığı*. Kunt, R., Rado, Ş. (Çev.). Yayın Matbaacılık, İstanbul.
- Tolias, G. (2007). Isolarii, fifteenth to seventeenth century (vol 3). D. Woodward (Ed.) *History of Cartography* içinde (ss. 263-284). Chicago: The University Of Chicago Press.
- Tooley, R. V. (1939). Maps in Italian atlases of the sixteenth century, being a comparative list of the Italian maps issued by Lafreri, Forlani, Duchetti, Bertelli and others, found in atlases. *Imago Mundi*, 3(1),12-47. <https://doi.org/10.1080/03085693908591859>.
- Topdemir, H. G. (2021). Bilim Tarihi. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (ss. 147-148), Ankara: Tübitak Bilim Yayınları.
- Turan, Ş. (2002). Kitâbü'l-Muhîr. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (26: 111-112). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- TÜBA Türkçe bilim terimleri sözlüğü, (2020) *Harita*. Ankara: Tek Ses Ofset Matbaacılık,
- Türk Dil Kurumu, (2005). *Atlas*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uçar, D. (1986). Ali Macar Reis Atlası. *II. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi İ.T.Ü. 28 Nisan-2 Mayıs (1986), Cilt 1 16. Yüzyılda*

- Türk İslam Bilim ve Teknolojisi* içinde (ss. 33-43), İstanbul: İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi.
- Uçar, D. ve Uluğtekin, N. (1986). Ali Macar Reis'in Ege havzası. *Harita Dergisi*, 98, 81-91.
- Uçar, D., İpbüker, C. ve Bildirici, İ. Ö. (2011). *Matematiksel kartografya*. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.
- Ulloa, A. (1748). *Relacion historica del viage a la America meridional*. <https://ia600507.us.archive.org>.
- Unat, Y. (2016). 16. Yüzyılda Osmanlılarda çok yönlü bir bilim insanı: Matrakçı Nasuh. *Dört Öge*, 9(4), 17-35.
- Ural, Ş. (2011). *Bilim tarihi*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Urhan, Y. (2024). *Klasik Osmanlı minyatiründe nakkaş Hasan ve yeri*. (Doktora Tezi). Yök Tez Katoloğu veri tabanından erişildi.
- Üstüner, A. (2017). *Levamiu'n-Nur (İnceleme-Tıpkıbasım)*. (Doktora tezi). Yök Tez Katoloğu veri tabanından erişildi.
- Üstüner, A. (2019). Klasik Çağ sonrası Osmanlı coğrafya çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17(3), 41-104.
- Üstüner, A. (2021). Avrupa coğrafyacılığının Osmanlı dünyasına intikali: Tercüme eserler. R. Şentürk, A. Süruri, R. T. Kalyoncu, M. Sürün, E. Morgül (Ed.). *İslam'da Medeniyet Bilimleri Tarihi* 2. cilt. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları.
- Vesconte, P. (1318). *Pietro Vesconte Atlası*. Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 594, fol. 2v-3r. <http://data.onb.ac.at/rec/baa4970521>.
- Waal, E.H. van de (1969). Manuscript maps in the Topkapı Saray Library. İstanbul, *Imago Mundi*, 23, 81-95.
- Waldse Müller, M. (1507). *The Cosmographia: introductio*. (J. Fischer, S.J., ve F. Von Wieser Çev.). New York: The United States Catholic Historical Society. <https://archive.org/details/gri33125009483823>.

- Walter deniz atlası*. (1575). Library of Congress. <https://www.loc.gov/resource>.
- Woodward, D. (1987). Medieval mappaemundi. J.B. Harley and D. Woodward (Ed.) *History of Cartography* içinde (ss. 286-370). Chicago: The University of Chicago Press.
- Woodward, D. (1992a). Medieval Mappaemundi (vol I), J.B. Harley and D. Woodward (Ed.) *History of Cartography* içinde (ss. 286-370). Chicago: The University Of Chicago Press.
- Woodward, D. (1992b). The Italian map trade (vol.I), 1480–1650, J.B. Harley and D. Woodward (Ed.) *History of Cartography* içinde (ss. 773-803). Chicago: The University Of Chicago Press.
- Wright, J. K. (1925). The History of geography: A Point of View. *Annals of the Association of American Geographers*, 15(4), 192-201.
- Wright, J. K. (1926). A plea for the history of geography. *Isis*, 8(3), 477-491.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yirmisekiz Çelebi Mehmet, (2022). *Paris'te bir Osmanlı sefiri, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi* (Şevket Rado Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Yurtoğlu, B. (2009). *Kâtip Çelebi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Kurumu Yayını.

